

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

*Підлягає поверненню
на кафедру*

Педагогіка сімейного виховання: навчально-методичний комплекс

Чернівці
Чернівецький національний університет
2017

УДК 37.018.1(072)
ББК 74.9я7
П 24

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 5 від 7 червня 2012 року)

Рецензенти: *Тимчук Л.І.*, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
Филипчук В.С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Педагогіка сімейного виховання : навч.-метод. комплекс / уклад.
П 24 Я.С. Мудрий. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 144 с.

Видання розкриває основні завдання, напрями, специфіку сімейного виховання, виховні можливості сім'ї, статеві особливості розвитку дітей та їх урахування у сімейному вихованні.

Для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка».

УДК 37.018.1(072)
ББК 74.9я7

© Чернівецький національний
університет, 2017

ЗМІСТ

МЕТА І ЗАВДАННЯ КУРСУ	4
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ	8
Н.Е. 1.1. Сімейна педагогіка як галузь педагогічної наук	8
Опорний конспект лекції	8
Практичне заняття	24
Завдання для самостійної роботи.....	24
Н.Е. 1.2. Специфіка сімейного виховання	25
Опорний конспект лекції	25
Практичне заняття	38
Завдання для самостійної роботи.....	39
Н.Е. 1.3. Теоретико-методологічні основи сімейного виховання	40
Опорний конспект лекції	40
Практичне заняття	54
Завдання для самостійної роботи.....	55
Н.Е. 1.4. Статеві особливості розвитку дітей та їх урахування у сімейному вихованні	56
Опорний конспект лекції	56
Практичне заняття	76
Завдання для самостійної роботи.....	77
МОДУЛЬ 2. СІМ'Я ТА ЇЇ ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ	78
Н.Е. 2.1. Роль членів родини у сімейному вихованні	78
Опорний конспект лекції	78
Практичне заняття	91
Завдання для самостійної роботи.....	94
Н.Е. 2.2. Роль батьківського спілкування у вихованні дитини	95
Опорний конспект лекції	95
Практичне заняття	103
Завдання для самостійної роботи.....	103
Н.Е. 2.3. Педагогічна культура батьків	104
Опорний конспект лекції	104
Практичне заняття	114
Завдання для самостійної роботи.....	115
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	116
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	135
ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	136
ЛІТЕРАТУРА	140

МЕТА І ЗАВДАННЯ КУРСУ

Особистістю не народжуються - нею стають у процесі спілкування і діяльності. Саме через соціальне середовище, в якому перебуває людина, набуваються знання, досвід і практичні вміння для налагодження стосунків з іншими людьми. А перше соціальне середовище, яке оточує дитину, - це сім'я. Яка сім'я, на яких принципах здійснювалося виховання, особистість батька, матері та інших членів родини, специфіка сімейного спілкування, сімейні традиції та свята - все це справляє неоціненний вплив на розвиток і формування особистості дитини.

Досвід, який отримує дитина через взаємодію з батьками, закріплюється і формує відповідні моделі спілкування з іншими людьми, що передаються із покоління в покоління. У кожному суспільстві складається відповідна культура взаємостосунків і взаємодії між батьками і дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки і погляди на виховання у сім'ї. Нові соціально-економічні умови розвитку нашої країни створюють труднощі, з якими стикаються сучасні батьки, що неодмінно позначається на сімейних стосунках.

Мета курсу - розкрити сучасні наукові уявлення про доцільні шляхи та засоби сімейного виховання дітей, сформувати у студентів певні вміння і навички консультування батьків з питань сімейної педагогіки.

Завдання. Курс зорієнтований на:

- забезпечення студентів знаннями про специфіку сімейного виховання;
- роль батьків та інших членів родини у формуванні особистості дитини;
- особливості статевої ідентифікації хлопчиків і дівчаток. урахування цього фактору у сімейному вихованні;
- методи педагогічного впливу батьків і доцільності їх використання.

Даний навчальний курс покликаний забезпечити формування у студентів системи **компетенцій**: після завершення вивчення курсу студент повинен **знати**:

- специфіку сімейного виховання;
- роль батьків та інших членів родини у формуванні особистості дитини;

- особливості статевої ідентифікації хлопчиків і дівчаток урахування цього фактору у сімейному вихованні;
- методи педагогічного впливу батьків і доцільності їх використання;

оволодіти такими вміннями:

- застосовувати методики, тести індивідуальної та групової роботи;
- організовувати та проводити бесіди з батьками, дітьми.

Курс розрахований на 90 год. (2,5 кредити), з них 14 лекційних, 34 практичних занять, 39 год. відводиться на самостійну роботу, 3 год. на індивідуальну роботу.

Курс завершується в кінці семестру екзаменом.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль 1

НЕ 1.1.Сімейна педагогіка як галузь педагогічної науки

Педагогіка сімейного виховання як галузь педагогічної науки. Фактори, що сприяють розвитку сімейної педагогіки як самостійної галузі сучасної педагогічної науки. Зв'язок сімейної педагогіки з іншими науками. Завдання та методи сімейної педагогіки, емпіричний і теоретичний рівні вивчення сім'ї та сімейного виховання. Джерела сімейної педагогіки (сімейне виховання у народній педагогіці). Історичні стилі сімейного виховання.

НЕ 1.2. Специфіка сімейного виховання

Поняття про шлюб і сім'ю: зміст терміна «шлюб», його походження; сім'я, її ознаки. Сімейні відносини, їх характеристика. Соціальна сутність сім'ї: основні функції. Основні специфічні ознаки сімейного виховання, його відмітність від суспільного.

НЕ 1.3. Теоретико-методологічні основи сімейного виховання

Стилi, методи, форми виховання. Методи сімейного виховання та специфіка їх застосування (класифікація, визначення, схема реалізації). Засоби і методи народної сімейної педагогіки.

НЕ 1.4. Статеві особливості розвитку дітей та їх урахування у сімейному вихованні

Поняття біологічної статі. Етапи творення біологічної статі. Порухення гармонії механізмів статевої диференціації. Біологічна стать як основа для подальшого статевого дозрівання. Ознаки пубертатного розвитку хлопчиків і дівчат. Поняття про статеві ролі. Статевотипізована поведінка, її наслідки у вихованні хлопчиків і дівчаток. Поняття про стать психічну, механізми її формування. Статева ідентичність. Відмітності у психології хлопчиків і дівчаток, що проявляються у пізнавальній, комунікативній, емоційній і поведінковій сферах на різних етапах становлення особистості. Особливості статевої соціалізації хлопчиками і дівчатками. Стратегії статевого виховання. Принципи статевої просвіти

Змістовий модуль 2

НЕ 2.1. Роль членів родини у сімейному вихованні

Класифікація типів особистісної поведінки батьків. Помилки у сімейному вихованні та їх причини. Ролі членів сім'ї у вихованні дітей.

НЕ 2.2. Роль батьківського спілкування у вихованні дитини

Методологічні основи спілкування у вихованні особистості. Емоції сімейного спілкування. Любов і вимогливість. Культура батьківського спілкування.

НЕ 2.3. Педагогічна культура батьків

Педагогічна культура батьків: поняття, складові, рівні сформованості. Організація та методичні аспекти формування педагогічної культури батьків.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Н.Е. 1.1. СІМЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ГАЛУЗЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Лекція : Сімейна педагогіка як галузь педагогічної науки

План

1. Педагогіка сімейного виховання як галузь педагогічної науки.
2. Завдання та методи сімейної педагогіки, напрями сімейного виховання.
3. Джерела сімейної педагогіки (сімейне виховання у народній педагогіці).
4. Історичні стилі сімейного виховання.

Основна література: 2, 27, 28, 35, 40, 41, 47, 58, 67, 68, 70, 75.

Додаткова література: 32, 49, 56, 60, 63.

1. Педагогіка сімейного виховання як галузь педагогічної науки

Сімейна педагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає закономірності виховання дітей у сім'ї.

Предметом сімейної педагогіки є дослідження особливостей виховного впливу сім'ї на фізичний, емоційний, інтелектуальний, духовний розвиток дитини; формування в неї відповідного ставлення до сімейних традицій; підготовки її до життєдіяльності у позасімейній сфері.

Вивчення форм і способів виховання підростаючого покоління у різних народів свідчить про наявність загальнокультурних норм виховання в сім'ї. Ідеться про уважне ставлення до дитини, її інтересів і можливостей, культивування самостійності та відповідальності.

Педагогіка сімейного виховання – порівняно молода галузь у системі педагогічного знання. Хоча ідеї сімейного виховання, ролі батьків та інших родичів у цьому процесі філософсько-педагогічна думка накопичувала з давніх часів, однак виділення цієї дисципліни в окрему науку почалося лише з другої половини ХІХ століття.

Сучасний етап становлення педагогіки сімейного виховання як наукової галузі супроводжується появою численних навчальних посібників з дисципліни для вищої школи, досить різноманітних за змістом і структурою (О.Зверева, А. Ганічева, Б. Ковбас, В.Костів, Т. Кулікова А. Кузьмінський, В. Омеляненко, А. Марушкевич, П. Щербань та ін.).

Історичне підґрунтя педагогіки сімейного виховання становлять праці видатних філософів, педагогів, психологів, серед яких Я.А. Коменський, Дж. Локк, Ж.–Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, О.В. Духнович, К.Д. Ушинський, П.Ф. Каптерев, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.

Важливим періодом становлення педагогіки сімейного виховання як науки є кінець ХІХ – початок ХХ століття. Глобальні економічні та культурні зміни, демократизація суспільства спричинили в цей період появу суперечливих тенденцій у розвитку суспільних і міжособистісних стосунків, трансформацію сімей європейського типу, втрату ними окремих функцій, зміну моральних сімейних цінностей. У той час набувають популярності теорія про відмирання традиційної форми моногамної сім'ї, з'являються спроби експериментування у сфері шлюбних стосунків та позасімейного виховання. У перші роки радянської влади заперечуються надбання дореволюційної педагогіки у галузі родинного виховання.

Демократичні зміни у характері сімейних стосунків радянських сімей (середина ХХ ст.) поступово намічають перехід від патріархальної до сім'ї перехідного періоду. Відбувається переоцінка та відродження дореволюційної педагогічної спадщини теорії та практики сімейного виховання, зростає науковий інтерес до родинного виховання, з'являються розробки нових підходів до його організації, шляхів взаємодії суспільних і сімейних форм виховання. Збагачується практика співробітництва сім'ї та школи: батьківські збори, батьківські комітети тощо. Проте позитивний ефект вищезазначених процесів знижується за рахунок домінування державної політики перетворення сімейного виховання на суспільне.

На початку 60-х років ХХ ст. продовжуються зміни у сімейному побуті і шлюбних стосунках: боротьба за сімейне лідерство, зміна змісту різних функцій сім'ї та її діяльнісної основи, збільшення розлучень. Триває процес перетворення складних багатопокілних патріархальних і сімей проміжного типу в нуклеарні, біархатні,

малодітні (Л.В. Волинська, В.М. Дружинін, А.Й. Капська, І.О. Трухін та ін.).

В останні десятиліття ХХ ст. у суспільстві зростає популярність сім'ї як виховного інституту. Переосмислення значення родинного виховання у житті кожної людини, відродження здобутків народної сімейної педагогіки на межі третього тисячоліття дозволили створити нову філософію взаємодії сім'ї та суспільних інститутів. В її основі – ідея про пріоритетність сімейного виховання, відповідальність батьків за виховання дітей та допоміжну, доповнюючу роль соціальних установ у цьому процесі. Педагогічна література з проблем сімейного виховання цього періоду містить глибокий аналіз народної системи українського родинного виховання, яка складалася віками (М.Г. Стельмахович, П.М. Щербань).

Народна педагогіка залишається невичерпним джерелом розвитку педагогіки сімейного виховання. Історія розвитку людства, окремих держав, кожного народу характеризується певними поглядами на виховання дітей, можливостями здійснення освітнього процесу підростаючих поколінь. Відомі різні теоретичні та практичні підходи до організації процесу виховання дітей: в одних підкреслювались переваги суспільного виховання, раннього вилучення дитини з сім'ї, в інших – надавалася пріоритетність сімейному вихованню, у третіх – визнавалась необхідність поєднання виховних впливів на дитину сім'ї та суспільних виховних інститутів.

Теоретичну основу педагогіки сімейного виховання складає загальна педагогіка. Враховуючи, що предметом дослідження загальної педагогіки є процес виховання людини, педагогіка сімейного виховання вивчає закономірності та особливості останнього в окремій соціальній підсистемі суспільства – сім'ї.

Сучасний період розвитку педагогіки сімейного виховання характеризується гуманістичним спрямуванням процесу родинного виховання. Відповідно, поряд з традиційними принципами виховного процесу: цілеспрямованості, науковості, узгодженості виховних впливів, досліджуються принципи гуманності (побудова стосунків з дитиною на основі довіри, взаємоповаги, співробітництва, любові, повага до прав дитини на знання і незнання, помилки, власність) й активності вихованця (надання дитині права вибору і прийняття самостійних рішень, стимулювання і підтримування прагнення дитини до ініціативи, творчості, експерименту) (О. Кононко, Т. Кулікова, В. Семиченко, В. Заслуженюк). Згідно з останнім

принципом, батьки мають учити дитину розраховувати на власні сили, покладатися на себе у різних життєвих ситуаціях.

2. Завдання та методи сімейної педагогіки, напрями сімейного виховання

Серед усіх надбань людини найбільшу цінність має добре виховання, одержане в дитинстві та юності від батьків, у родинному колі. Без нього навіть найкращі здібності, найбільші достатки, найвище родове походження нічого не варті. Добре вихована людина у духовно-моральному відношенні завжди стоїть значно вище від будь-якого, навіть найбагатшого, невігласа. У зв'язку з цим постає питання: яка мета, провідні завдання та зміст родинного виховання, хто його проводить і як ліпше його реалізувати.

Специфіка предмета дослідження визначає головні завдання дисципліни, а саме:

- 1) розробка теоретичних основ сімейного виховання;
- 2) обґрунтування співвідношення сімейного та суспільного виховання, розробка технологій ефективної взаємодії професійних педагогів і батьків;
- 3) пошук ефективних форм, методів, засобів підвищення педагогічної культури батьків;
- 4) дослідження шляхів упровадження наукових досягнень у практику сімейного виховання.

На сучасному етапі розвитку науки відбувається систематизація теоретичних і практичних надбань у цій галузі, подальша розробка понятійного апарату, удосконалення методів дослідження.

Поступово формується, розвивається понятійний апарат педагогіки сімейного виховання. Крім загальноприйнятих педагогічних термінів - процес сімейного виховання, його закономірності, принципи, напрями, зміст, методи, засоби, - у підручниках і посібниках розглядаються поняття „виховний (педагогічний) потенціал сім'ї” (Б. Ковбас, В. Костів, Т. Кулікова); „педагогічна культура батьків” (Т. Кулікова, А. Марушкевич, П. Щербань); „культура сімейного спілкування” (Т. Кулікова, А. Марушкевич, П. Щербань, В. Семиченко, В. Заслуженюк); „батьківський авторитет”; „батьківська влада”; „батьківська любов”; „оптимальна батьківська позиція” (А. Захаров, А. Співаковська); моделі неправильних підходів до виховання (С. Соловейчик) тощо.

Значна увага приділяється характеристиці структури сім'ї та суб'єктів виховного процесу в родині (матері, батька, бабусі, дідуся, братів, сестер, інших родичів). Детально аналізується проблема взаємодії сім'ї та інших соціальних інститутів (Б. Ковбас, В. Костів, Т. Кулікова, А. Марушкевич). Педагогіка сімейного виховання спирається на соціологічні поняття – „сім'я”, „функції сім'ї”, „типи сімей” тощо.

Зміст, завдання та мета сімейного виховання реалізуються в органічній єдності під дією відповідних педагогічних факторів. Хто ці фактори? Хто належить до провідних вихователів дитини?

Пріоритет сімейного виховання, порівняно з усіма іншими ланками виховання, незаперечний. Суть його полягає в тому, що сім'я першою бере під свою опіку дитину з моменту її народження, в ранньому дитинстві, у час її найбільшої безпомічності, у віці найінтенсивнішого виховання її характеру, не полишає своєї уваги й тоді, коли вона стане дорослою людиною. Відвідуючи дитячий садок, а потім навчаючись у школі, дитина все одно більшість свого часу проводить у сім'ї, не перестає вона бути її членом і після закінчення школи. Отже, родина належить до перших і найвпливовіших вихователів особистості, особливо якщо сім'я повна, тобто з дітьми, яких, разом живучи, виховують батько і мати.

Одну з головних ролей у становленні дитини як особистості відіграє рідне материнське слово. Дитина почуває себе щасливою, коли росте в колі своїх сестер і батьків, вбирає ласку дідусів і бабусь, доброзичливу увагу родичів, свояків, сусідів. На допомогу батькам у вихованні дітей нерідко приходять у сім'ю няні. А в прикрих випадках, у разі втрати батьків, їх місце займають опікун, вітчим, мачуха, названі батьки. Ефективно виливають на розум, серце, тіло й душу дитини навколишня природа та домашній побут, держава, церква. Кожен з цих вихователів діє по-своєму і заслуговує пильної уваги, але найбільшої уваги заслуговують батьки, адже саме вони становлять основне ядро виховного впливу на дітей у сім'ї. З цього приводу О.Сухомлинський писав: Виховує, звичайно, сім'я в цілому - її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості немає виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості

батька й матері, самі стають величезною виховною силою. Але ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело".

Метою сімейного виховання є забезпечення високого рівня освіченості й виховання свідомого громадянина України, здатного на основі життя й досвіду власного народу та досягнень світової науки і культури, врахування національно – територіальних особливостей України здійснювати соціально-економічний розвиток і господарювання в республіці, утверджувати найвищі ідеали гуманістичної культури й демократичних взаємовідносин людей, відстоювати і захищати права, гідність і честь своєї Вітчизни.

Зміст виховання в сім'ї зумовлений метою виховання в демократичному суспільстві та специфікою сімейного виховання. Тому його складовими компонентами є відомі напрями виховання – національне, моральне, правове, статеве, художньо-естетичне, героїко – патріотичне, трудове, екологічне, фізичне та розумове (Алексеєнко Т. Ф., Постовий В.Г., Підласий І.П., Фіцула М.М.).

Основними завданнями сімейного виховання є (Мойсеюк Н.Є., Постовий В.Г.):

- виховання фізично й морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для реалізації можливостей розвитку дитини (генотипу);

- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань, її самореалізації;

- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабких і людей похилого віку;

- залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;

- залучення дитини до спільної з дорослими діяльності, розвиток працелюбності, творчої особистості, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище, виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;

- формування естетичних смаків і почуттів, вміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей; забезпечення умов для творчої практичної діяльності дітей;

- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження сімейних традицій та реліквій, вивчення родоводу; прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості.

Визначення провідних завдань сімейного виховання має принципово важливе значення, оскільки, по-перше, робить виховний педагогічний вплив на дітей у сім'ї чітким і цілеспрямованим. Без них воно буде розпливчатым і незрозумілим. Конкретне визначення виховним завдань батьків, по-друге, потрібне для усунення плутанини у цій важливій галузі родинно-побутової культури, зумовленої проповіданням надуманих догм. І по-третє, цим позбудемось кон'юнктурності у родинній педагогіці, що постійно переслідувала її протягом цілого ряду десятиліть, тобто стабілізується і реалізується розвиток батьківської педагогіки.

Якщо коротко, то завдання сімейної педагогіки можна визначити так: виховання повинно зробити людину здатною до досягнення її призначення. Природа та суспільна призначення людини – ось основа її доброго виховання. У функціональному відношенні цю мудру заповідь народної педагогіки можна уявити собі як олюднення особистості та підготовки її до життя, реалізацію її особистісного виявлення. Підставою для такого висновку служить те, що традиційна батьківська педагогіка не що інше, як педагогіка життя.

Розмаїтість перипетій людського життя зумовлює багатоукладність завдань підготовки до нього. Через це основними завданнями сімейного виховання можуть бути:

- піклування про фізичне і психічне здоров'я дітей, виховання фізично й морально здорової дитини, забезпечення необхідних умов для реалізації можливостей дитини;

- виховання в дітей глибоких патріотичних почуттів, створення сприятливих умов для оволодіння дітьми рідною мовою, знаннями про рідний край, природу, Батьківщину;

- виховання в дітей любові до добра, правди, справедливості, моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабших і людей похилого віку;

- організація з найбільш раннього візу посильної праці, різних видів трудової діяльності дітей на благо сім'ї, родичів, інших людей і по самообслуговування, виховання їх цивілізованими господарями землі та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;

- цілеспрямоване та систематичне формування в дітей української національної психології, характеру, світогляду, ідеалів, наукових поглядів та переконань;

- формування естетичних смаків і почуттів, вміння розрізняти красиве й потворне в житті, і в мистецтві, і в побуті, поважати прекрасне у вчинках людей, забезпечити умови для їхньої творчої практичної діяльності;

- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до них традицій, звичаїв, обрядів;

- сприяння родини навчально-виховним закладам у вихованні дитини, її становленні як особистості.

На думку академіка М.Стельмаховича, провідні завдання родинного виховання передбачають забезпечення реалізації:

- натуралізму;
- раціоналізму;
- гуманізму;
- евідемонізму;
- соціалізації та етнізації;
- духовності.

Натуралізм вимагає розглядати людину як частину природи й неухильне дбати про гармонійний розвиток природних сил дитини, яка розвивається наче та рослина. Батькам потрібно всіляко оберігати природний (натуральний) перебіг цього процесу від шкідливих сторонніх впливів. Згаданий принцип натуралізму проповідується багатьма народними висловлюваннями ("Діти, як квіти: поливай - рости будуть", "Гни дерево, поки молоде, вчи дітей, поки малі").

Раціоналізм націлює на плекання розуму дитини через засвоєння рідної мови, фольклору, родинно-побутової культури, народних мистецтв ("Розуму не купують, а набувають", "Розумний усьому дає лад").

Гуманізм передбачає людяне, доброзичливе ставлення до дитини і намагання формування "досконалої людськості", щирих стосунків між батьками та дітьми, братами й сестрами, членами родини,

чуйного ставлення до людини взагалі, утвердження добра на Землі ("Добре роби, то й добре усім буде").

Евдемонізм – (від грецького “евдемонус” – щастя) мету виховання вбачає в земному благополуччі та щасті. За визначенням української етнопедагогіки, щастя - це стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, які хто-небудь переживає. У народній педагогіці щастя, як правило, репрезентується у нерозривній єдності з долею. В українській родинній педагогіці зумовлене щастя пов'язується зі здоров'ям ("Найбільше щастя в житті - здоров'я"), добрим розумом (“Кого щастя згубити хоче, тому перше розум відбере”), відвагою ("За відважним щастя біжить"), дітьми ("Нема смерті без причини, а щастя без дитини"), домівкою (“Казала Феся, що щастя і в дома знайдеться”). Отже, щасливий той, кому щастить, хто має радість, окрилений життєвими успіхами, удачами, благополуччям.

Соціалізація в її загальному розумінні - це процес перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення в суспільне життя, як активної та дійової сили. Інакше кажучи, суть соціалізації полягає в біологічній та психологічній адаптації людини до навколишнього середовища.

У поняття етнізація вкладається поняття соціалізації особи на основі родинного, економічного, духовно-культурного життя й історичного досвіду свого народу, нації. До основних засобів етнізації відносять рідну (материнську) мову, національну, родинно-побутову та громадську культуру, посильну участь у трудовій діяльності, зокрема у сфері народних ремесел і промислів, національні звичаї, традиції, свята, обряди, символи.

Фундамент етнізації закладається в сім'ї. Дитина з'являється на світ і робить перші кроки через спілкування з людьми, перед усім з батьками, рідними, спочатку засобами дитячої, а згодом материнської мови. З ростом дитини коло її спілкування та трудових обов'язків поступове розширюється – з ровесниками і старшими у дворі чи дитячому садку переважно через дитячі ігри та забави, участь у посильній праці. Наступна фаза етнізації, що пов'язана з оволодінням основами знань і суспільним досвідом, набуттям професії, все більше виходить за межі сім'ї, однак користується її підтримкою.

Тому завдання сімейного виховання полягає в тому, щоб усебічно сприяти етнізації дітей і підлітків, забезпечуючи надійність її фундаменту. Це означає, що батьки в українській родині повинні

подбати, аби їхні діти сформувалися як свідомі українці, оскільки етнізація є національною цивілізацією та національною освітою.

Нарешті, до завдання родинного виховання входить плекання духовності, тобто світоглядно-морально-етичного внутрішнього світу дитини. То й педагогічна сутність духовності полягає у вихованні дітей на засадах народної моралі, обізнаності з релігійною культурою, шанобливого ставлення до неї.

Суть сімейного виховання визначається його змістом, який охоплює такі основні напрями:

– тілесне виховання – діяльність батьків, спрямована на зміцнення здоров'я, сили та досягнення правильного фізичного розвитку дітей. Мета тілесного виховання диктується реальними потребами кожної людий бути здоровою, сильною, загартованою, спритною та витривалою для повноцінного власного життя, праці, переборення різних труднощів, оборони рідної землі. Реалізації тілесного виховання сприяє організація батьками здорових умов життя дитини в родині – забезпечення раціонального режиму дня, організація посильної праці, активного дозвілля та відпочинку, рухливих дитячих ігор, виховання навичок особистої гігієни. Родинна педагогіка виділяє дві групи засобів тілесного виховання дитини в родині: 1 – природні – сонце, повітря, вода, харчування, рух і відпочинок, одяг, чистота й охайність; 2 – штучні (спеціальні) – гімнастика, фізкультура та спорт, гартування тіла. Система тілесного виховання передбачає також знання та неухильне дотримання основ домашньої санітарії й особистої гігієни. Застосування народної медицини, зокрема народної педіатрії;

– розумове виховання – цілеспрямований вплив батьків на розвиток розумових сил та мислення дітей, на вироблення культури розумової праці. Розумове виховання – процес тривалий та складний. Успіх його забезпечується багатьма чинниками. Провідне місце серед них займає живе спілкування з людьми. Саме такий обмін думками дуже потрібний у спілкуванні з малими дітьми, коли вони формуються у дітей у вигляді уявлень про навколишнє життя. По-справжньому піклуються про розумове виховання своїх дітей ті батьки, які з ними багато розмовляють, чітко й у доступній формі відповідають на численні запитання малят, усіляко підтримують їхню природну допитливість, пробуджують увагу. Ніколи не треба забувати й щедро використовувати такі чудові, перевірені багаторічним досвідом поколінь засоби розумового виховання, як

пісні, загадки, перекази, казки, легенди, оповідання, байки тощо. Головне призначення розумового виховання родинна педагогіка вбачає в тому, щоб розвивати в дітей цікавість, допитливість розуму й формувати на їх основі пізнавальні інтереси. Розумове виховання в родині передбачає також підготовку дітей до школи, допомогу їм в організації домашньої навчальної діяльності, залучення їх до позашкільної навчальної роботи. Чи не головне у розумовому вихованні пробудження в дитини інтересу до знань;

– духовно-моральне передбачає формування в дитини високої духовності та чистої моралі, формування внутрішнього психічного розвитку дитини – свідомості, почуттів, волі, поведінки. Основу традиційної системи духовно-морального виховання дітей у сім'ї складає антитеза: добро-зло, правда-брехня, милосердя-жорстокість, честь-ганьба, щедрість-скупість, любов-ненависть, мужність-боягуство, радість-горе тощо. Правильно формують моральну свідомість ті батьки, які дбають, щоб їхні діти знали народну етику, тобто узвичаєні серед нашого народу норми поведінки, моральні заповіді, релігійні заповіді, мовленнєвий етикет. Морально-духовне виховання в родині здійснюється через формування загальнолюдських та національних вартостей: виховання в дитини гуманізму, милосердя, доброзичливості, правдивості, чесності, високої культури поведінки; через засвоєння народної моралі, в основі якої народно-педагогічні традиції народно-родинного виховання: вшанування новонародженої дитини, її батьків, бабусь, хрещених батьків, святкування в сім'ї родинних свят, вшанування пам'яті загиблих чи померлих родичів, відзначення календарних та обрядових свят тощо. Традиційна українська родинна педагогіка об'єднує у системі духовно-морального розвитку особистості також релігійне виховання, побудоване на основі віри в Бога і сповідування християнської моралі;

– трудове виховання передбачає використання в родині трудових традицій українського народу через залучення дітей до посильної праці, визначення обов'язків дитини в сім'ї: самообслуговування, догляд за молодшими дітьми, приготування простих страв, виховання уміння накрити на стіл, допомога батькам до свят, спільна праця дітей і батьків, робота в домі, на городі тощо.

– естетичне виховання передбачає формування в дітей естетичних смаків та почуттів через екскурсію в природу, саджання дерев, догляд за квітами, спільний перегляд телепередач,

відвідування родиною музеїв, розвиток дитячої фантазії та творчості, залучення до народно-обрядового мистецтва, художньої самодіяльності, організація і проведення з дітьми всіх традиційних родинних свят;

– моральна підготовка дітей та молоді до подружнього життя в поєднанні із статевим вихованням. Народна мудрість вчить, що моральна підготовка, молоді до родинного життя найкраща така, що протікає в контексті повсякденного життя самої сім'ї , шляхом безпосереднього прикладу батьків, їх взаємин. Готовити до сімейного життя - значить допомагати підростаючій особистості усвідомити, що люди створені одне для одного. Це має принципове значення, особливо для підліткового десяти-дванадцятирічного віку, коли в хлопців і дівчат починає проявлятися усвідомлений інтерес до протилежної статі. Дошлюбна підготовка в українському родинознавстві зводиться до створення міцної, здорової, щасливої сім'ї, що не знає чвар і розбрату, а тим більше розлучень. На думку академіка Стельмаховича, якщо в домі панує висока моральна атмосфера, то й відпадає потреба в якомусь спеціальному статевому вихованні. Бо непорушною основою нормування правильних стосунків між статями виступає добре поставлене моральне виховання дітей у сім'ї. На його ж думку, не сторонній лікар-сексолог, а рідний батько повинен передати синові, а мати – дочці знання про особливості чоловічого й жіночого організму, їх гармонії в сімейному - саме в сімейному - житті. Статева близькість у взаємному коханні і в рамках сім'ї, шлюб чоловіка та жінки в ім'я спільного щастя, радості мати дітей і виховувати їх посилюють прагнення мати сім'ю, відкидають “статеву несумісність”, пронизують подружнє життя духом життєвого оптимізму, утверджують переконаність у тому, що справжню радість і щастя людини, насолоду статевим життям можна знайти лише у сім'ї.

Сімейне виховання ґрунтується на таких принципах гуманістичної педагогіки (Підласий І.П.):

- креативності
- гуманізму;
- демократизму;
- громадянськості;
- виховання на традиціях народної педагогіки;
- пріоритетності вселюдських моральних норм і цінностей.

Методи сімейного виховання – способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї (батьки, прабатьки, брати та сестри, інші родичі).

Вибір методів виховання в сім'ї залежить від педагогічної культури батьків: розуміння цілі виховання, батьківської ролі, уявлення про цінності, стилю відносин, культури мовлення і т.д. Тому методи сімейного виховання несуть в собі яскраве відображення особистості батьків і невіддільні від них. Скільки батьків – стільки різновидів методів. Наприклад, переконання в одних батьків – м'яке навіювання, в інших – погроза, крик. Коли в сім'ї відносини з батьками близькі, теплі, дружні, головний метод – заохочення. При холодних, відчужених, звичайно переважає строгість і покарання. Методи дуже залежать від установлених батьками виховних пріоритетів: одні хочуть виховати в дітей слухняність, тому методи їх спрямовані на те, щоб дитина безвідмовно виконувала вимоги дорослих. Інші вважають більш важливим бачити, як дитина самостійно мислить, вчать виявляти ініціативу і, знаходять для цього відповідні методи.

Усіма батьками використовуються методи (прийоми): переконання (пояснення, настанова, порада, розповідь, навіювання та інші); вправи і привчання, організація різних доручень і обов'язків дітей, режиму їх навчання, праці та відпочинку; заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива); покарання (позбавлення задоволень, відмова від дружби тощо, крім фізичного та морального насилля!).

Сімейна педагогіка обережно підходить до покарання дітей і не схвалює методів, що є проявом жорстокості, які шкодять фізичному і психічному здоров'ю дитини і принижують людську гідність.

Вибір і застосування методів сімейного виховання спирається на ряд загальних умов: Знання батьками своїх дітей; особистий досвід батьків; спільна діяльність; педагогічна культура батьків; вміння спілкуватися (частота, обсяг, мова, тема спілкування, інтереси).

“Педагогічні знання батьків особливо важливі в той період, коли батько і мати є єдиними вихователями своєї дитини... У віці до 6-ти років розумовий розвиток, духовне життя дітей у вирішальній мірі залежить від ... елементарної педагогічної культури матері і батька, яка виражається в мудрому розумінні надзвичайно складних

душевних рухів людини, яка розвивається”, - писав В.О.Сухомлинський (“Батьківська педагогіка”).

Різноманітними є засоби виконання виховних завдань у сім’ї. Серед поширених засобів: слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім’ї, символи, атрибути, реліквії, традиції (родинні, народні, релігійні, державні) тощо.

Ефективне та результативне сімейне виховання можливе, якщо воно буде здійснюватися за таких умов (Галузьяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І., Фіцула М.М.): батьківське тепло, взаємна повага в сім’ї, довіра до дитини; частота й інтенсивність спілкування з батьками; сімейна дисципліна, методи виховання, які використовуються батьками; приклад батьків.

3. Джерела сімейної педагогіки (сімейне виховання у народній педагогіці)

Побут – загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі. Позавиробнича сфера суспільного життя людей; одна з основних сфер суспільного життя, в якій формуються й виховуються люди, розкриваються їхні повсякденні відносини між собою. Активно впливає й на інші процеси та явища, зокрема на поведінку людей. Розвиток побуту визначається як рівнем матеріального виробництва, так і існуючою системою суспільних відносин.

Сімейний лад – характер взаємовідносин між батьками та іншими членами сім’ї, режим, традиції тощо.

Традиція (від лат. передання) – елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах. Є одним з видів соціально-культурної наступності, що орієнтує як на збереження надбань культури, так і на їх відтворення й розвиток. Традиція проявляється у вигляді усталених, стереотипізованих норм поведінки, звичаїв, обрядів, свят, суспільних ідей, морально-етичних елементів. Один із проявів розвитку традиційної культури - формування системи свят і обрядів.

Традиція – історично складений і переданий з покоління в покоління досвід, практика в будь-якій галузі суспільного життя, норми поведінки, смаки, ін.

Під сімейною традицією нами розуміється стійка форма сімейної життєдіяльності відносин і поведінки, що передається від батьків і старших членів сім'ї дітям. За допомогою традицій відбувається “трансляція” дітям знань, поглядів, ідеалів, переконань, смаків, переказів, поглядів, звичаїв і т.п.

Звичай – правило поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття, ввійшло в звичку, побут і свідомість певної групи чи всього суспільства. Звичаї з'явилися разом з виникненням людського суспільства внаслідок повторювання однакових вчинків, які згодом набули значення, стали нормою.

Звичай – загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

Звичай як форма реалізації сімейних традицій служить для збереження і передачі від батьків дітям установлених правил поведінки і діяльності в конкретних ситуаціях. Звичаї супроводжуються різноманітними обрядами — специфічними діями, ціль яких полягає в тому, щоб “за допомогою емоційно насиченої символіки сприяти міцному засвоєнню соціального досвіду”

Обряди – соціальне явище, що являє собою комплекс символічних, визначених традицією умовних дій, спрямованих на оформлення певних подій у житті людини, держави, приурочених окремим етапам трудової діяльності, а також відзначенню деяких пір року.

Обряд – ряд усталених традицією дій, які супроводять якусь урочистість; звичний порядок, церемонія.

4. Історичні стилі сімейного виховання

Сучасна сім'я переживає перехідний період від патріархальної до бархатної сім'ї, де існує влада обох, де здійснено рівність чоловіка і дружини як у правах, так і в обов'язках. (Кравець В.П., Постовий В.Г.).

Сім'я буде повноцінною і повною ланкою суспільства тільки за умови виконання своїх основних функцій, а саме: економічна, репродуктивна, виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, прагнення до особистого щастя.

Разом з тим стабільність, міцність і єдність сім'ї забезпечується і взаємною любов'ю, моральною, економічною, правовою та іншими

видами взаємної відповідальності всіх її членів, взаємопідтримкою, - розумінням та емоційною прив'язаністю. У сім'ї людина відновлює свої духовні та фізичні сили, заряджається енергією для трудових, творчих звершень, активної участі в суспільному житті (К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський).

Протягом усього ХХ ст. сім'я в Україні переживала глибокі зміни, які торкалися усіх ланок її існування. З одного боку, сім'я пододала кризу патріархальних родинних стосунків, а з іншого - вона стикнулася з новими проблемами, значно втратила здатність виконувати життєво необхідні для людства функції й опинилася в кризовому стані.

Кризові явища, що спостерігаються в сучасній сім'ї, стосуються її економічних, морально-духовних і демографічних основ.

Вивчаючи ситуацію, що склалася у сфері сімейного виховання І.П.Підласий виділив такі її недоліки: невисокий економічний рівень більшості сімей; низька культура суспільного життя, подвійна мораль; перевантаженість жінки в сім'ї та на роботі; високий процент розлучень; загострення конфліктів між поколіннями; збільшення розриву між сім'єю і школою. Сукупність цих та інших змін привели до фундаментальних зрушень у системі взаємодії особистість – сім'я – суспільство. Прийняті в державі Закони, Програми щодо сім'ї переважно залишаються деклараціями (низькі розміри соціальної допомоги тощо).

Проте успіх сімейного виховання залежить від того, наскільки батьки готові до усвідомленого батьківства і материнства, щирі і чесні у своїй любові до дітей.

Практичне заняття: Сім'я як джерело благополуччя особистості

План

1. Фактори впливу на сім'ю та виховання.
2. Здоровий побут – необхідна умова успішного виховання дітей в сім'ї.

3. Сімейні традиції та їх роль у вихованні

Література:

Алексеевко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодії сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

Чечет В.В. Педагогіка семейного воспитания. – Минск, 1998.

Усатенко Т. Духовний храм людини: сім'я, родина, рід // Освіта. – 2002. – № 34 (26 червня – 3 липня). – С. 14-15.

Скурагівський В. Покуть. – К.: Довіра, 1992.

Хід заняття.

Усне опитування:

1. Проаналізуйте фактори впливу на сім'ю та виховання.
2. Здоровий побут – необхідна умова успішного виховання дітей у сім'ї.
3. Роль сімейних традицій у вихованні

Самостійна робота : Скласти поетапний хронологічний ланцюжок факторів впливу на сім'ю та виховання.

Проаналізувати систему родинно-сімейної обрядовості.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Підготувати доповіді про основні підходи до сімейного виховання:

- Погляди на сімейне виховання Ж-Ж. Русо.
- Материнська школа Я. А. Коменського
- Погляди на сімейне виховання І. Г. Песталоцці.
- Погляди на сімейне виховання К. Д. Ушинського.
- А. С. Макаренко про сімейне виховання.
- Батьківська педагогіка В. О. Сухомлинського.
- Система сімейного виховання у сім'ї Нікітіних.

Н.Е. 1.2. СПЕЦИФІКА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Лекція : Специфіка сімейного виховання

План

1. Поняття про шлюб і сім'ю: зміст терміна „шлюб”, його походження; сім'я, її ознаки. Сімейні відносини, їх характеристика.
2. Основні специфічні ознаки сімейного виховання, його відмітність від суспільного.

Основна література: 13, 26, 29, 30, 35, 46, 50, 61.

Додаткова література: 6, 36, 49, 56, 60, 81.

1. Поняття про шлюб і сім'ю: зміст терміну „шлюб”, його походження; сім'я, її ознаки. Сімейні відносини, їх характеристика.

Сім'я та шлюб - історично-конкретна система взаємовідносин, яка формувалася на основі міжособистісних інтересів подружжя, батьків, дітей та родичів, пов'язаних спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. З часом сім'я змінюється, пристосовується до змінюваних суспільних відносин, хоч і є одним з найбільш стійких суспільних інститутів. Аналіз літератури дає можливість установити, що поняття “шлюб” має різні тлумачення. Слово “шлюб” походить від стародавнього слов'янського слова “сьлюб”, яке означало урочисту обіцянку, а “слюбитись” - значило домовитись. Російське слово “брак” має походження від іншого давньослов'янського слова “брачити”, тобто “відбирати”, “обирати гарне, потрібне і відкидати погане, непотрібне. Це породжує певну двозначність терміна, яким у юридичній сфері позначається сімейний союз, а у виробничій – зіпсована, неякісна продукція”.

У наш час поняття “шлюб” означає символ узаконення, суспільного схвалення та визнання форм статевих відносин і появи потомства. Проблема первинності походження сім'ї й шлюбу, тобто, що виникло раніше - родина чи шлюб, - до цього часу залишається дискусійним питанням. Можна виділити два протилежних погляди на цю проблему. Деякі дослідники вважають, що саме шлюб є основою сім'ї, і без шлюбу родина існувати не може: “... Шлюб - це традиційний засіб формування родини й суспільного контролю за нею, одне зі знарядь, шляхів, способів самозбереження й розвитку

суспільства”. Інші роблять протилежний висновок. Однак остаточний висновок робити ще рано. В усякому разі, під час перепису населення (це стосується майже всіх західних країн) кількість жінок, які вважають себе одруженими, не збігається з кількістю одружених чоловіків. Ця обставина пояснюється різним розумінням співвідношення “шлюб - родина”. Для жінок спільне проживання й ведення спільного господарства (тобто фактично сім'я) ототожнюється зі шлюбом, для чоловіків ж це - різні явища. Принаймні для родини реєстрація шлюбних відносин не виступає основоположною ознакою сім'ї.

Сім'я - одна з найважливіших форм організації життя людей, яка має фундаментальне значення як для індивіда, особистості, так і для суспільства. Сім'я - це така спільність людей, яка спирається на шлюбний союз, на родинні зв'язки, на різноманітні відносини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між самими дітьми, між іншими членами сім'ї, які живуть разом і спільно ведуть господарство. Аристотель писав, що необхідність спонукає з'єднуватись попарно тих, хто не може існувати один без одного, - жінку і чоловіка з метою продовження потомства, і це з'єднання зумовлюється не свідомим рішенням, а залежить від природного прагнення, притаманного й іншим живим істотам і рослинам, залишити після себе іншу подібну собі істоту. Загальновідоме визначення Ф.Енгельсом сім'ї як економічної клітини чи осередку суспільства. Спільність господарства, економічна об'єднаність, справді, є важливою складовою сім'ї. Але економічні інтереси і відносини не вичерпують усього багатства сімейних зв'язків і, наважимося стверджувати, що в сучасних умовах у розвинених країнах, коли чоловік і жінка досягають високого рівня економічної незалежності, економічні зв'язки перестають бути провідною стороною життя сім'ї, інакше не було б так багато розлучень. Добре відомі випадки, коли до шлюбу вступають люди, здатні самотійно забезпечити економічну сторону свого життя. Не тільки економічні зв'язки об'єднують людей у сім'ю, принаймні не в першу чергу вони.

Сім'я – це спільнота, заснована на шлюбі подружжя (батька, матері) та їх неодружених дітей (власних та усиновлених), пов'язаних духовно, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю.

Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р., визначає, що “Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані

спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. ... Сім'я створюється на основі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства”.

З'ясування понять великої та малої сім'ї є особливо важливою проблемою для розробки концептуальних засад школи, подібної до родини, оскільки велика сім'я в українців – це завжди родина, малу сім'ю родиною називають не на всій території України.

Українська родина – спільнота споріднених між собою людей, що постійно оновлюється, віддзеркалюючи трансформацію соціально-економічних умов суспільства в цілому. Хоча для родини, як і для сім'ї, характерні історична змінність внутрішньородинних взаємин, однак, зародившись у надрах роду і влившись у його систему через родинні, сакральні та релігійні зв'язки, вона зберегла свою самодостатність, єдність з родом.

Словник синонімів української мови: родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом, сім'я, сімейство, застаріле – челядь, діалектичне – посімейство, розмовне – хата, домашні (така група людей, котра перебуває в одному приміщенні).

Родинно-сімейна енциклопедія: родина – спільнота людей, об'єднаних на основі шлюбних і кровних зв'язків, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом, ведуть спільне господарство і між якими встановлюються багатосторонні стосунки: між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами й іншими родичами.

Деякі дослідники (П.Сорокін) відносять до складу родини кровняків, свояків тощо.

Аналіз різних визначень слова родина дає можливість виявити значення, характерні лише для родини. Далекі і близькі родичі по батьковій і материній стороні об'єднані на основі шлюбних і кровних зв'язків і знаються впродовж багатьох поколінь. Різниця у значеннях сім'ї та родини полягає ще й у тому, що сім'я зосереджується в трикутнику батько – мати – дитина, що символізує Трійцю, а родина охоплює сім'ї родичів і може символізувати Дім, наповнений родичами, рідними, що поруч і далеко, померлими і ще ненародженими; у своїй домівці, в рідній стороні, на землі і в космосі.

Поняття рід філософсько-соціологічна література визначає як групу кровних родичів, котрі ведуть своє походження за однією

лінією (материнською чи батьківською), усвідомлюють себе нащадками загального предка (міфічного чи реального), мають загальне родове ім'я. "Вести рід" (початок) означає "бути нащадком кого-небудь, походити від когось".

Згідно з давньою традицією, наші предки вимірювали час від семи днів до семи поколінь. Сім'я розглядається також як уособлення семи поколінь Роду. В українській традиції генеалогія ведеться за чоловічою лінією (зберігається прізвище).

Сім'я - історична форма організації життя людей. Її форми та функції змінюються із розвитком виробництва, техніки, технології, суспільних відносин, культури в цілому. Сімейні відносини - це складова суспільних відносин, і розвиток сім'ї - одна із найважливіших складових розвитку суспільства, його культури.

Щодо історичних етапів розвитку сім'ї, є, принаймні, дві найбільш загальні точки зору. Більшість фахівців вважають, що на ранніх етапах розвитку суспільства в умовах первіснообщинного ладу серед людей мали місце неупорядковані статеві стосунки. На зміну їм прийшов груповий шлюб, де однією сім'єю жили група чоловіків і група жінок. Пізніше сформувався парний шлюб і, відповідно, виникла парна сім'я.

Дослідження історичних форм розвитку сім'ї - це дуже складне питання. Якихось безпосередніх даних про форми сім'ї у прадавні часи немає. Сучасні концепції - лише здогади, спроби реконструювати первіснообщинне суспільство на підставі досліджень форм організації життя племен, що перебувають на рівні розвитку родового суспільства. Певна частина науковців вважають, що вже з самого початку існування виду *Homo sapiens* сім'я була парною.

Рід спочатку вівся по материнській лінії, а пізніше, з розвитком знарядь праці, технології, виробництва, з розподілом праці між чоловіками і жінками, виникненням приватної власності, появою такої функції сім'ї, як накопичення певних благ, багатства і передача його спадкоємцям, виникає рід по батьківській лінії.

Як відомо, тривалий час взаємовідносини у суспільстві між членами різних спільнот людей визначались їхнім майновим статусом, володінням власністю. У зв'язку з цим і характер внутрісімейних зв'язків переважно визначався наявністю приватної власності, матеріальною вигодою. Звідси шлюби "за розрахунками", "любов" за гроші тощо. Із розвитком суспільства, зростанням економічної незалежності чоловіків і жінок такі кон'юнктурні

внутрісімейні стосунки поступаються місцем істинно людським, заснованим на коханні, повазі і високих духовних цінностях. Це дає змогу стверджувати, що сім'я прогресує як в економічному, так і в моральному та правовому аспектах. Сім'я все більше перетворюється в інститут гармонійного поєднання чоловіка, жінки і їхніх дітей.

Сім'ї відрізняються між собою за такими ознаками: - за кількістю дітей; - за складом; - за структурою; за типом лідерства в сім'ї;- за сімейним укладом; - по однорідності соціального складу; - за сімейним стажем; - за якістю відносин і атмосферою в сім'ї; - за типом споживацької поведінки; - за особливими умовами сімейного життя тощо.

Сучасні сім'ї можна класифікувати за різними параметрами, причому повної єдності у цьому питанні у науковій літературі немає. **За складом** сім'ї дослідники поділяють їх на:

- повні (з обома батьками і дітьми);
- неповні (з одним з батьків та дітьми або, наприклад, з бабусею, дідом та онуками);
- нуклеарні (з двох поколінь - батьків та дітей);
- складні (з трьох або більш поколінь та, можливо, інших родичів);
- сім'ї повторного шлюбу (де один або обидва подружжя знаходяться у повторному шлюбі).

Застосовують також класифікацію, в якій за основу береться **кількість дітей:**

- бездітні сім'ї;
- однолітні сім'ї;
- малодітні сім'ї (з двома дітьми);
- багатодітні сім'ї (з трьома та більш дітьми).

Наукове і практичне значення має класифікація сімей за **віком подружжя**

- молодожони (на першому році існування сім'ї);
- молоді сім'ї (де вік обох подружжів - до 28 років);
- сім'ї середнього подружнього віку (приблизно до 50-річного віку);
- сім'ї старшого подружнього віку (старші 50-річного віку).

Іноді дослідники виокремлюють похилі подружні пари, але необхідність цього уявляється сумнівною.

За географічною ознакою виділяються міські та сільські сім'ї.

За особливими, характерними умовами життя можна виділити:

- студентські сім'ї;
- сім'ї військових;

- сім'ї біженців;
- сім'ї у громадянському шлюбі (їх ще називають позашлюбними сім'ями, маючи на увазі відсутність офіційної реєстрації). Ця форма ще здається проблематичною в плані визнання її сім'єю, а не просто тимчасовим співжиттям, але тенденція часу діє на користь легітимізації цієї форми;
- пробний шлюб - ще більш експериментальна і проблематична форма позашлюбної сім'ї, але, судячи з практики інших країн, вона з часом стане поширеним і звичним явищем;
- дистантна сім'я (члени якої в силу певних умов живуть окремо).

Для аналізу психологічного сімейного клімату сім'ї також класифікують за різними критеріями. Так, за ознакою **координації зусиль** подружжя виділяють:

- колективістські сім'ї, в яких партнери вважають однаково необхідним успіх у роботі, навчанні, самоствердженні обох з них і можуть при необхідності жертвувати власними інтересами заради партнера;
- традиційні сім'ї, в яких пріоритетними вважаються інтереси чоловіка як голови сім'ї;
- індивідуалістські, в яких кожен з подружжя турбується, в першу чергу, про власну кар'єру та ділові успіхи, хоча інтереси дітей, звичайно, знаходяться поза конкуренцією.

За типом лідерства, або головування у сім'ї можна виділити:

- авторитарні сім'ї, в яких явно лідирує і демонструє свою владу одна особа з подружжя, а інша у більшості випадків погоджується з таким становищем;
- егалітарні або біархатні сім'ї, в яких існує досить рівний розподіл сфер лідерства і немає помітної боротьби за владу;
- сім'ї з невизначеними сферами лідерства і конфліктами на цьому ґрунті.

Для соціальної та психотерапевтичної роботи з сім'ями важливу роль відіграє їх класифікація за параметром того стану, який називають **психічним здоров'ям сім'ї**. Тут виокремлюють:

- здорові сім'ї;
- невротичні сім'ї, в яких існують постійні конфлікти на ту саму тему, хронічні нерозв'язані проблеми стосунків, незадоволеність когось з членів сім'ї своєю сімейною репутацією, загальна нервова атмосфера;
- віктимогенні сім'ї, в яких існує тенденція робити когось з членів

сім'ї "цапом відбувайлом", використовувати слабкості членів сім'ї, де немає надійної захищеності кожного з них.

У деяких роботах, переважно психотерапевтичного спрямування, сім'ї поділяють на два таких типи:

- нормально функціонуючі сім'ї, в яких більш-менш нормально забезпечуються всі сімейні функції;
- дисфункціональні сім'ї, в яких окремі функції виконуються незадовільно, породжуючи проблеми у сімейних стосунках.

Існують окремі класифікації більш художнього характеру, наприклад, у письменниці Т. Афанасьєвої, яка називає такі типи сімей:

- "дім-фортеця", в якому добре налагоджений побут і теплі, здорові стосунки між членами сім'ї;
- "дім-служба", де немає справжньої інтимності між подружжям, а уявність злагоди і побут підтримуються через почуття обов'язку;
- "дім-готель", де немає міцних подружніх зв'язків, сім'я фактично існує формально й основні інтереси подружжя знаходяться поза сім'єю.

Досить суттєвою ознакою і важливим визначальним фактором сімейних стосунків постають **мотиви, якими керувалися партнери при створенні шлюбу**. За цим критерієм можна виділити такі типи мотивації утворення шлюбу:

- кохання, коли обидва партнери впевнені, що кохають один одного
- інша справа, що глибина і міцність цього почуття може бути різною, і що саме це почуття привело їх до шлюбу;

- розрахунок на добре ставлення та позитивні особистісні якості партнера, тоді як прагнення вступити до шлюбу іншого партнера мотивується коханням. Така ситуація призводить до утворення дуже значної частини сімей. У літературі шлюби цього типу не виділяють у окрему групу і часто називають їх шлюбами за розрахунком (маючи на увазі економічні міркування), або вимушеними шлюбами, з чим не можна погодитися. Люди, яких приваблюють кохання і добрі моральні якості партнера, часто вказують на спільність інтересів і поглядів, що справді є непоганим об'єднуючим фактором;

- вимушені обставини, якими найчастіше постає вагітність жінки. Такі шлюби, що досить поширені у реальному житті, не можна вважати принципово неповноцінними і приреченими на невдачу. З боку жінки може бути кохання або повага і симпатія до партнера, а для чоловіка з почуттям обов'язку, навичками культурного спілкування і

певною симпатією до жінки (а вона найчастіше є, якщо між ними була інтимна близькість), така ситуація також часто утримує достатні умови для задоволення сім'єю. До вимушених обставин можна віднести вік, тривалу самотність унаслідок невдач або певних рис характеру людини, що також не є обов'язково прогностично несприятливою ситуацією;

- економічний розрахунок: на квартиру або інші чинники матеріального добробуту. Такий тип мотивації звично вважається аморальним і піддається осуду, але, якщо ліпше розібратися у ситуації, то мотивація не здається такою негативною, як на перший погляд. Людина, яка спокушається матеріальними обставинами, не робить це у "чистому вигляді", тобто не погоджується жити з неприємною для неї людиною (це здебільшого невластиве сучасній ментальності), а тільки поступається бажанню, коханням або значній симпатії партнера - це найкращий варіант шлюбу даного типу - або сама штучно викликає симпатію, потяг, пристрасть до себе, що, хоч і виглядає менш красиво, але також створює можливу основу для прийнятних подружніх стосунків. Фактично у цьому типі шлюбу економічний розрахунок спостерігається тільки з одного боку, тоді як з іншого є нормальна шлюбна мотивація. Якщо ж якийсь корисний розрахунок усвідомлюється обома партнерами, то це є іншим типом шлюбу, який називають фіктивним і який, як правило, розпадається після досягнення тієї мети, заради якої він утворювався, наприклад, для еміграції до іншої країни;

- тиск соціальних нормативів і традицій, що спостерігається, наприклад, коли подруги та приятелі вступають у шлюб і в особи створюється враження необхідності, майже обов'язковості такого вчинку і для себе.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї.

2. Вхідження дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільше сприймає виховні впливи.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричинюються до інтеріоризації

дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім - людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові та симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне "зараження". До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують:

- соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);
- превалюючий психологічний клімат, емоційну налаштованість сім'ї;
- тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови.

Можна констатувати ускладнення виконання виховної функції сім'ї з таких причин:

- через відсутність у дитини досвіду взаємодії з людьми різного статусу (братами, старшими родичами);
- через утруднення в засвоєнні соціальних цінностей, нагромаджених старшими поколіннями, відносну ізоляцію від старших родичів;
- через можливу суперечливість виховних впливів унаслідок передання батьками права на виховання іншим соціальним інститутам.

2. Основні специфічні ознаки сімейного виховання, його відмітність від суспільного

Перший досвід соціальної поведінки маля набуває в родині, яка об'єднує найрідніших людей спільними переживаннями, обопільними любов'ю, турботою, обов'язками. У дітей формуються уявлення про те, що хороша, дружна родина - запорука щастя людини, що треба берегти й примножувати родинні традиції, дбати про те, щоб родину поважали. Дитина має виявляти турботу про рідних, бажання давати радість, задоволення близьким людям, виконуючи головні правила співжиття в сім'ї, запобігати непорозумінням між її членами, а в разі

їх виникнення брати на себе сміливість порозумітися щодо прикрого випадку, вибачитися, якщо завинив сам, пробачити іншим. Важливо вчити виявляти ініціативу у встановленні контактів, діючи в інтересах членів родини: втішити засмученого, радіти успіху, виявляти готовність до спільної діяльності, особливу турботу про найменших і найстарших у родині, запобігливість і розуміння (допомогу пропонувати, не принижуючи гідності, ввічливо розмовляти, не перебиваючи інших, не втручатися в особисті справи, не завдавати зайвого клопоту).

У родині дитина набуває соціального досвіду впевненої поведінки. У неї формується відчуття власної значущості та значущості своєї поведінки, закладаються основи почуття гідності. Адже саме родина дає відчуття захищеності - важливе для розвитку самостійності, впевненості, задоволення потреби у соціальній відповідності вже у дитинстві. Почуття моральної захищеності особливо важливе для позитивного сприймання себе, що уможливлює виховання поваги до інших людей.

Сім'я вводить дитину в суспільство, саме в ній вона одержує соціальне виховання, стає особистістю. У дитинстві її годують, доглядають, у дошкільному віці – відкривається світ.

У сім'ї зміцнюють здоров'я дитини, розвивають її задатки і здібності, піклуються про утворення, розвиток розуму, вихованні громадянина, закладаються гуманні риси характеру, доброта і сердечність, дитини учать оцінювати свої вчинки і відповідати за них. Тут діти прилучаються до праці, вибирають професію. Сім'я готує юнака до самостійного сімейного життя, привчає поважати добрі традиції сім'ї.

Сім'я - це будинок, який поєднує людей, тут закладаються основи людських відносин, відбувається перша соціалізація особистості. Аналіз соціального впливу на особистість показав, що в 40% людей у їхньому житті вирішальне вплив зробила сім'я, у 30% — засобу масової інформації, тільки в 20% — школа, у 10% — вулиця.

Засвоєні в дитинстві норми співжиття лежать в основі особистісної поведінки людини та її стосунків з іншими. Отже, первинна соціалізація, яка відбувається в сім'ї, залишає слід на все життя. Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються до того, щоб турбуватися про інших і в першу чергу про своїх батьків, які дали їм життя, викохали та випестували, то виникає

ще одна педагогічна проблема сім'ї - байдужість дітей до своїх батьків.

Сімейне виховання є невід'ємною частиною національної системи освіти і виховання. За його допомогою в сім'ї як вічному загальнолюдському мікросередовищі життєдіяльності декількох поколінь людей починається процес соціалізації особистості, здійснюється передача дітям накопиченого людством, родоводом і батьками досвіду, закладаються основи громадянських, трудових і моральних принципів і норм поведінки, здійснюється підготовка дітей до самостійного сімейного життя.

Сімейне виховання (у широкому змісті слова) - це одна з найдавніших споконвічних форм соціалізації та виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості.

Під сімейним вихованням у вузькому змісті слова (виховною діяльністю батьків) розуміється взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі і захищеності дитини і сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини.

Сімейне виховання - своєрідний і специфічний процес. Його специфіка полягає в таких основних характеристиках:

1) сприяння здійсненню нерозривного зв'язку поколінь, їхнього минулого, сучасного і майбутнього, морально-духовній єдності членів сім'ї як близьких людей і як представників суспільства;

2) здатність сімейного виховання на відміну від суспільного непомітно (мимоволі), але дуже дієво за допомогою унікального механізму функціонування сімейних зв'язків та інстинкту формувати в дітей людські почуття до своїх батьків, дідуся, бабусі, членів сім'ї і через них до всіх інших людей, свого народу, всього людства;

3) наявність природної теплоти любові та сердечності в сімейному спілкуванні і відносинах, що служить могутнім фундаментом для морально-емоційного виховання дітей;

4) неперевершеність сімейного виховання за своїм емоційним характером;

5) безперервність, тривалість та різноманіття виховного впливу на дітей людей різної статі і віку, професійних інтересів, життєвого досвіду і людських цінностей;

6) виконання ролі споконвічної (вихідної) ланки у процесі виховання;

7) можливість глибокого та систематичного практичного вивчення й урахування індивідуальності дитини;

8) відкритість виховного процесу в сім'ї, на відміну від подібного процесу в навчальних закладах;

9) неформальність процесу виховання в сім'ї, заснованого на позитивних традиціях родоводу, сімейних традиціях, звичаях, звичках, вдачах, укладі життя;

10) можливість сприятливої сім'ї як виховного колективу виконувати роль організуючого "центра", який спрямовує на дітей усі виховні впливи, засоби і сили;

11) наявність визначеної стихійності та суб'єктивності батьків і інших членів сім'ї стосовно дітей;

12) можливість зменшення негативного впливу несприятливого середовища для виховання дитини, його повноцінного розвитку і виховання.

Суб'єктом сім'ї та сімейного виховання є особистість дитини (з моменту народження до досягнення 18-річного віку). У системі сімейних відносин дитина не тільки відчуває вплив на неї батьків і старших членів сім'ї, але також активно впливає на батьків, членів сім'ї, їхній спосіб життєдіяльності і стиль сімейного виховання. При гуманістичному стилі сімейного виховання як процесі міжособистісної взаємодії батьків і дітей (суб'єкт-суб'єктивна взаємодія) створюються необхідні умови для самостійного повноцінного розвитку дитини як суб'єкта сімейної життєдіяльності, особистості, індивідуальності.

Основними завданнями сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є виховання в дітей гуманності (поваги до людей, співчуття і чуйності, доброзичливого відношення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної та світової культури, до формування загальнолюдських ідеалів добра, справедливості, чуйності, чесності й порядності, до свого способу життя на основі волі, моральності, культури, краси); виховання дитини свідомим громадянином-патріотом своєї Батьківщини, чесним трудівником,

гарним сім'янином. Для виконання цього завдання використовуються різноманітні шляхи, засоби і форми виховання, спрямовані на освоєння дітьми визначених знань і оволодіння практичними вміннями і навичками; методи виховання як сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття і волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самостійної життєдіяльності, повноцінний психофізичний, моральний і духовний розвиток.

Практичне заняття: Особливості виховання у різних типах сімей.

План

1. Специфіка виховання в багатодітній та неповній родині
2. Виховання прийомних дітей.
3. Виховання дітей в умовах дитячого будинку сімейного типу.

Література:

Закон України “Про організацію роботи дитячих будинків сімейного типу”

Закон України “Про охорону дитинства” (від 26.04.01)

Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім’ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

Чечет В.В. Педагогіка сімейного виховання. – Минск, 1998.

Кривоніс С. Роль сім’ї у моральному вихованні дітей // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка – 2002. – № 1. – С. 8.

Костів В. Неповні сім’я і розвиток комунікативної культури особистості // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка – 2002. – № 1. – С. 14.

Мазур А. Сімейне виховання як чинник виникнення тривожності у дітей дошкільного віку // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка – 2001. – № 3. – С. 107

Цикл статей у журналі “Семья и школа”. – 2000. – № 4 – 8.

Кожухарь Г. Как влияют на детей. // Семья и школа. – 2001. – № 6. – С. 5-7.

Скуратівський В. Покуть. – К.: Довіра, 1992.

Хід заняття.

Усне опитування:

1. Розкрийте специфіку виховання в багатодітній та неповній родині
2. Особливості виховання прийомних дітей.
3. Розкрийте особливості виховання дітей в умовах дитячого будинку сімейного типу.

Самостійна робота : Визначте й наведіть позитивні та негативні риси різних типів батьків-усиновителів. Знайдіть у повідомленнях ЗМІ відомості про діяльність в Україні ДБСТ.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Підготувати реферати за такими темами:

- Значення сім'ї у формуванні особистості дитини дошкільного віку;
- Моральний розвиток дітей молодшого шкільного віку;
- Стан підлітків у сім'ї та взаємини з батьками.

Н.Е. 1.3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Лекція: Теоретико-методологічні основи сімейного виховання

План

1. Стили сімейного виховання
2. Принципи та загальна стратегія сучасного сімейного виховання
3. Методи сімейного виховання та специфіка їх застосування

Основна література: 2, 27, 28, 35, 40, 41, 47, 58, 67, 68, 70, 75.

Додаткова література: 32, 49, 56, 60, 63.

1. Стили сімейного виховання

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поводження з нею утворюють стиль сімейного виховання.

Так, В. Гарбузов вирізняє три типи неправильного виховання, що практикуються батьками:

- А (неприйняття, емоційне відторгнення) — неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

- Б (гіперсоціалізація) — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

- В ("кумир сім'ї") — центрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

Дослідники А. Лічко і Е. Ейдеміллер, припускають крім виховання за типами "кумир сім'ї" (у їхній інтерпретації — "поблажлива гіперпротекція") і "емоційне відторгнення", існування таких стилів виховання (особливо несприятливих для підлітків з акцентуаціями характеру і психопатіями):

- гіпопротекція (недостатність опіки і контролю за поведінкою дитини, брак чи відсутність уваги, тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, невникнення у її життя);

- домінуюча гіперпротекція (поєднання загостреної уваги до дитини з великою кількістю обмежень і заборон, що призводить до формування нерішучості, несамостійності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації);

- підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких, що не відповідає віку й реальним можливостям дитини; очікування від дитини великих досягнень у житті на тлі ігнорування її потреб та інтересів).

Найбільше шкодять дитині непослідовний, змішаний стиль виховання, неузгодженість і суперечливість установок батьків на процес виховання, оскільки постійна непередбачуваність реакцій батьків позбавляє дитину відчуття стабільності навколишнього світу, породжуючи в неї підвищену тривожність.

Вивчення практики сімейного виховання показує, що воно значною мірою визначається принципами і характером виховання, якого дотримуються батьки як вихователі (авторитарне, демократичне, гуманістичне). У тій родині, де здійснюється гуманістичне виховання як процес міжособистісної взаємодії батьків і дітей (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), суб'єкти сприймають один одного як неповторну людську цінність, створюють умови для повноцінного розвитку всіх членів родини.

2. Принципи та загальна стратегія сучасного сімейного виховання

Процес виховання не може бути стихійним. Чітке усвідомлення батьками того, що вони хочуть і чого не хочуть, допоможе сформулювати їм свою позицію як вихователів і накреслити стратегію виховання. Ось її головні принципи:

1. Дитина повинна знати, чого хочуть від неї батьки; що в її поведінці їх задовольняє, а що ні. Претензії батьків треба аргументувати цими вимогами.

2. Не можна карати дитину за те, чого вона не знала. Відповідальність дітей за вчинки має базуватись на їх розумінні скоєного.

3. Перш ніж чогось вимагати від дитини, треба впевнитись, що вона на це здатна.

4. Не можна карати дитину за поведінку, в якій немає злісної непокори. Треба відрізнити дитячу беспорядність і злісну непокору, (беспорядність базується на забудькуватості, виникає в результаті помилок і випадковостей. Злісна непокора є обдуманим актом, відмовою визнавати батьківську владу. Виявляється тільки тоді, коли дитина знає, чого хочуть від неї батьки, і робить дещо протилежне).

5. Щоразу після владнання конфлікту дитину необхідно пригорнути і приголубити, показати їй свою любов.

6. У стосунках з дітьми потрібно керуватися любов'ю.

7. Не принижувати гідність дитини фізичними покараннями. Вони порушують її права як члена сім'ї і суспільства і свідчать про безсилля батьків як вихователів.

Порушення чи недотримання цих принципів, відсутність або недостатність культури у батьків призводить до їх жорстокого поводження з дітьми.

Дотримання цих принципів сімейного виховання дітей допомагає створити атмосферу емоційної захищеності дитини, привчити її поважати інших, зрозуміти батькам емоційні та фізичні особливості різних періодів дитинства і добирати засоби виховання до індивідуальних потреб дівчаток і хлопчиків.

У цьому суть стратегії виховання дітей. Загальна стратегія повинна виходити з гуманістичних уявлень дошкільного віку як самоцінну особистість, яка має свою волю, характер і світосприймання. Досягнення поставленої виховної мети має спиратися на встановлення чітких правил, тобто норм поведінки, прийнятних для сім'ї та суспільства в цілому. Не допустиме приниження достоїнства дитини, постійне нею невдоволення, яке виявляється в гніві, сльозах, репетуванні та фізичних покараннях. Відповідно до періодизації розвитку дитини в онтогенезі існує певна стратегія її виховання.

Отже, в основі виховної діяльності дорослих необхідно керуватися принципами любові та вимогливості, розумної міри відповідальності та самоконтролю для кожного віку, батьківського керування без зайвого крику, поваги до особистості та достоїнства дитини, реальних вимог і спокійної послідовності при їх виконанні, справедливого використання арсеналу стимулів і покарань. У цьому виявляється педагогічна культура батьків.

Стратегія виховання логічно впливає з педагогічного мислення, яке базується на спеціальних знаннях і вміннях прогнозувати результати виховної діяльності. Однак, як свідчать проведені опитування, молоді батьки відчувають гостру нестачу педагогічних знань, потребують спеціальних консультацій і керівництва в питаннях сімейного виховання з боку спеціалістів-педагогів і психологів.

Стратегії виховання відповідно до вікової періодизації розвитку дитини:

Вік	Особливості стратегії виховання
Від народження до 7 місяців	<p>Дитина відчуває потребу в підтримці, допомозі, любові, материнській теплоті. Мати, батько, інші члени сім'ї намагаються все це дати маляті природно і розумно: любити, голубити, лагідно з нею розмовляти, своєчасно годувати, тримати в чистоті, теплі та дотримуватися всіх необхідних санітарно-гігієнічних вимог й обережності від різних небезпек.</p> <p>Не можна бити дитину, кричати на неї, порушувати її режим, створювати навкруги неї метушню, без потреби довго тримати на руках - надалі це може призвести до маніпуляцій з боку дитини.</p> <p>Однак уже на 6-7 місяці життя деякі малята не дають спокою домашнім, пускають у хід "хитрі" засоби (голосне ревіння, жалібний плач, різкий лемент, лякаюче смикання руками, ногами, усім тілом), щоб змусити дорослих виконувати всі їхні капризи.</p>
Від 8 до 14 місяців	<p>Багато дітей пробують установити свою владу над батьками. Вони ігнорують вимоги і заборони дорослих, беруть у руки небезпечні предмети і речі, тощо. Щоб привчати таких дітей до порядку, необхідно виявляти спокій, терплячість, наполегливість, не вживати брутальних слів, не виявляти жорстокості, уникати фізичних покарань. Діючим засобом є переведення чи відволікання уваги. Тим майже безконфліктно розв'язуються всі проблеми взаємостосунків. Діти розуміють слова "ні", "не можна", "шкода" і сприймають батьківські вимоги. Чутливі на грубість, окрики, вони потребують ніжності й обережності у</p>

<p>Від 15 місяців до 2 років</p>	<p>спілкуванні.</p> <p>Особливістю поведінки дитини цього віку є підвищена мобільність, тобто непосидючість і прояви негативізму - заперечення того, що їй пропонують. Цей вік інакше називають "першим підлітковим віком", коли діти найчастіше не слухають батьків.</p> <p>Надзвичайно важливо, щоб саме у цьому віці у вихованні дитини були активними батьки (чоловіки) - дітки відчують велику потребу в татках. Необхідно, щоб вони відчували вимогливість батьків до їх поведінки і послідовність цих вимог. Не можна карати дитину за поведінку, яка природно випливає з її потреби пізнання і розвитку. Найліпше створити в сім'ї такі умови, які забезпечують безпеку (здоров'я), тобто закрити розетки, прибрати гострі предмети, скло, привчати до того, що не можна самому вмикати телевізор, газову чи електроплиту, лізти до пральної машини чи гарячих предметів тощо. Забороняючи, необхідно пояснювати чому.</p> <p>При покаранні найменше за все необхідно застосовувати традиційне шльопання, стискання дитячої руки, різке гальмування, насильницьке тримання за руку під час ходьби і т.п. Краще відвернути увагу дитини, погладити і заспокоїти, на якийсь час посадити на диван, у крісло, поставити в кут і т.п.</p>
<p>Від 2 до 3 років</p>	<p>Діти в цьому віці виявляють стосовно батьків ніжність, поступливість, привітність. Зростає мобільність дитини, цікавість і її намагання все відчути на дотик. У зв'язку з цим характерним для її поведінки є схильність до того, щоб ламати, розкидати, перекидати, гризти речі, забиратись усередину чогось тощо, дратувати своєю поведінкою дорослих. У зв'язку з цим батькам особливу увагу потрібно приділяти безпеці дитини і дуже бути терплячим до її намагань пізнати навколишній світ. Хорошим помічником батькам у таких ситуаціях може бути почуття гумору і, зважаючи на вік дитини, постійне розуміння того, що саме батьки є для неї взірцем поведінки. Особливо у цьому віці дитини є підстави говорити про "здорове" батьківство.</p>

	<p>Формула здорового батьківства виводиться з двох основних компонентів: з любові й вимогливості, які приводять в дію цілу систему стимулів і стримувань дитячої поведінки. Зосередження тільки на любові за рахунок вимогливості може призвести до неповаги до влади батьків, їх авторитету і, навпаки, авторитарна, гнітюча атмосфера в сім'ї глибоко ображає і дає дитині підстави думати, що її не люблять і вона нікому не потрібна.</p> <p>Головна виховна стратегія батьків у цей період життя дитини - досягти балансу між милосердям і справедливістю, ніжністю і вимогливістю, любов'ю і суворістю.</p>
Від 4 до 6 років	<p>Діти четвертого року можуть виявляти зухвалість і самовпевненість. У фокусі виховання мають бути не тільки вчинки дитини, а й їх мотиви. Батькам необхідно постійно пояснювати своїй дитині, чому саме треба поступати так, а не інакше, допомагати їй побачити причинність різних дій і наслідків. Дитячу діяльність потрібно спрямовувати на добротність, турботу про інших і пізнання.</p>
Від 6 до 8 років	<p>Діти в цьому віці стають більш незалежними від батьків. Їм здебільшого не подобається, якщо їх пестять і цілують при людях. Вони починають здобувати почуття власного достоїнства, хочуть, щоб їх поважали. Вони наслідують однолітків. У них з'являються погані манери (не миють руки, погано поведуться за столом, штовхають один одного), ознаки бунтарства, особливо в хлопчиків.</p> <p>Батьки повинні бути тверді і невблаганні у важливих питаннях. Однак усі вимоги варто висувати не у формі наказу і буркотливим тоном (що завжди викликає в дітей упертість), а спокійно, доброзичливо, тактовно, показуючи особистий приклад ("Акуратно миємо руки", "Чистимо зуби", "Учимося красиво читати і говорити" і т.п.).</p>
Від 8 до 10 років	<p>При привчанні дітей цього віку до порядку, дисципліни і слухняності батьки повинні чітко уявляти ті основні положення, якими вони будуть керуватися в</p>

	<p>сім'ї: 1) діти повинні знати, які вчинки припустимі, а які — неприпустимі; 2) коли діти показують відкриту неслухняність, то батьки повинні діяти рішуче і непримиримо, для того щоб обов'язково здобути перемогу; 3) після одержання перемоги необхідно дитину заспокоїти, дати їй відчути, що її, як і раніше, люблять.</p> <p>Крім цих основних положень, при висунені вимог батькам (вікова категорія дітей від 1 року до 10 років) необхідно виконувати ряд правил:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Не змішуйте вимогу з настирливою опікою, з постійним приставанням до дитини на кожному кроці ("Не можна!", "Не кричи!", "Не бігай!", "Не вертись!", "Упадеш!" і т.п.). 2. При забороні визначених дій усе-таки давайте можливість дитині частіше "помилятися", щоб вона сама починала розуміти, що "добре", а що - "погано". 3. При забороні яких-небудь вчинків уникайте незрозумілих для дітей звертань: "Не роби більше поганого!", "Не будь бридким хлопчиком!", "Не дружи з поганою дівчинкою!" і т.п. 4. При забороні чогось пояснюйте причину заборони. Наприклад, не можна грати з м'ячем у квартирі, тому що можна щось розбити, зіпсувати. 5. Намагайтеся вимоги "оформляти" у цікаву ігрову форму (допоможи бабусі, мамі, батьку в трудових справах: готуємо разом пироги до сімейного свята, наряджаємо ялинку, драїмо підлогу-палубу, щоб на ній почати найцікавішу спортивну гру).
Від 11 до 15 років	<p>Підлітковий вік - період найбільш активної неслухняності в житті людини. Однак є підлітки, що входять у свій "важкий" вік зовсім "легкими", слухняними, розважливими. У цьому велика заслуга батьків, що змогли їм, поки вони були дошкільниками і молодшими школярами, дати повне уявлення і практичний досвід дисципліни, порядку, слухняності, самоконтролю, відповідальності. І вже тоді, коли дитина стає підлітком, вона бере велику частку відповідальності від батьків і перекладає на свої плечі.</p>

	Але все-таки велика кількість підлітків виявляють неслухняність, недисциплінованість і безвідповідальність. Батьки відчують труднощі у стосунках і спілкуванні з ними, вступають у конфлікти, не можуть домогтися поваги до себе з боку дочки чи сина. Усе це відбувається тому, що батьки порушують "золоті" традиційні правила, що встановлені і котрі необхідно виконувати, коли жадаєш від підлітків (як і від дітей будь-якого віку) дисципліни і слухняності.
Від 16 до 17 років	У цьому віці тактика вимог значно відрізняється порівняно з вимогами до підлітків. Юнаки і дівчата стають дорослими людьми, більш критично ставляться до себе, активно займаються самоосвітою і самовихованням. Однак і в цьому віці син чи дочка не завжди правильно поведуться, можуть не виконувати обіцянок, обманювати батьків, завдавати сім'ї матеріальних втрат, засвоюють шкідливі звички і т.п.

3.Методи сімейного виховання та специфіка їх застосування

У вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях немає єдиної класифікації методів виховання дітей у сім'ї. Проте дослідники роблять спробу виділити більш значущі (основні, головні) і менш значущі (допоміжні, додаткові методи виховання).

Вітчизняні і зарубіжні дослідники визначають і класифікують методи виховання так, що в цих класифікаціях є багато загального, багато збігів, хоча при цьому помічається і якась відмітність: наприклад, переконання, привчання, організація практичної діяльності, порада, прохання, зауваження, повчання, заборона (Г.Гмайнер); переконання, навіювання, привчання, вправа, вимога, заохочення та покарання, особистий приклад батьків (И.В.Гребенников), привчання, відволікання, контроль, вимога, винагорода (заохочення), покарання (Дж.Добсон), навіювання, переконання, вправа (А.Г.Ковальов); прохання, інструкція, винагорода, покарання (Р.Кемпбелл); переконання, привчання, терпіння, вимога, заохочення, покарання (Б.Спок).

Вивчення теоретичних підходів і практики сімейного виховання дозволяють визначити методи сімейного виховання як сукупність

способів виховних взаємодій батьків з дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття і волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самостійної дитячої життєдіяльності, повноцінний моральний і духовний розвиток.

Вивчення досвіду виховання дітей у сім'ї, порівняльний аналіз методів, що застосовують батьки і педагоги, дають можливість стверджувати, що виділення якихось окремих методів сімейного виховання неправомірно (хоча сам термін "методи сімейного виховання" ввійшов у науковий побут), тому що мова по суті йде про використання загальноприйнятих методів виховання в педагогіці в процесі сімейного виховання. Батьки, як і педагоги, використовують той самий комплекс (набір, сукупність) педагогічних методів виховання. Помічається тільки специфіка в застосуванні цих методів при вихованні дітей в умовах сім'ї, що залежить від загальної культури батьків, їхнього життєвого досвіду, психолого-педагогічної підготовки і способів організації життєдіяльності батьків і дітей. Специфіка використання методів виховання дітей у сімейних ситуаціях обумовлена:

— підходами до вибору мети і задач виховання, що ставлять перед собою батьки;

— змінами відносин у стилі й образі сімейного життя, у морально-психологічному кліматі сім'ї;

— індивідуалізацією виховання в сім'ї (переважна більшість родин виховує одного-двох дітей);

— родинними зв'язками і почуттями батьків, інших членів сім'ї і дітей, що можуть приводити до ідеалізації можливостей дітей, перебільшенню їхніх здібностей, достоїнства, вихованості;

— особистісними якостями батька, матері, інших членів сім'ї, їх духовними і моральними цінностями й орієнтирами;

— досвідом батьків та їхніх практичних умінь при реалізації комплексу методів з урахуванням віку та психофізіологічних особливостей дітей;

— особливою чутливістю батьків до кожної дитини: "почуття об'єкта", "почуття міри", "почуття такту", "почуття дотику", "почуття орієнтира" (Н.В.Кузьміна, Н.В.Кухарев).

Найбільш складним для батьків є оволодіння практичним механізмом реалізації того чи іншого методу виховання. Спостереження, аналіз письмових (анкетних) і усних відповідей дітей

показують, що той самий метод використовується різними батьками по-різному і з різним ефектом впливу на дітей. Найбільша розмаїтість, складність і розрізненість помічаються при застосуванні методів переконання, вимоги, заохочення, покарання. Одна категорія батьків переконує дітей за допомогою доброзичливості і довірливості в процесі спілкування; друга - постійного дотримування слова і діла; третя - логіки впливу позитивного прикладу; четверта - настирливих повчань, докорів, окриків, погроз; п'ята - покарань, у тому числі фізичних. У ході вивчення батьками проблем, пов'язаних із застосуванням методів виховання дітей у сім'ї, нами акцентувалася увага на розробці практичного механізму реалізації кожного методу, основних умов його використання з метою найбільш ефективного впливу на свідомість, почуття і поведінку дітей і встановлення гуманістичних відносин у сім'ї між старшими і молодшими.

Народна сімейна педагогіка виробила безліч методів виховання, що були спрямовані на формування гуманної, працьовитої, відданої своїй сім'ї і Вітчизні особистості.

Методи сімейного виховання, та їх характеристика:

Метод	Коротка характеристика
Привчання та вправляння	Їх виховна дія базується на повторенні дії або вчинку. В силу особливостей свого розвитку дошкільники ще не можуть завжди свідомо підпорядковувати свою поведінку навіть добре знайомим для них вимогам. І тільки постійні та тривалі в часі вправляння, у сукупності з вимогами і контролем з боку батьків можуть сформувати у них постійні звички.
Вправа	Як спосіб закріплення стійкості відповідних навичок і умінь.
Вимоги	Один зі способів виконання дітьми сімейних і загальнолюдських правил і обов'язків. Дитина повинна вміти одягатись, умиватися, дотримуватись санітарних норм, прибирати іграшки, бути слухняною і т.п. Отже, вимоги передбачають вимогливе та суворе, серйозне, без послаблень і відступу відношення до себе і оточуючих.
Навіювання (сугестія)	Тобто такий метод впливу на дитину, в результаті якого у неї (реципієнта), не з її волі і бажання,

	<p>виникають такі думки, почуття і бажання, настрої, які намагаються викликати батьки (індуктори). Стосовно найменших дітей, за допомогою колискових пісень, забав, казок, пісень, різних видів вимог у поєднанні з батьківською любов'ю. Серед факторів, що сприяють навіюванню дитині дошкільного віку, значне місце займає її довірливість, відсутність життєвого досвіду, перевага уяви над логікою мислення та його конкретність. Характерним для молодих батьків є те, що навіюванням, як методом впливу, вони користуються в основному в тих випадках, коли хочуть обмежити активність дитини. І майже не користуються ним з метою заохочування. Навіюванням не можна зловживати. Його треба поєднувати з роз'ясненням, яке розвиває у дітей сприйнятливості до логічної аргументації. Потрібно батькам звернути увагу на те, що не можна виховувати дитину тільки методом навіювання, адже під його впливом може сформуватись неповноцінна психіка.</p>
<p>Довіра</p>	<p>На жаль, не дуже поширений в молодих сім'ях. У його основі - довіра дітям, надання їм більшої самостійності. Через довіру виявляється повага до особистості дитини. Адже якщо батьки вірять у чесність, доброту, відповідальність дитини, вірять у те, що вона здатна подолати труднощі, виправити поведінку, то ця віра надає дитині наснаги, окрилює її, і вона прагне до того, щоб виправдати це довір'я, стати кращою, такою, як її бачать. Ефективність використання довіри як методу сімейного виховання значно залежить від того, наскільки добре батьки знають свою дитину, враховують її вік, індивідуальні особливості, орієнтуються в тому, на які риси її характеру спиратись краще, в якій саме ситуації дитина може виправдати довіру до неї найбільш повно. Батькам слід пам'ятати, що довіра сприяє самовихованню, самовдосконаленню особистості, а відверті, довірливі стосунки між</p>

	батьками і дітьми сприяють створенню найбільш сприятливого для розвитку морального клімату у сім'ї.
Порада	Батьків і старших членів сім'ї при виборі дітьми відповідальних рішень у житті.
Особистий приклад батьків	Позитивний приклад (зразок) поведінки, вчинків, дій і ставлення до людей і один до одного матері, батька, старших членів сім'ї. Подразнюючи, діти накопичують особистий досвід поведінки і стосунків з оточуючими. З часом спосіб життя сім'ї та її членів стає для них зразком для відтворення в особистих сім'ях.
Покарання	Надзвичайно поширений метод сучасного сімейного виховання дитини, за допомогою якого батьки демонструють їй свій осуд учинків або мотивів її поведінки. Покарання надзвичайно сильний засіб впливу та його використання вимагає такту та обережності. Причиною покарань дитини в сім'ї також буває завищена (або занижена) оцінка батьками її можливостей, постійні очікування успіху та недостатня самокритичність молодих батьків до себе як вихователів, нездатність до аналізу особистої виховної діяльності. Фізичне (тілесне) покарання, яке батьки застосовували в крайньому випадку, коли вже ніякі інші методи не діяли (навіть у найбільш малокультурних міських і сільських сім'ях батьки почували та бачили шкоду та безглуздість фізичних покарань дітей).
Заохочення	Спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї і до інших людей. Доведено, що заохочення, якщо воно використовується правильно, за своїм результатом більш ефективно, ніж покарання, оскільки викликає позитивні емоції та сприяє формуванню позитивних якостей особистості, таких як почуття власної гідності, доброзичливість,

	дисциплінованість, чуйність, відповідальність та інших. Існують різноманітні форми заохочення: словесні - привітна усмішка, схвальний погляд, похвала, схвалення, подяка, вдячність; нагорода - поїздка або прогулянка з батьками, квитки в цирк, на лялькову виставу, атракціон; подарунки - солодощі, іграшки, довго очікувана річ, якийсь сюрприз і т.п. Головне, щоб заохочення було адекватним вчинку дитини, її віку, інтересам, нахилам та слугувало меті виховання.
Пояснення	З метою формування позитивного відношення найбільш доступний метод виховання, за допомогою якого дитині розкривають норми поведінки в сім'ї та суспільстві, взаємостосунків між людьми, ставлення до обов'язків тощо. Головне призначення пояснення - переконати дитину в об'єктивності, істинності та життєвій необхідності оволодіння нормами поведінки, розширити її світогляд, сприяти розвитку потреб у пізнанні.
Примушування	Його суть полягає в тому, що дитину примушують виконувати те, що від неї вимагають або очікують, незалежно від її бажання чи намірів. Примушування передбачає безумовне підкорення волі дорослого, тому великого значення набуває абсолютна впевненість батьків у тому, що дитина не вийде з підкори. У дітей дошкільного віку батьки, як правило, користуються великим авторитетом, і тому вони досить легко підкоряються. Винятком можуть бути періоди вікових криз (3, 6 років).
Залучення	Дітей із раннього дитинства у різні види господарсько-трудової діяльності, у відносини і спілкування зі старшими й однолітками.
Бесіда	З метою вироблення сімейних і загальнолюдських почуттів і правильних стійких переконань про своє місце серед членів сім'ї, інших людей, про уміння жити в людському суспільстві.
Застереження	Як метод попередження можливих життєвих помилок і прорахунків.
Натяк	Спосіб показу дітям їхніх недоліків і прорахунків у

(прямий непрямий)	чи поведінці і діяльності в етичному і коректному тоні.
Докір	Вираження батьками вербально і невербально (поглядом, жестами, мімікою) незадоволеності вчинками і поведінкою дітей.
Випробування	Спосіб перевірки підготовленості дітей до самостійного трудового та сімейного життя, до виконання моральних правил і норм життя свого народу.
Благословення	Це в комплексі батьківські наставляння, повчання, застереження, накази і прохання до дітей у найвідповідальніші періоди їхньої життєдіяльності (перехід до самостійної трудової діяльності, служба в армії, одруження).
Осуд	Спосіб показу дітям відхилень від загальноприйнятих серед людей норм і правил поведінки.
Проклін	Дітей батьками особливо матір'ю, як крайній і дуже різкий засіб впливу (у народі про непоправного сина чи дочку говорили: "Побитий батьком, проклятий матір'ю").

Практичне заняття: Взаємодія сім'ї з суспільними установами

План

1. Інтеграція зусиль сім'ї та суспільних (освітньо-виховних і соціальних) установ у вихованні дітей.
2. Позитивний досвід роботи школи, сім'ї та громадськості у вихованні дітей у 60-80-ті роки
3. Сучасні тенденції взаємодії педагогів, батьків, представників громадськості у вихованні дітей.

Література:

Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодшої сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод.посібн. – К.: ІЗМН, 1997.

Афанасьєва Т.М. Сім'я. – К., 1990.

Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. – К., 2001.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001.

Законодавство України про сім'ю. – К., 2002.

Зверева О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. Пос. – М.: Академия, 1999.

Макаренко А.С. Книга для родителей

Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М., 1991.

Чечет В.В. Педагогіка семейного воспитания. – Минск, 1998.

Хід заняття.

Усне опитування:

1. Особливості інтеграція зусиль сім'ї та суспільних (освітньо-виховних і соціальних) установ у вихованні дітей.
2. У чому полягає позитивний досвід роботи школи, сім'ї і громадськості у вихованні дітей у 60-80-ті роки
3. Проаналізуйте сучасні тенденції взаємодії педагогів, батьків, представників громадськості у вихованні дітей.

Самостійна робота: Проаналізуйте тенденції взаємодії суспільних установ і сім'ї (за місцем проживання).

Завдання для самостійної роботи студентів.

Розробити систему занять для батьків з формування у них навичок педагогічної майстерності у спілкуванні з дітьми з урахуванням таких навичок:

- педагогічного аналізу конфліктних ситуацій;
- саморегуляції;
- мимічної та пантомімічної виразності;
- виразного мовлення;
- активного вислуховування.

Підготувати реферати за такими темами:

- Батьківська любов як культурно-історичний феномен;
- Емоційне прийняття і любов батьків до дитини як умова повноцінного особистісного розвитку.

Н.Е. 1.4. СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ У СІМЕЙНОМУ ВИХОВАННІ

Лекція : Статеві особливості розвитку дітей та їх урахування у сімейному вихованні

План

1. Поняття біологічної статі. Біологічна стать як основа для подальшого статевого дозрівання. Ознаки пубертатного розвитку хлопчиків і дівчат.
2. Поняття про статеві ролі. Статевотипізована поведінка і її наслідки у вихованні хлопчиків і дівчаток.
3. Поняття про стать психічну, механізми її формування. Статева ідентичність. Особливості статевої соціалізації хлопчиків і дівчат.
4. Психосексуальний розвиток дитини за З. Фрейдом. Стадії психосоціального розвитку людини за Е. Еріксоном.
5. Стратегії статевого виховання. Принципи статевої просвіти

Основна література: 5, 11, 12, 21, 50, 72, 84, 32, 48, 87, 83.

Додаткова література: 19, 35, 65, 87 35, 50, 56, 72.

1. Поняття біологічної статі. Біологічна стать як основа для подальшого статевого дозрівання. Ознаки пубертатного розвитку хлопчиків і дівчат.

Для розуміння основних категорій теми необхідно точно розмежувати поняття „стать” і „гендер”, оскільки останнім часом у науці чітко розмежовуються біологічні та соціокультурні аспекти відмінностей чоловічого і жіночого, пов'язуючи їх з поняттями статі та гендеру. І. С. Кон вважає, що до середини ХХ ст. статева належність індивіда вважалася визначеним біологічним фактом, з якого автоматично виводились усі тілесні, соціальні й психологічні відмінності між чоловіками й жінками. Він пише: „Сучасна наука розрізняє біологічну репродуктивну стать – статус індивіда як самця чи самки – і соціальну стать як сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначають особистий, соціальний і правовий статус чоловіка чи жінки у певному суспільстві”.

Стать – інтегральне поняття, що об'єднує всю сукупність тілесних, фізіологічних характеристик, на основі яких людину

вважають жінкою (дівчиною) чи чоловіком (хлопчиком). За визначенням сучасних американських сексологів У. Мастерс і В. Джонсон, слово „стать” часто використовують для позначення чоловічої чи жіночої особини (біологічного виду) чи відмітностей між репродуктивними здатностями чоловіків і жінок. Мова йде про поєднання геніталій з певним гормональним набором, що визначає здатність до прокреації. Можна виділити кілька рівнів статевої організації людини:

- генетична стать (певний набір генів);
- гонадна стать (залози внутрішньої секреції);
- морфологічна стать (зовнішні та внутрішні статеві органи);
- церебральна стать (диференціація мозку під впливом тестостерону).

Формування генетичної статі визначається наявністю хромосом. Генетична стать зумовлює гонадну (чи істинну) стать, що ідентифікується за основним показником статевої належності – гістологічною будовою статевої залози. Істинною її називають тому, що нею визначається гаметна стать, тобто здатність статевої залози утворювати сперматозоїди чи яйцеклітини, секретизувати специфічні статеві гормони. А рівень і домінуюча спрямованість гормональних впливів визначає морфологічну (соматичну) стать суб'єкта, тобто будову його внутрішніх і зовнішніх статевих органів, а також вторинних статевих ознак.

Англійським відповідником поняття «стать» є «sex». Традиційно воно використовувалося на позначення морфологічних і фізіологічних відмінностей осіб. Проте в 70-ті роки ХХ ст. соціологи запропонували розрізняти поняття «sex» і «gender», оскільки, крім біологічних відмінностей, між чоловіками і жінками існує поділ на соціальні ролі, форми діяльності. Вони відрізняються поведінкою, ментальністю, емоційністю. Запровадження цього поняття було спричинене необхідністю подолання поглядів на різні статеві риси та ролі як вияв «природних» якостей. Отже, наприкінці ХХ ст. гендерну роль розглядали не лише як вияв природою заданих особливостей, а й як систему очікувань адекватної поведінки; не як природну стать, а як «соціально-культурний конструкт». Вважається, що вперше термін «гендер» запроваджений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968). «Гендер» він розглядав як поняття, що виражає психологічні, соціальні, культурні особливості,

незалежні від тих, що тлумачать біологічну стать. Тому необов'язково пов'язувати буття жінки з «жіночністю», а буття чоловіка з «мужньою» поведінкою. Такий підхід був підтриманий багатьма соціологами, він започаткував новий напрям соціальних досліджень — гендерних. Тепер цей термін вживається в різних значеннях: як позначення статі — «соціальна стать»; як очікування того, що повинні робити чоловіки та жінки.

Термін „гендер” указує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми. Використовуючи поняття „гендер”, мають на увазі соціальний аспект стосунків статей, статево-ролеві стереотипи, розповсюджені в суспільстві, різноманітність проявів жіночої та чоловічої поведінки, систему взаємин між жінкою і чоловіком, що визначаються не біологічною належністю до тієї чи іншої статі, а соціальними, економічними і політичними умовами.

Гендер – це не статична категорія (як, наприклад, біологічна стать), а феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою. Складовою гендеру є психологічна стать, у межах якої дитина усвідомлює свою належність до тієї чи іншої статі. Психологічна стать – це ставлення людини до себе як до чоловіка чи жінки, усвідомлення та прийняття власної статевої належності, засвоєння стереотипів.

З погляду фізіології все людське життя, що починається в момент запліднення яйцеклітини сперматозоїдом і утворення зиготи та закінчується смертю, поділяють на відповідні періоди розвитку. Внутрішньоутробний розвиток людини складається з двох періодів – ембріонального та плодового (фетального). А постнатальний розвиток поділяється на такі періоди: період новонародженості (1 місяць після народження), грудний вік (1 місяць – 1 рік), раннє дитинство (1-3 роки), дитинство (хл. 4-9, дівч. 4-8 років), підлітковий вік (хл. 10-16, дівч. 9-15), юнацький вік (юнаки 17-21, дівчата 16-20), перший зрілий період (чол. 22-35, жін. 21-35), другий зрілий період (чол. 36-60, жін. 36-55), похилий вік (чол. 61-74, жін. 56-74), старечий вік (75-90 років) і довгожителі (90 і старші). Кожен з них характеризується своїми особливими морфофункціональними змінами, які відбуваються в організмі протягом того чи іншого періоду.

Найважливішими у формуванні людської особистості є ранні і так звані критичні періоди (ембріональний, неонатальний та пубертатний періоди). Вони мають вплив на все подальше життя людини. Розглянемо один з них. А саме: період на межі між дитинством та юністю, коли людина готується ввійти в доросле життя. Це підлітковий вік, початкову фазу якого становить пубертатний період. І цей період життєвого циклу цікавий для нас тим, що пов'язаний із початком статевого дозрівання людського організму. На порозі життя, в “нульову” хвилину (хвилину зачаття) вже визначена стать нового організму. Своє життя розпочинає хлопчик або дівчинка. І щодо статі, то визначають її, як відомо, гени сперматозоїда, який запліднив яйцеклітину. Наука говорить про генетичну детерміацію статі. Завдяки генетичній програмі, закладеній у статевих хромосомах, відбувається розвиток статевої системи нового організму. Якщо це хлопчик, то формуються спочатку внутрішні чоловічі статеві органи, а пізніше й зовнішні чоловічі статеві органи. І для їх розвитку потрібна присутність Y-хромосоми у клітинах. А якщо це дівчинка, тоді відбувається поступовий розвиток внутрішніх та зовнішніх жіночих статевих органів, для нормального розвитку яких необхідна наявність двох X-хромосом у клітинах. Усе це відбувається в лоні матері під час внутрішньоутробного розвитку. А вже процес статевого дозрівання припадає на той етап життєвого циклу, коли людина стає на поріг дорослого життя.

Пубертатний період починається в дівчаток і хлопчиків у різний час. У дівчаток він настає дещо швидше (у дев'ять років), а хлопчики вступають у цю фазу свого розвитку приблизно на рік пізніше. Сам період нетривалий, оскільки охоплює 3-4 роки життя людини (у хлопчиків він триває в середньому від 10 до 14 років, а у дівчаток від 9 до 13), однак має важливе значення, бо саме в цей час відбувається статеве пробудження людини. Як пише Юзеф Августин, автор книги “Сексуальна інтеграція”, “... статеве пробудження молодої людини є надзвичайно важливим... моментом розвитку її особистості. Важливість цього періоду переважно не усвідомлюється, проте він має вирішальне значення для всього дорослого життя”.

У пубертатний період розвитку відбувається бурхливе дозрівання статевих залоз, внутрішніх і зовнішніх статевих органів. У цей період також починають формуватися так звані вторинні статеві ознаки (особливості будови скелету, тип розвитку та вираженості підшкірної

клітковини, наявність і розвиток молочних залоз, характер волосяного покриву, тембр голосу і т.д.).

Важливим моментом сексуального пробудження є поява фізіологічних ознак статевої зрілості: менструації у дівчат та поллюцій у хлопців. Із появою саме цих ознак статевої зрілості й закінчується пубертатний період розвитку людини. Як і всі критичні періоди, цей період характеризується підвищеною чутливістю організму людини до різних подразників і при цьому зниженою стійкістю до їх дії.

Після пубертатного періоду настає постпубертатний період. У цей час послідовно розвиваються статеві функції та завершується формування вторинних статевих ознак. Завершується підлітковий розвиток людини і починається вік юності. Організм юнака наприкінці періоду має здатність запліднювати яйцеклітину. А у дівчат завершується розвиток статевого циклу. Фізіологічно організм молодої людини в цей час вже готовий до дітонародження. На даний час учені не можуть дати повну та вичерпну відповідь на питання, що саме ініціює статеве дозрівання. Відзначається велика роль у даному процесі гормонів. Фізіологія розвитку хлопчика або дівчинки в період статевого дозрівання (пубертатний період) відбувається безпосередньо під впливом статевих гормонів. Саме в цей час спостерігається підвищена секреція (виділення) цих гормонів, яка регулюється іншими гормонами людського організму. Це гормони гіпофізу: фолікулостимулюючий (ФСГ) і лютетінізуючий (ЛГ) гормони. Вони посилюють синтез статевих гормонів у наднирниках і статевих залозах. Їх синтез контролюють так звані рилізінг-гормони (рилізінг-фактори), які продукує гіпоталамус. Тому ми говоримо про гіпоталамо-гіпофізарну систему контролю за синтезом і виділенням статевих гормонів в організмі людини.

Уже у крові новонароджених дітей є присутні ці два гормони (ЛГ і ФСГ). І тому спостерігається активація ними гонад (статевих залоз). Та цікавий той факт, що через три-чотири місяці після народження в крові дитини вже нема ні ЛГ, ні ФСГ. І лише пізніше, а саме на початку статевого дозрівання, відновлюється фазова активність гіпоталамічних нейронів, які і продукують рилізінг-фактори. Внаслідок цього зростає секреція ЛГ і ФСГ.

Фізіологія статевого розвитку хлопчика. У хлопчиків ФСГ активує сперматогенез (процес утворення зрілих сперматозоїдів). А ЛГ – утворення особливих гормонів, які називаються андрогенами. Саме під дією андрогенів і відбувається, так би мовити, перетворення

хлопчика в чоловіка. Підкреслимо, що маємо справу із соматичним перетворенням. Бо у формуванні чоловіка, окрім фізіологічного аспекту, велике значення мають емоційний, інтелектуальний, суспільний та духовний розвиток.

Отож, під дією андрогенів відбувається активація анаболізму білків, унаслідок чого стає більш масивною мускулатура, а також збільшується вміст білка в кістках. Саме така анаболічна дія андрогенів забезпечує посилений ріст мускулатури хлопчиків у підлітковому віці (особливо інтенсивно розвиваються плечові та грудні м'язи хлопця-підлітка) і кращий, ніж у жінок, розвиток м'язевої маси у дорослих чоловіків. У хлопчиків у період статевого дозрівання спостерігається раптове і різке збільшення лінійних розмірів тіла. Це також наслідок дії андрогенів. Хлопці мають два стрибки росту: перший – у період перед першою нічною полюцією, а другий – після неї.

Під впливом андрогенів формується ще одна ознака статевого дозрівання хлопчиків – зміна голосу. Ці гормони активують ріст гортані. Тому голосові зв'язки видовжуються і починають генерувати більш низькі звуки. Чоловічий тип волосяного покриву (борода, вуса, оволосіння грудей) також розвивається під впливом андрогенів.

Фізіологія статевого дозрівання дівчаток. Вплив ФСГ, концентрація якого поступово зростає, викликає у дівчаток ріст і розвиток яйників. У яєчниках іде дозрівання фолікулів, а в середині кожного з них розвивається і дозріває яйцеклітина. Але на ранній стадії статевого дозрівання не відбувається овуляції дозрілого фолікула. Фолікули розсмокуються (цей процес називають *атрезією*). З часом устанавлюється тип секреції ЛГ і ФСГ, який є характерний для статево зрілого жіночого організму. Тоді під впливом ФСГ дозріває фолікул, який починає продукувати жіночі статеві гормони – естрогени. Їх активність домінує до моменту овуляції, яка відбувається внаслідок викиду ЛГ. Тоді на місці фолікула починає розвиватися так зване жовте тіло, яке під впливом ЛГ продукує інший жіночий статевий гормон – прогестерон. Устанавлюється двофазний менструальний цикл.

Жіночі статеві гормони активують ріст внутрішніх і зовнішніх статевих органів, ріст молочних залоз, а також формування характерної для жінок будови тіла. Естрогени характеризуються відносно слабкою анаболічною дією, тому в дівчаток спостерігається

помірний стрибок росту. І до кінця даного періоду лінійний ріст тіла зупиняється.

Важливо, що в пубертатний період у дівчаток часто спостерігаються ановуляторні цикли. Це цикли, коли фолікул дозріває та виділяє велику кількість естрогену, але овуляції немає. На даний час причини ановуляторних циклів ще не повністю відомі. Такий цикл закінчується овуляцією і, відповідно, зниженням рівня естрогенів. І лише наприкінці підліткового віку встановлюються регулярні менструальні цикли.

Отож ми розглянули фізіологічні змін, які відбуваються в організмі хлопчика та в організмі дівчинки у період статевого дозрівання. Зауважимо, що секреторна функція статевих залоз стимулюється помірними фізичними навантаженнями. Надмірні навантаження в підлітковому віці можуть призвести до посилення андрогенної функції як у хлопчиків, так і в дівчаток. Тоді у дівчаток-підлітків спостерігається маскулінізація, внаслідок якої дівчатка набувають форми тіла, подібної до хлопців. Однак можуть виникати ситуації, коли надмірні фізичні навантаження можуть призвести і до пригнічення виділення статевих гормонів. У цьому випадку відбувається затримка статевого розвитку дитини.

2. Поняття про статеві ролі. Статевотипізована поведінка та її наслідки у вихованні хлопчиків і дівчаток

Серед великої кількості ролей, що їх засвоює людина, для нормальної соціалізації особистості велике значення мають статеві та гендерні ролі. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою та гендерною ідентичністю особистості. Ідентичність - це одна з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Ідентичність - це збереження і підтримка особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя, а також стійкий образ "Я", усвідомлення у собі певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, які визнаються своїми, достовірними. Психосоціальна ідентичність є запорукою психічного здоров'я особистості. Формування

ідентичності починається з моменту відділення дитини від матері і продовжується все життя до самої смерті.

Рольова ідентичність - це усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей. Гендерна ідентичність - аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної особистості. Гендерна ідентичність особистості входить у структуру соціальної ідентичності. Усвідомлення власної статевої належності та становлення гендерної ідентичності людини - один з напрямків його соціалізації. У широкому змісті поняття ролі означає засіб поведінки людей у системі міжособистих відносин, що залежать від їхньої позиції в суспільстві та відповідають прийнятому в даному суспільстві набору норм, уявлень та очікувань. Під гендерною роллю розуміють систему соціальних стандартів, уявлень, стереотипів, яким людина повинна відповідати, щоб її визнавали як хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку).

Гендерна ідентичність - це особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує в самосвідомості людини в єдності з поданнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній й т.п. статуси. Вона починає формуватися з народження дитини, коли на підставі будови її зовнішніх статевих органів визначається його паспортна (цивільна, акушерська) стать. З цього починається процес гендерної соціалізації, у ході якого дитину цілеспрямовано виховують таким чином, щоб вона відповідала прийнятим у даному суспільстві уявленням про "чоловіче" та "жіноче". Саме на підставі існуючих у суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність та ролі, її поведінку, а також самооцінку.

Первинне уявлення про власну статево-приналежність формується у дитини вже в півтора року. При цьому саме це уявлення займає місце найбільш стійкого та стрижневого компоненту самосвідомості. З віком гендерна ідентичність розвивається, відбувається розширення її обсягу й ускладнення структури. Дворічна дитина знає свою стать, але ще не може визначити причини свого вибору. В 3-4 роки вона вже здатна визначити стать оточуючих людей, але найчастіше зв'язує її із зовнішніми, випадковими ознаками. Крім того, статева належність вважається дітьми даного віку змінюваною характеристикою. Незворотність статевої належності усвідомлюється дітьми приблизно до 6-7 років, що

супроводжується посиленням статевої диференціації поведінки та установок.

Наступний найважливіший етап формування гендерної ідентичності - це підлітковий вік. Підліткова ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості. Гендерна ідентичність дорослої людини являє собою важкоструктуроване утворення, що охоплює, крім усвідомлення власної статевої належності, сексуальну орієнтацію, "сексуальні сценарії" та гендерні переваги.

Становлення гендерної ідентичності індивіда не зумовлено прямо й безпосередньо наявністю гендерної ролі та внесених до неї соціальних стереотипів, уявлень, очікувань. Вони повинні стати засобами усвідомлення власної статевої належності та гендерної ідентичності, тобто із зовнішнього, "заданого" соціумом, і культурою плану перейти до рівня внутрішнього, індивідуально-осмисленого сприйняття гендерної ролі й відповідних їй установок.

3. Поняття про стать психічну, механізми її формування. Статева ідентичність. Особливості статевої соціалізації хлопчиків і дівчат

Паралельно зі статевим дозріванням відбувається психосексуальний розвиток особистості. Психосексуальний розвиток дитини - розвиток комплексу властивостей і якостей, що характеризують статеву належність людини з погляду її поведінки, дозрівання здатності кохати, створити в майбутньому власну сім'ю, народити і виховати дітей, а також спілкуватися з людьми, враховуючи їх статеву належність. Психосексуальний розвиток - один із аспектів онтогенезу, тісно пов'язаний із загальним біологічним розвитком організму, особливо зі статевим дозріванням і подальшою зміною статевої функції. Психосексуальний розвиток - результат статевої соціалізації, у процесі якої індивід засвоює певну статеву роль і правила сексуальної поведінки. Вирішальне значення тут мають соціальні фактори: структура діяльності індивіда, його взаємини зі значущими людьми, норми статевої моралі, вік і типові форми раннього сексуального експериментування, нормативне визначення подружніх ролей тощо.

Більшість дослідників виділяють такі основні етапи психосексуального розвитку:

1. Дородовий (пренатальний), протягом якого відбувається диференціація генів, статевих органів і структур мозку, відповідальних за

статеву поведінку.

2. Парапубертатний (від народження до 7 років), коли дитина усвідомлює свою статеву належність та її незворотність, тобто формується статева самосвідомість. У цьому віці виникає допитливість, спрямована на статеві ознаки. Формування статевої самосвідомості, усвідомлення належності до статі (1-5 років) виникає під впливом мікро соціального середовища, але у значній мірі детерміновано статевою диференціацією мозку в пренатальному періоді. Формується свідомість статевої належності власної особистості і навколишніх, упевненість у її незворотності, після чого спроби змінити статеву самосвідомість дитини є малоуспішні. Перевагу в цьому від афективних реакцій над розумовими забезпечують вибірковість прихильності і контактів.

Дитяча допитливість направлена на з'ясування причин появи на світ дітей і вивчення статевих ознак (до 70% дітей розглядають статеві органи і демонструють їх один одному). Мікросоціальне середовище у цей період обмежується близькими родичами, серед яких особливу роль відіграє мати, і невеликою кількістю однолітків. У нормі в завершальній фазі цього етапу при визначенні дитиною статі навколишніх його осіб рівнозначну роль мають усі ознаки статевої належності (зовнішній вигляд, одяг, будова тіла і статеві органи).

3. Препубертатний етап (від 7 років до 13), що характеризується формуванням, в основному в іграх, стереотипів і набуттям навичок статево-ролевої поведінки (війна, ляльки), інтенсивною гендерною соціалізацією дитини, формуванням характеру. На цьому етапі здійснюється вибір статевої ролі, яка найбільше відповідає психофізіологічним особливостям дитини чи ідеалам мужності, жіночності мікросередовища.

На цьому етапі здійснюється вибір статевої ролі, найбільш відповідний психофізіологічним особливостям дитини й ідеалам маскулінності (або фемінінності) мікросоціального середовища. Він характеризується інтенсивною соціалізацією дитини, формуванням у неї колективної свідомості. У цей період відбувається навчання спілкуванню з однолітками, удосконалюються і диференціюються емоційні реакції, формується характер. Але цьому віку властиві недостатній розвиток волі, імпульсивність поведінки, цікавість, довірливість, наслідування. Набуття особистісної незалежності не означає втрати контакту з батьками. Навпаки, батьки та їх взаємні стосунки стають об'єктом пильної уваги і наслідування. Правильна статево-рольова поведінка батьків визначає формування адекватної

статевої ролі у дитина При емоційно стриманому, вимогливо-владному ставленні матері і ласкавому, вседозволяючому ставленні батька дівчатка часто виявляють маскулінну, а хлопчики - фемінну поведінку. При спілкуванні з однолітками, в першу чергу в статеворольових, "сімейних" іграх, які потребують виконання визначених ролей, апробується і закріплюється вибрана статевая роль, яка відображає різні аспекти людських взаємин, у тому числі і сексуальних. Такого роду "сімейні" ігри, залежно від інформованості дітей, можуть відображати великий діапазон статеворольової поведінки дорослих: від наслідування поведінки батьків до імітації статевого акту. Зі вступом до школи з'являються нові зразки для наслідування, збільшується роль спілкування з однолітками. На цьому етапі типові розподіл колективу та протиставлення один одному за статевими ознаками. Завдяки цьому антагонізму збільшуються вимоги до прояву мужності або жіночості, практично повністю виключаються компроміси у виборі статевої ролі.

У широкому спілкуванні з однолітками і, насамперед, під час статеворольових („сімейних“) ігор, які вимагають виконання дітьми певної ролі (батька, матері, нареченого, нареченої тощо), апробується і закріплюється обрана статевая роль, яка відображає різноманітні аспекти людських стосунків, у тому числі й сексуальні. Сексуальні ігри, сексуальний фольклор, мастурбація набувають значно більшого поширення. Батьки в цей період ще є об'єктом наслідування, моделлю жіночності і мужності. Поступово зростає роль однолітків у формуванні адекватної статі поведінки.

4. Пубертатний період (13-18 років), для якого характерні платонічні мрії та фантазії, еротичні ласки та ігри, формування платонічного, еротичного та сексуального лібідо. Платонічний потяг розвивається через „дитячу“ закоханість, бажання духовного спілкування і потім його реалізацію, коли достатньо спільного виконання уроків, занять в одному гуртку, прояву уваги. Пізніше в платонічну закоханість включаються окремі елементи еротичного фантазування (бажання усамітнитися, мрії про дотики, ласки), які займають усе більше місця. З'являється інтерес до інтимних стосунків статей, еротичної літератури. Це означає перехід до другої стадії - еротичної.

Хлопчики і дівчатка починають уявляти статеві акти і фантазувати щодо бажаних романтичних чи сексуальних партнерів. Підлітки часто вважають збуджуючими думки про сексуальні зустрічі з представниками своєї статі, про садистську поведінку, про те, щоб бути проституткою

тощо. Завершує цю стадію реалізація еротичних фантазій з партнером у ласках, поцілунках, мастурбаціях, петтінгу. Більшість дівчат "затримуються" на цій стадії, тоді як хлопці швидко "перескакують" до сексуального лібідо, власне статевого потягу й акту. Перехід до сексуальної стадії відбувається поступово, спочатку на стадії фантазування, а потім і закріплення в статевому акті, що виходить, зазвичай, вже за межі пубертатного періоду.

Для нормального психосексуального розвитку необхідне завершення кожної фази реалізацією її мети. Зокрема, в платонічній фазі треба зуміти звернути на себе увагу, долучитися до спілкування. Якщо це не вдасться, то залишаються невпевненість і страхи, що переносяться в наступну фазу. Реалізація кожної стадії дає необхідну базу для наступної. Чим менший розрив у часі між фантазуванням і реалізацією, тим гармонійніше відбувається розвиток.

На цьому етапі починається і досягає максимуму функціонування ендокринної системи, в тому числі і статевих залоз. На основі індивідуальних особливостей темпераменту і характеру формується особистість. При цьому виникає перегляд набутих догм і свого становища у сім'ї, виробляється власний світогляд, розвиваються вищі емоції, формується суспільне уявлення і соціальна свідомість, адекватна оцінка своїх здібностей. При відсутності взаємного розуміння у сім'ї підліток тільки у групі може у повній мірі здобути цікаву для нього інформацію, обговорити хвилюючі його проблеми. Потреба у самоствердженні та самовиразі знаходить вихід або в організованих колективах, де керівник стає старшим товаришем, або у неформальних групах. І в тих, і в інших формуються різні ідеали поведінки та спілкування між статтю, еталони мужності та жіночості. Збільшення середових чинників, які є стихійними у поєднанні з потайливістю підлітка створюють благодатну основу для різного роду порушень установа сексуальності, якщо відсутнє цілеспрямоване статеве виховання. Особливість цього етапу - формування психосексуальних орієнтацій, які зумовлюють у подальшому вибір об'єкта потягу (людина, тварина, фетиш) з його індивідуальними особливостями (статева належність, зовнішній вигляд, будова тіла, поведінка і т. ін.), необхідність дія реалізації потягу визначеної ситуації та низки послідовних дій, іноді складаючи певний ритуал. Його можна поділити на три стадії відповідно формуванню платонічного, еротичного і сексуального лібідо. Вони охоплюють два вікові періоди: пубертатний і перехідний.

Кожному етапу і стадії властива фазність, яка є закономірністю психо-сексуального розвитку. У першій фазі накопичується інформація: на I і II етапах - про існування статі, про статеву роль, на III етапі - про особливості статевої поведінки. Її зовнішні прояви і сутність. У другій фазі перших двох етапів у ігрових ситуаціях виникає навчання визначенню статі та статевої поведінки, на III етапі - реалізація статевого потягу.

Для всіх етапів психосексуального розвитку існують загальні закономірності, одна з них - фазність, інша - зміна відношення біологічного і соціального, їх ролі у становленні сексуальності як частини психічного розвитку людини.

Наступність і взаємозв'язок етапів - третя закономірність психосексуального розвитку, причому на кожному етапі становлення сексуальності є зародки наступного. Відсутність або порушення ранніх етапів психосексуального розвитку приводить до грубих деформацій, які зачіпають ядро особистості.

Розподіл психосексуального розвитку на етапи умовний, тому що статева самосвідомість, статева роль і психосексуальна орієнтація щільно пов'язані між собою, це динамічні структури, які змінюються не тільки у процесі їх формування, але й протягом усього наступного життя, незважаючи на те, що основи всіх компонентів сексуальності закладаються при їх становленні.

Кожне суспільство, кожна культура виробляють певний комплекс ознак, яким повинна відповідати поведінка представників кожної статі. Такі ознаки виражені у кожному суспільстві у вигляді статевої ролі стереотипів маскулінності і фемінінності, зміст яких обумовлений рівнем розвитку суспільства, розподілом праці в ньому, культурою, релігією, звичаями. Статевої ролі стереотипи — це цінності, мотиви, типи поведінки, що розглядаються як більш прийнятні для представників однієї статі, ніж для іншої. Статевої ролі стереотипи суспільства визначають стиль поведінки чоловіків (хлопчиків) і жінок (дівчаток) отже, відображають зразки, через які ми сприймаємо і реагуємо на представників кожної статі.

Такі статевої ролі стереотипи означають поєднання певних властивостей, способів поведінки і ставлень, з одного боку, та уявлень про чоловіків і жінок - з іншого, що в сумі утворює культурно схвалювані характеристики представників кожної статі.

Статевої ролі уявлення безпосередньо впливають на формування статевої ролі і статевої ідентичності, виступаючи в

якості когнітивної структурної частини даних елементів психологічної статі. На основі статевої ролі уявлень і стереотипів, засвоєння статевих ролей-ідентичностей формується статева самосвідомість індивіда. Засвоєння дитиною неадекватних уявлень про себе як представника певної статі, про статевої та ролі відмінності між хлопчиками і дівчатками спричиняє викривлення всіх структурних елементів психосексуального розвитку особистості та може призвести до порушення сексуальної орієнтації в період статевого дозрівання.

4. Психосексуальний розвиток дитини за З. Фрейдом. Стадії психосоціального розвитку людини за Е. Еріксоном.

Механізми формування психологічної статі у дітей молодшого шкільного віку висвітлені в ряді зарубіжних і вітчизняних теоретичних концепцій психосексуального розвитку.

Так, методологічною базою теорії моделювання є психоаналітична концепція ідентифікації З.Фрейда. За цією теорією статевої ролі уявлень дитини формуються на підсвідомому рівні в результаті наслідування нею поведінки дорослих представників своєї статі (в першу чергу когось із батьків). І якщо об'єктом ідентифікації та наслідування є представник однієї з дитиною статі, то статевої ролі і психосексуальна орієнтація відбувається у потрібному напрямі.

Відомий австрійський психіатр Зігмунд Фрейд — один із перших учених, хто спробував простежити шлях розвитку сексуальності в дитячі роки і представив його в стадіях психосексуального розвитку. Згідно з Фрейдом, сексуальна активність — це прагнення до втіхи та задоволення від функціонування як статевих органів, так і тіла в цілому. Лібідо фокусується у різних частинах тіла, які продукують сексуальне задоволення, в ерогенних зонах. На кожній з установлених Фрейдом стадій ерогенні зони є фокусом бажань дитини. Від того, як вони задовольнятимуться, залежатиме нормальний розвиток особистості: "Сексуальне життя дитини полягає лише у прояві цілої низки часткових інстинктів, що незалежно один від одного шукають задоволення почасти на власному тілі дитини, почасти на зовнішніх об'єктах" .

Саме дитячий вік, коли індивід проходить п'ять стадій психосексуального розвитку, закладає, згідно з Фрейдом, майбутню

статеву поведінку дорослого. Найдраматичніші зміни очікують дитину на фалічній фазі сексуального розвитку від 2-х до 5-6-ти років. Дитина починає цікавитися будовою як власних статевих органів, так і статевих органів інших людей, набуває першого досвіду мастурбації та сексуальних ігор, проявляє сексуальну допитливість. Головне завдання психосексуального розвитку цього віку - формування адекватної статевої ідентифікації. Так, хлопчик у цьому віці має подолати свій підсвідомий потяг до матері, а дівчинка - до батька. Тобто головне, що має зробити хлопчик, - це ідентифікуватися з батьком, а дівчинка - з матір'ю.

Тут діти часто розглядають геніталії, маніпулюють ними, і різні табу: "Як тобі не соромно!", "Якщо я ще раз побачу!", "Дивись мені!" тощо блокують нормальне проходження дитиною "фалічної" стадії розвитку та повертають її від активної генітальної установки до пасивної ("анальної"), яка пізніше, у дорослі роки, може проявитися у фригідності чи слабкій ерекції, або у готовності стати об'єктом звалтування чи пасивної гомосексуальної поведінки тощо.

Вгамувавши свою цікавість, діти, як правило, легко переходять до інших сфер активності. Отже, баланс цікавості до сексуальної сфери з проявами допитливості до інших сфер людського буття є показником норми психосексуального розвитку.

Сексуальні ігри дітей, які супроводжуються взаємодослідженням геніталій (у лікарню, у доньки-матері, тата й маму, у сім'ю), відіграють подвійну роль. Передусім, вони є засобом задоволення пізнавальних інтересів дітей щодо відмітностей статевих органів, а також засобом пізнання чуттєвості власного тіла.

Психосоціальна концепція розвитку особистості, розроблена відомим психологом Еріксоном, показує тісний зв'язок психіки людини і характеру суспільства, в якому вона живе. Еріксон увів поняття "групова ідентичність", яка формується з перших днів життя; дитина зорієнтована на входження у певну соціальну групу, починає розуміти світ, як ця група. Але поступово в дитини формується "еґоїдентичність", почуття сталості та безперервності свого "Я", незважаючи на те, що відбувається багато змін. Формування еґоїдентичності - тривалий процес; він містить ряд стадій розвитку особистості. Кожна стадія характеризується завданнями цього віку, а завдання висуваються суспільством. Але виконання завдань визначається вже досягнутим рівнем психомоторного розвитку людини і духовної атмосфери суспільства, в якому людина живе. На

стадії дитинства (1-ша стадія) головну роль у житті дитини відіграє мати, вона годує, доглядає, дає ласку, турботу, у результаті чого в дитини формується базова довіра до світу. Базова довіра виявляється в легкості годування, гарному сні дитини, нормальній роботі кишечника, умінні дитини спокійно чекати матір (не кричить, не кличе, дитина упевнена, що мати прийде і зробить те, що потрібно). Динаміка розвитку довіри залежить від матері. Тут важлива не кількість їжі, а якість догляду за дитиною, важлива впевненість матері у своїх діях. Якщо мати тривожна, невротична, якщо обстановка в сім'ї напружена, якщо дитині приділяють мало уваги (наприклад, дитина в будинку сиріт), то формується базова недовіра до світу, стійкий песимізм. Сильно виражений дефіцит емоційного спілкування з немовлям призводить до різкого уповільнення психічного розвитку дитини.

2-га стадія раннього дитинства пов'язана з формуванням автономії та незалежності, дитина починає ходити, вчиться контролювати себе при виконанні актів дефекації; суспільство і батьки привчають дитину до акуратності, охайності, починають соромити за “мокрі штанці”. Соціальне несхвалення відкриває очі дитини “всередину”, вона відчуває можливість покарання, в неї формується почуття сорому. Наприкінці стадії повинна бути рівновага “автономії” та “сорому”. Це співвідношення буде позитивно сприятливим для розвитку дитини, якщо батьки не будуть пригнічувати бажання дитини, не будуть бити за провинності. У віці 3-5 років, на третій стадії, дитина вже переконана, що вона особистість, тому що вона бігає, вміє говорити, розширює сферу оволодіння світом, у дитини формується почуття підприємливості, ініціативи, що закладається в грі. Гра дуже важлива для розвитку, тобто формує ініціативу, творчість, дитина освоює відносини між людьми за допомогою гри, розвиває свої психічні можливості: волю, пам'ять, мислення тощо. Але якщо батьки сильно пригнічують дитину, не приділяють уваги її іграм, то це негативно впливає на її розвиток, сприяє закріпленню пасивності, непевності, почуття провини. У молодшому шкільному віці (4-та стадія) дитина вичерпує можливості розвитку в рамках сім'ї, і тепер школа залучає її до знань про майбутнє життя і діяльність, якщо дитина успішно опановує знання, нові навички, вона вірить у свої сили, спокійна, проте невдачі в школі призводять до появи, а іноді до закріплення, почуття неповноцінності, невіри у свої сили, розпачу, втрати інтересу до

навчання. При відчутті неповноцінності дитина наче знову повертається в сім'ю, вона для нього - захист, якщо батьки намагаються допомогти дитині перебороти труднощі в навчанні. Якщо батьки лише лають і карають за погані оцінки, почуття неповноцінності в дитини закріплюється іноді на все життя. У підлітковому віці (5-та стадія) формується центральна форма еґоїдентичності. Бурхливе фізіологічне зростання, статеве дозрівання, занепокоєність тим, як він виглядає перед іншими, необхідність знайти фахове покликання, здібності, уміння - ось питання, що постають перед підлітком, і це вже - вимоги суспільства до підлітка щодо самовизначення. На цій стадії наново постають усі критичні проблеми минулого. Якщо на ранніх стадіях у дитини сформувалися автономія, ініціатива, довіра до світу, впевненість у своїй повноцінності, значущості, то підліток успішно створює цілісну форму еґоїдентичності, знаходить своє "Я", визнання себе з боку оточуючих. У протилежному випадку відбувається дифузія ідентичності, підліток не може знайти своє "Я", не усвідомлює своїх цілей і бажань, відбувається повернення, регресія до інфантильних, дитячих, утриманських реакцій, з'являється неясне, але стійке відчуття тривоги, самотності, спустошеності, виникає постійне чекання чогось такого, що може змінити життя, але сама людина активно нічого не робить, з'являється страх перед особистим спілкуванням і нездатність емоційно впливати на осіб протилежної статі, ворожість, презирство до оточуючих, почуття "невизнання себе" з боку інших людей. Якщо людина знайшла себе, то ідентифікація полегшується.

На 6-й стадії (молодість) для людини актуальними стають пошук супутника життя, тісне співробітництво з людьми, зміцнення зв'язків із своєю соціальною групою, людина не боїться знеособлювання, вона змішує свою ідентичність з іншими людьми, з'являється почуття близькості, єдності, співробітництва, інтимності з певними людьми. Проте, якщо дифузія ідентичності переходить і на цей вік, людина замикається, закріплюється ізоляція, самотність, 7-ма (центральна) стадія - дорослий етап розвитку особистості. Розвиток ідентичності йде все життя, справляється вплив з боку інших людей, особливо дітей, вони підтверджують, що ти їм потрібний. Позитивні симптоми цієї стадії: особистість вкладає себе в улюблену працю і турботу про дітей, задоволена собою і життям. Якщо немає об'єктів любові (немає улюбленої роботи, сім'ї, дітей), то людина спустошується, виникає

застій, відсталість, психологічний і фізіологічний регрес. Як правило, такі негативні симптоми сильно виражені, якщо особистість була підготовлена до цього всім перебігом свого розвитку, якщо завжди були негативні вибори на етапах розвитку. Після 50 років (8-ма стадія) відбувається утворення завершеної форми егоїдентичності на основі всього шляху розвитку особистості. Людина переосмислює усе життя, усвідомлює своє “Я” у духовних роздумах про прожиті роки. Людина повинна зрозуміти, що її життя - це неповторна доля, яку не треба переробляти, людина “приймає” себе і своє життя, усвідомлює необхідність у логічному завершенні життя, проявляється мудрість, відсторонений інтерес до життя перед обличчям смерті. Якщо “прийняття себе і життя” не відбулося, то людина відчуває розчарування, втрачає смак до життя, виникає думка, що життя пройшло неправильно, марно.

5. Стратегії статевого виховання. Принципи статевої просвіти

Статеве виховання дітей починають їхні батьки, навіть якщо самі про це не знають чи не хочуть цього. При цьому більшість батьків не забиває дітям голови думками про секс. Вони вже і так про нього думають. Сексуальні переживання й інтерес до сексу цілком природні і нормальні для всіх дітей. Молоді люди, які виростили в родині, де прийнято відверто говорити про сексуальність, як правило, поведуться більш відповідально. Відкрита комунікація принаймні дозволяє молодим людям усвідомити власні сексуальні почуття і вчинки і позбутися пов'язаних з ними негативних переживань.

Виділяють кілька основних напрямків статевого виховання:

а) статево-рольове виховання, що допомагає формуванню психологічної маскулітності та фемінності і встановленню оптимальних комунікативних установок чоловіків і жінок;

б) сексуальне виховання, спрямоване на оптимізацію формування сексуально-еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості в контексті сексуальної культури і моральних вимог;

в) підготовка до відповідального шлюбу — формування подружніх ролей і вироблення установок взаємно відповідального партнерства;

г) підготовка до відповідального батьківства, що припускає формування рольового поведіння матері та батька стосовно дітей і вироблення оптимальних репродуктивних установок;

д) формування здорового способу життя через роз'яснення залежності сексуальності, шлюбу і батьківства від таких шкідливих звичок, як куріння, алкоголь, наркоманія тощо.

Відповідно до завдань визначаються і принципи статевого виховання. Ми поділяємо погляд Д.Н. Ісаєва, В.Є. Кагана, які сформулювали такі його принципи: ідейність, реалістичність, перспективна ініціатива, активність, оптимізація завдань, вироблення індивідуальних і соціальних значень, адресність, комплексність, безперервність, повторення, правдивість, довіра, контроль і підтримка, діловитість, чистота, зрозумілість і ясність, незбудження сексуального потягу.

Батьки і родина в цілому повинні відігравати важливу роль у становленні сексуальності дитини. Так, щоб у родині виросла здорова людина з високою сексуальною культурою, необхідно, щоб батьки:

1) показували своїм дітям-підліткам, що вони їх цінують, поважають, сприймають такими, які вони є, і довіряють їм;

2) демонстрували дітям, що сексуальність є частиною нормального людського життя і не заслуговує несхвалення чи осуду;

3) на власному прикладі демонстрували сексуально здорові сімейні стосунки;

4) самі були добре поінформованими в питаннях сексу;

5) обговорювали сексуальні теми зі своїми дітьми;

6) намагалися зрозуміти погляд своїх дітей;

7) виявляли активну зацікавленість у житті підлітка;

8) регламентували правила, що стосуються побачень і проведення вільного часу, і стежили, щоб діти їх дотримувались;

9) пропонували дітям свою допомогу, якщо потрібно звернутися до лікаря;

10) допомагали підліткам будувати плани на майбутнє.

Проте, багато вчених дотримуються тієї думки, що дітям корисно навчатися також за позасімейними програмами статевого виховання, що не заміщують, а доповнюють домашні уроки. Це обумовлено такими причинами:

а) деякі батьки чи діти, стикаючись у сімейному чи громадському житті з темою чи подією, які мають відношення до сексуальності, настільки бентежаться, що просто не можуть обговорювати цю тематику;

б) деякі батьки чекають, коли діти почнуть ставити їм запитання про сексуальність, але діти про це не запитують, чи батьки не зважають на питання, задані у непрямій формі;

в) деякі батьки просто не мають необхідної інформації (за винятком найпростіших – про те, звідки беруться діти), щоб відповісти на питання своїх дітей;

г) людям, які отримали спеціальну педагогічну підготовку, простіше повідомити дітям інформацію ясно, зрозуміло й об'єктивно, ніж батькам, які занадто емоційно ставляться до своїх дітей;

д) у класі (групі) можна створити «безпечну», частково структуровану ситуацію, у якій молодим людям легше висловитися, ніж у сімейній обстановці. Крім того, у них з'являється можливість учитися мовчки, слухаючи, як інші обмінюються думками.

Узагальнюючи багаторічний досвід статевого виховання в європейських країнах, можна виділити три головні його стратегії : а) рестриктивну, обмежно-охоронну; б) пермісивну, дозвільно-ліберальну, схильну до вседозволеності; в) лінію золотої середини.

Рестриктивна, заборонна модель суперечить загальному духу сучасного виховання і як усі негативні моделі, засновані переважно на заборонах, малоефективна. Що ж стосується пермісивної моделі, то вона не бере до уваги вікові особливості, покладаючи тягар вибору і відповідальності на людину, яка ще не вміє передбачати довгострокових наслідків своїх учинків. Крім того, ця модель зовсім не враховує етнокультуральні особливості народів. Перевага моделі золотої середини — не помірність, а те, що вона містить у собі плюралізм, допустимість різних стилів і методів виховання.

Практичне заняття. Статеві особливості розвитку дітей та їх урахування у сімейному вихованні

План

1. Поняття біологічної статі. Етапи творення біологічної статі. Порушення гармонії механізмів статевої диференціації. Біологічна стать як основа для подальшого статевого дозрівання. Ознаки пубертатного розвитку хлопчиків і дівчат. Поняття про статеві ролі. Статевотипізована поведінка та її наслідки у вихованні хлопчиків і дівчаток.

2. Поняття про стать психічну, механізми її формування. Статева ідентичність. Відмінності у психології хлопчиків і дівчаток, що проявляються у пізнавальній, комунікативній, емоційній і поведінковій сферах на різних етапах становлення особистості. Особливості статевої соціалізації хлопчиками і дівчатками.

3. Психосексуальний розвиток дитини за З. Фрейдом. Стадії психосоціального розвитку людини за Е. Еріксоним.

4. Стратегії статевого виховання. Принципи статевої просвіти

Хід заняття.

Усне опитування:

1. Поняття біологічної статі. Етапи творення біологічної статі. Порушення гармонії механізмів статевої диференціації. Біологічна стать як основа для подальшого статевого дозрівання.

2. Ознаки пубертатного розвитку хлопчиків і дівчат. Поняття про статеві ролі. Статевотипізована поведінка і її наслідки у вихованні хлопчиків і дівчаток.

3. Поняття про стать психічну, механізми її формування. Статева ідентичність.

4. Відмінності у психології хлопчиків і дівчаток, що проявляються у пізнавальній, комунікативній, емоційній і поведінковій сферах на різних етапах становлення особистості. Особливості статевої соціалізації хлопчиками і дівчатками.

5. Психосексуальний розвиток дитини за З. Фрейдом. Стадії психосоціального розвитку людини за Е. Еріксоним.

6. Стратегії статевого виховання. Принципи статевої просвіти.

Самостійна робота : На основі аналізу психолого-педагогічної літератури про особливості розвитку статевої самосвідомості хлопчиків і дівчат заповнити таблицю відмінностей статевої соціалізації обох статей на різних вікових етапах розвитку

немовлята, дошкільники та школярі) у пізнавальній комунікативній, емоційній та поведінковій сферах життєдіяльності

Завдання для самостійної роботи студентів.

Розробити розгорнутий план-конспект таких лекцій для батьків:

- Статеворольове виховання дітей молодшого шкільного віку у сім'ї
- Статеворольове виховання дітей середнього шкільного віку у сім'ї
- Статеворольове виховання дітей старшого шкільного віку у сім'ї .

Підготувати реферати за такими темами:

- Насильство у подружніх стосунках;
- Сексуальне насильство у сім'ї.

МОДУЛЬ 2. СІМ'Я ТА ЇЇ ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ

Н.Е. 2.1. РОЛЬ ЧЛЕНІВ РОДИНИ У СІМЕЙНОМУ ВИХОВАННІ

Лекція: Роль членів родини у сімейному вихованні

План

1. Відповідальність батьків за виховання дитини
2. Основні етапи розвитку і життєдіяльності сім'ї
3. Функції членів родини щодо виховання дитини

Основна література: 1, 4, 7, 9, 11, 12, 23, 33, 34, 51, 52, 65, 77.

Додаткова література: 16, 29, 56.

1. Відповідальність батьків за виховання дитини

Відповідальність за виховання дітей на батьків покладена юридично.

Правовідносини батьків та дітей обумовлюються міжнародними документами. Зокрема, Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах (Міжнародна угода від 22 січня 1993 р., ратифікована Законом від 10 листопада 1994 року), Конвенція про права дитини, Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення на національному і міжнародному рівнях (прийнята Генеральною Асамблеєю 3 грудня 1986 р).

Конвенція про права дитини у ст. 7 визначає за дитиною право знати своїх батьків і право на їх піклування. Водночас у ст. 18 визнається необхідність того, “щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найвищі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.”

Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення на національному і міжнародному рівнях (прийнята Генеральною Асамблеєю 3 грудня 1986 р): ст. 3: “Турбота про дитину лежить насамперед на її власних батьках”.

Конституція України, ст. 51: Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Сімейний кодекс України у розділі III визначає права та обов'язки матері, батька і дитини. Ст. 121: Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану у встановленому порядку.

Ст. 141 визначає рівні права та обов'язки батька і матері щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Першим обов'язком батьків є обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку.

Ст. 150 визначає обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Серед них:

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Ст. 151 обумовлює права батьків щодо виховання дитини:

1. Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини.

2. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам.

3. Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Ст. 152 гарантує забезпечення права дитини на належне батьківське виховання.

Закон України “Про охорону дитинства” (від 26.04.01) у ст. 12 визначено права, обов’язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини.

Крім законодавчих зобов’язань батьки мають і зобов’язання народні. Певні обов’язки накладають й релігійні вірування. Зокрема:

1. Батьки зобов’язані вибрати для дитини добре християнське ім’я (не дід і не баба):

А) якщо дитина народилась в день великого урочистого християнського свята або в ніч перед ним, то слід вважати, що Бог вже вибрав ім’я для вашої дитини;

Б) не можна давати дитині імена дітей, котрі у вашій родині померли малолітніми: Богу не угодне це ім’я у вашій родині;

В) не можна називати дітей на честь когось з близьких родичів (діда, баби тощо); дитині можна давати тільки імена святих, хоча вони не мають збігатися з іменами родичів (є небезпека, що гріхи родичів буде спокутувати ваша дитина)

2. Тато зобов’язаний зареєструвати дитину в органах громадянського стану протягом 1 місяця. (Це обумовлено і у Ст. 144 Сімейного кодексу. Невиконання цього обов’язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.)

3. Рідні батьки повинні дбати про добре християнське виховання своєї дитини, адже це їхній головний християнський обов’язок.

Народ засуджує тих, хто не виконує своїх батьківських обов’язків. Народна педагогіка вимагає, щоб дітей спільно виховували батько з матір’ю.

2. Основні етапи розвитку і життєдіяльності сім’ї

Етапи	Функції чоловіка та дружини, батьків	Функції дітей
Перший — створення сім’ї	1.Зміцнення взаємин між подружжям. 2.Установлення взаєморозуміння вільний прояв своїх почуттів, створення статеких відносин, які задовольняють обох. 3.Налагодження чи зміцнення відносин з батьками	-

		і родичами. 4.Розподіл домашніх обов'язків, часу між домом і роботою. 5.Прогнозування майбутнього своєї сім'ї	
Другий сім'я, очікує дитину сім'я немовлям	— що і з	1.Звикання до думки про вагітність і народження дитини. 2.Звикання до ролей матері і батька, підготовка до материнства і батьківства до нового життя, пов'язаний з появою дитини. 3.Створення в сім'ї атмосфери сприятливої і для сім'ї, і для дитини, прояв турботи про потреби дитини. 4.Рівномірний розподіл домашніх обов'язків і обов'язків по догляду за дитиною.	1.Розвиток координації рухів рук і очей. 2.Вибір зручного ритму зміни спокою і дії. 3.Оволодіння словами, короткими фразами, мовою. 4.Прояв залежності від матері, довіра їй, прив'язаність до неї. 5.Оволодіння навичками найпростішого соціальної взаємодії, пристосування до інших людей та їхніх очікувань і потреб.
Третій сім'я дитиною дошкільного віку	— з	1.Розвиток інтересів і потреб дитини. 2.Подолання почуття роздратованості через хронічне невивчення часу для власних потреб. 3.Звикання до матеріальних витрат, що надмірно зросли у зв'язку з появою в сім'ї дитини. 4.Розподіл обов'язків і відповідальності між батьками. 5.Підтримка статевих відносин, що задовільняють обох.	1.Подолання протиріч між бажанням бути завжди об'єктом прив'язаності з боку батьків і неможливістю цього. 2.Прилучення до самостійності. 3.Виконання вимог батьків по дотриманню чистоти (акуратність під час їжі, гігієна статевих органів). 4.Прояв інтересу до друзів по іграх, набуття умінь вступати з ними у відносини й спілкування.

	<p>6.Розвиток відносин з батьками чоловіка і дружини, з виконанням ними нової ролі (дідуся і бабусі).</p> <p>7.Збереження в залежності від можливостей сім'ї колишнього кола друзів і своїх захоплень поза сім'єю.</p> <p>8.Створення способу життя сім'ї, підходів, засобів, методів і прийомів виховання дітей, формування сімейних традицій.</p>	<p>5.Прагнення бути схожою на маму чи тата.</p>
<p>Четвертий— сім'я школяра-підлітка</p>	<p>1.Подальший розвиток взаємин у сім'ї (відкритість, довір'я, відвертість)</p> <p>2.Турбота про подружні відносини і особисте життя.</p> <p>3.Розвиток і підтримка захоплень і інтересів дітей.</p> <p>4.Виховання в дітей інтересу до придбання наукових знань і практичних умінь.</p> <p>5.Урахування психофізичних особливостей підліткового віку.</p> <p>6.Співробітництво з батьками інших школярів, обмін досвідом сімейного виховання</p>	<p>1.Прагнення бути повноправним членом сім'ї, формування готовності до співробітництва з матір'ю і батьком, іншими членами сім'ї.</p> <p>2.Поступовий "відхід" від батьків, усвідомлення себе як особистості, яку люблять і поважають.</p> <p>3.Включення до групи однолітків, спільна з ними діяльність.</p> <p>4.Ознайомлення й освоєння моралі і правил поведінки групи.</p> <p>5.Придбання навичок, необхідних для шкільної освіти.</p> <p>6.Усвідомлення значущості причинно-наслідкових зв'язків і формування наукової картини світу.</p> <p>7.Розширення словни-</p>

		кового запасу й розвитку мови, навчання чіткому і ясному висловленню і передачі своїх думок.
П'ятий сім'я дитиною старшого шкільного віку	— з 3	<p>1.Визначення нових функцій сім'ї, розподіл обов'язків і поділ відповідальності між членами сім'ї.</p> <p>2.Підтримка відкритості у взаєминах між різними поколіннями в сім'ї.</p> <p>3.Передача відповідальності і волі дій синові чи дочці в міру дорослішання і розвитку їх самостійності.</p> <p>4.Розуміння і прийняття індивідуальності сина (дочки), довіра і повага його (її) як унікальної особистості.</p> <p>5.Виховання дітей на власному прикладі – дорослого чоловіка (жінки), зразкового і гідного чоловіка (жінки), батька (матері), який любить дітей і проявляє в батьківській любові почуття міри.</p>
Шостий сім'я дорослими дітьми, які стоять на порозі самостійного життя	— з 3	<p>1.Здатність відмовитися від попередньої влади над дитиною.</p> <p>2.Навіювання дитині, що у будь-яких життєвих ситуаціях вона завжди отримає втіху і допомогу в батьківському домі.</p> <p>3.Створення</p>
		<p>1.Позитивне ставлення до власної статі і процесу фізіологічних змін.</p> <p>2.Прояснення для себе ролі чоловіка і жінки.</p> <p>3.Відчуття приналежності до свого покоління.</p> <p>4.Досягнення емоційної незалежності і поступовий відхід від батьків.</p> <p>5.Вибір професійної діяльності, прагнення до матеріальної незалежності.</p> <p>6.Формування власних переконань і світогляду.</p> <p>7.Дружба з однолітками протилежної статі, підготовка до шлюбу і створення сім'ї.</p>
		<p>1.Усвідомлення свого становища як самостійної молодої людини, яка здатна відповідати за свої вчинки.</p> <p>2.Створення міцних і одночасно гнучких і прийнятних обома сторонами відносин із</p>

	<p>доброзичливої обстановки для нових членів сім'ї, що прийшли у неї через шлюбні зв'язки.</p> <p>4.Турбота про подружні відносини при новій структурі сім'ї.</p> <p>5.Спокійний і вдумливий вступ у нові сімейні ролі, підготовка до виконання ролей бабусі і дідуся.</p> <p>6.Створення хороших відносин з власною сім'єю і сім'єю дорослого сина (доньки); повага самостійності та індивідуальності обох сімей.</p>	<p>своїм майбутнім чоловіком (дружиною).</p> <p>3.Створення власної системи цінностей, світогляду, свого укладу життя.</p> <p>4.Знання завдань розвитку партнерських відносин при формуванні сім'ї.</p>
Сьомий – сім'я середнього віку, коли діти пішли на свій хліб	<p>1.Якісне оновлення подружніх відносин.</p> <p>2.Пристосування до вікових фізіологічних змін.</p> <p>3.Продуктивне використання більшої кількості вільного часу.</p> <p>4.Зміцнення взаємовідносин з родичами і друзями.</p> <p>5.Використання ролей бабусі (дідуся) у вихованні внуків.</p>	<p>1.Турботливе, але незалежне ставлення до батьків.</p> <p>2.Морально-психологічна (матеріальна) підтримка батьків у ролі людей старшого віку.</p>
Восьмий – сім'я, що постаріла	<p>1.Зміна діяльності відповідно з потребами стар людей.</p> <p>2.Пристосування до життя на пенсії.</p> <p>3.Виховання готовності в міру зменшення власних сил прийняти допомогу дітей та інших людей.</p>	<p>1.Розвиток власного сімейного життя.</p> <p>2.Прояв турботи про постарілих батьків, надання їм необхідної матеріальної та морально-психологічної допомоги.</p> <p>3.Морально-психологічна</p>

	<p>4. Підпорядкування своїх захоплень і справ своєму віку.</p> <p>5. Усвідомлення власного ставлення до самотності та смерті.</p> <p>6. Підготовка до неминучого кінця життя, заспокоєність за дітей, за продовження роду, яка допоможе впевнено і спокійно дожити свої роки і спокійно померти</p>	<p>готовність до остаточного відходу батьків з життя.</p> <p>4. Підготовка своїх дітей до втрати бабусі (дідуся).</p>
--	---	---

3. Функції членів родини щодо виховання дитини

Дитина для мами. У результаті досліджень виявлено такі мотиви народження дітей:

- досягнення бажаного соціального і вікового статусу (доросла, самостійна, займаю певне становище у суспільстві, маю право на відповідне ставлення до себе в сім'ї та суспільстві)
- задоволення моделі повноцінного життя (повинен і може мати певні речі, без яких життя не повне, не таке, як у інших)
- прагнення продовжити себе, свій рід (залишити щось, що буде забезпечувати своє продовження)
- реалізація своїх можливостей (виховати, передати знання, життєвий досвід)
- компенсація своїх життєвих проблем (щоб була ліпшою за мене, отримала те, що не отримала я)
- вирішення своїх життєвих проблем (укладення або зміцнення шлюбу, доказ у здатності народити і бути матір'ю, спастись від самотності, отримати поміч у старості)
- любов до дітей (найскладніший мотив, у якому поєднується задоволення від спілкування з дитиною, інтерес до її внутрішнього світу, вміння і бажання сприяти розвитку її індивідуальності та усвідомлення того, що дитина стане самостійною, не моєю, буде любити інших, т.д.)

У реальності присутня більшість з цих мотивів, але кожного разу у різній пропорції і у різному співпорядкуванні. Під час вагітності,

після народження дитини, у процесі її дорослішання, їх співвідношення можуть змінюватися (з'являтися – зникати). Різні обставини і впливи створюють індивідуальні, неповторні умови мотивації народження дитини для кожної жінки.

Дитина для тата. Дослідження свідчать, що для батька дитина, в першу чергу, його продовжувач, його друге “Я”, причому бажане (таке, яким би хотів бути у своїх очах). Тут же наявні мотиви компенсації (те, чого мені не вистарчало в дитинстві), та реалізації себе як захисника, батька, вихователя. Важливий також мотив продовження роду та потреби передати свої знання і вміння дитині. Зокрема, до народження дитини батьки менш схильні бачити у ній щось самостійне, унікальне і прагнути саме це в дитині підтримувати. Як результат – більша вимогливість батьків, вища і жорсткіша “планка досягнень”. Це особливо виражено у ставленні до сина, ніж до доньки, хоча основні тенденції зберігаються. Після народження дитини батьки можуть вносити корективи у свої установки, починають вбачати індивідуальні особливості і приймати дитину не тільки як свого продовжувача, але і як самостійну особистість. До речі, це краще виходить стосовно дівчаток.

Мама для дитини. Функції матері стосовно дитини:

Засіб та спосіб побудови себе та уявлень про світ (до народження, перші місяці, роки – мати для дитини її світ, її Всесвіт. З цього матеріалу дитина будує себе і весь світ. У психології це робоча модель “Я-Світ”. Мати виступає джерелом задоволення потреб дитини, уявлень про себе – до трьох років, свого самоусвідомлення. У окремих випадках – до кінця дитинства і навіть юності (статева роль, вміння ставитися до успіху та невдачі)

У віці 3-6 років найбільше засвоюється модель сімейної поведінки, взаємовідносин батька-матері, батьків-дітей. З боку матері важливим є ласка, співчуття, визнання дитячої статевої гідності.

Батько для дитини. Батько потрібен, як і мати, завжди, але у кожному віці по-різному. Роль батька легше замінити (це можуть виконати інші чоловіки в сім'ї або поза сім'єю). Батько “в цілому”:

– може брати на себе частину материнських функцій на перших етапах розвитку дитини;

– власна роль полягає у захисті й охороні єдності матері з дитиною, забезпечення їм впевненості, спокою, підтримки, психологічного комфорту. Виступає своєрідним тилом, на фоні якого

дитина відчуває світ міцним і доброзичливим, а себе в ньому спокійною і впевненою

– еталон (до 3-х р.) соціальних норм і правил, втілення функцій вимогливого оцінювача, підтримки прагнень дитини дотримуватися цих правил

– сприяння особистісному становленню дитини, її відділенню від матері, визнаючи самостійність як матері, так і дитини. Виступає у ролі “третьої сили”, яка допомагає побудувати новий, окремий від матері, світ

– втілення зразка статевої, сімейної та соціальної ролі чоловіка (після 3-х р.). Розрізняються функції для хлопчиків та дівчаток.

Хлопчик: зразок майбутньої ролі щодо матері, батька, чоловіка в суспільстві

Дівчинка: той, хто любить, але по-іншому, ніж мама; любить “як мама”, цінує ті ж якості, що і в мамі (жіночність, м’якість, кокетування, материнство); зразок друзів чоловічої статі, потенційних партнерів, захисник і поцінював її жіночності

Однобатьківська сім’я. Для дитини важлива модель сімейних відносин (подружніх і батьківсько-дитячих), де були б чітко визначені ролі чоловіка і жінки в обох цих формах. Їх дитина може засвоїти з інших джерел: бабусі-дідуся, родичі, партнери одинака, сім’ї друзів, уся доступна інформація. Розібратися у складності життя, способах діяльності, щоб досягти певного результату, допоможуть відверті та чесні стосунки дорослих

Дитина не знає що добре, а що погано. Саме ми визначаємо для неї значення її власного досвіду.

В однобатьківській сім’ї предок намагається поєднати у одній особі обидві ролі (матері-батька), автоматично збіднюючи кожну, позбавляючи, в основному, дитину від їх повноцінного виконання. Тому дитина залишається сиротою, не маючи жодного з повноцінних батьків. Варто дозволити дитині засвоювати роль “відсутнього” предка на інших прикладах. Головне, щоб дитина була захищена щирою любов’ю і не відчувала, а, отже, не переживала, своєї обділеності та неповноцінності.

Необхідність матері та виконання нею своїх материнських функцій відноситься до розряду вічних цінностей.

Особливо вагомий вклад у виховання вносять представники старшого покоління – бабуся і дідусь. У душах онуків вони залишають на все життя незгладимий слід. Хіба можна уявити

дитинство без бабусиної чи дідусевої казки, і не тільки дитинство, а й отроцтво, юність.

Ряд досліджень доводить немаловажну роль бабусь і дідусів у вихованні. Наприклад, бабусі ліпше організують гру, працю дітей. За даними досліджень І.Ю.Лодзинської, молоді сім'ї дещо стабільніші, якщо подружжя живе разом з батьками, оскільки в сім'ях виникає ряд додаткових факторів, що чинять вплив на процес стабілізації сім'ї.

Бабусі: передавали досвід, цикл звичаїв, традицій у нові покоління, вчили працювати, доглядати і виховувати немовлят, сучасні бабусі значною мірою допомагають у вихованні дітей. Нерідко вони заміняють неньку і батька. Бабусі, дідусі мають перше право на всиновлення, опіку, догляд у випадках відсутності батьків.

Дідусь: привчає любов до праці, виховує любов до природи, неспішність і ретельність.

Кумівство. Оскільки головним обов'язком батьків народна педагогіка вважає виховання дітей, вона прагне для допомоги батькам мобілізувати якомога ширше коло людей, громадськість. Одним з яскравих підтверджень цього є давня традиція вибору кумів, тобто других батьків новонародженого, його опікунів і захисників. Ця традиція сягає в глибину сивої давнини, в епоху переходу від матріархату до патріархату, коли роль батька як опікуна й вихователя ще не викристалізувалася і рідний брат матері (материнський дядько) брав на себе роль вихователя і захисника дитини своєї сестри.

Кумівство належить до чудових знахідок народної педагогіки. Педагогічне значення її переоцінити важко. Завдяки кумівству дитина, крім рідних батька й матері, має ще, так би мовити, батьків-дублерів, громадських уповноважених, які добровільно тримають шефство над дитиною від її народження аж до зрілості. Зародження і становлення кумівства припадає на дохристиянський період і має суто світський характер.

З прийняттям християнства у перші роки його існування кожна людина, яка готувалася до прийняття Тайни хрещення, мала духовного опікуна – катехумена, який мав їй пояснити основи християнської віри, підготувати людину до обряду хрещення, прояснити основні ідеї. Нині колишні катехумени називаються кумами – хрещеними батьками. Слово кум, очевидно, походить з латинської мови – *compater, kommater* – заступник, той, хто

знаходиться з хрещеником. Бути хрещеним батьком чи матір'ю – це велика честь і дуже велика відповідальність.

Коли батьки новонародженої дитини приймають рішення про її хрещення, вони беруть на себе відповідальність за християнське виховання своєї дитини. Для маленької дитини батьки запрошують двох духовних опікунів різної статі. Куми повинні добре знати свої обов'язки:

1. Хрещені батьки самі повинні бути хрещеними, високоморальними, добрими християнами. Народна мудрість каже, що характер хрещених батьків переходить до їх хрещеників.

2. Куми, котрі вже одружені, повинні перебувати у церковному шлюбі зі своїми чоловіками чи дружинами.

3. Хрещені батьки повинні знати напам'ять “Символ віри” (Вірую в єдиного Отця-Вседержителя)

4. На момент хрещення хрещені батьки мають принести для дитини біле полотно – символ чистоти й невинності душі тієї дитини, яку тримають до хреста, – крижму.

5. Хрещена мати повинна мати при собі покриття на голову (шаль, хустку).

6. Хрещені батьки – чоловік і жінка – беруть на себе обов'язок: дати добре християнське виховання дитині, яку тримають до хреста. У випадку смерті рідних батьків дитини хрещені зобов'язані перед Богом опікуватися своїм хрещеником чи хрещеницею до їх повноліття, тобто займатися їхнім вихованням, підтримувати морально, а у разі потреби й матеріально.

Розлученим, хворим не бажано бути присутніми при хрещенні, бо нехрещена дитина ще не має захисту: ні морального, ні фізичного, ні духовного. Якщо хрещена мама хвора, то вона зобов'язана повідомити про це священика, який під час хрещення молитвою поставить захист для дитини, або наперед відмовитися від кумівства.

Від обов'язків кумів можна відмовлятися в тому випадку, коли людина з поважної причини не може бути при хрещенні (через хворобу чи ускладнення вагітності, коли сама нехрещена або невінчана зі своїм чоловіком чи дружиною).

Один із християнських обов'язків батьків – подбати про добрих хрещених батьків для дитини. У куми намагаються запрошувати людей статечних, авторитетних, розсудливих, працьовитих, які викликають почуття поваги і симпатії (батьки суджені, а куми люблені). Запрошуються люди як по лінії кровних, так і свояцьких

зв'язків, а також сусіди, знайомі, тобто сторонні. Колись були ще так звані стрічні куми – перші зустрічні, яких запрошували бути кумами (за принципом кого доля приведе). Найчастіше це робили з забобонних мотивів, особливо тоді, коли діти вмирили. Існувало повір'я, що таким способом можна відвернути злі сили, які шкодять здоров'ю дитини.

Кількість кумів може бути різною: від одної до двох-трьох пар. На Поділлі їх кількість досягала 5 і більше пар.

Практичне заняття: Функціональні особливості членів родини у вихованні

План

1. Класифікація типів особистісної поведінки батьків
2. Помилки у сімейному вихованні та їх причини.
3. Ролі членів сім'ї у вихованні дітей

Література

Алексєєнко Т. У чому мудрість батьківської любові // ДВ – 2002 – № 3. – С. 20-21.

Алексєєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодого сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод.посібн. – К.: ІЗМН, 1997.

Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. – К., 2001.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

Чечет В.В. Педагогіка сімейного виховання. – Минск, 1998.

Завдання для роботи студентів

1. Проаналізуйте таблицю “Класифікація типів особистісної поведінки батьків” (Т.В.Сенько). Визначте причини та шляхи їх подолання для кожного типу.

2. Визначте причини запропонованих Вам помилок батьків у вихованні.

3. Прочитайте запропоновані висновки. Обґрунтуйте свої думки щодо цих положень. Висловіть свою позицію, опираючись на твори видатних педагогів, психологів, матеріали наукових досліджень, преси. Підтвердіть Ваші думки прикладами.

Проблему виховання можна сформулювати так:

– з раннього дитинства мати і батько мають брати однакову участь у вихованні дитини. – в нормальній сім'ї чоловік повинен заробляти гроші, а жінка — займатися вихованням дітей.

У сучасному світі в жінки звичайно багато обов'язків: і сім'я, і робота, і діти. Через це, як нам здається, чоловік повинен прагнути допомагати дружині, беручи на себе частину її турбот. Наприклад, якщо в сім'ї народилася дівчинка, жінка просто не в змозі виховувати дітей і одночасно десь працювати, Це можливо лише в тому випадку, якщо чоловік допомагатиме їй у вихованні дітей.

Поки батьки молоді, вони повинні докладати всіх зусиль до того, щоб домогтися певного становища в суспільстві: дістати освіту, захистити дисертацію, одержати хорошу посаду. Дітей в цей час можуть виховувати бабусі і дідусі (особисто ви дотримуетесь іншої точки зору). — Це так, але ...

Обов'язки з виховання дітей варто поділити порівну між батьками чоловіка і батьками дружини, поки молоде подружжя не стане на ноги.

Класифікація типів особистісної поведінки батьків (Т.В.Сенько)

Тип	Характеристика
Батьки з яскраво вираженою тенденцією до домінування.	В їх особистісній поведінці виявляються як позитивні моменти (керівництво, наставляння, допомога, похвала), так і негативні (вміння примусити, наказувати, муштрувати тощо), їх спільною характерною особливістю є підвищена тривожність, нервовість і агресивність. Ця група матерів є найбільшою. має підпорядковану, тобто підвладну форму поведінки. Причому існує яскраво виражена установка, що у дівчаток ця якість має проявлятися більше, ніж у хлопчиків.
Молоді батьки зі змішаним типом особистісної поведінки.	У них спостерігається як позитивне і негативне домінування, так і підкорення. Ця група друга за своєю чисельністю. У більшості випадків бажають бачити своїх дітей з таким же типом особистісної поведінки, як і у них, з переважно позитивним ставленням до оточуючих.
Батьки з яскраво вираженою тенденцією до підкори.	Для їх особистісної поведінки характерне як позитивне підкорення (довірливість, уміння погоджуватись), так і негативне підкорення (поступливість, образливість, надмірна вразливість). Хочуть виховати дитину, в характері якої майже рівною мірою будуть присутні як позитивне ставлення до оточуючих, так і здатність до підкори.
Батьки з позитив-	Для них характерне позитивне домінування

ним ставленням до оточуючих	(похвала, допомога, наставляння, керівництво) і позитивне підкорення (довірливість, натхнення, вміння погоджуватись, слухняність). Але в цій групі також відчутна тривожність. Більшість свій ідеал дитини вбачає в її здатності позитивно ставитись до оточуючих і наслідуванні позитивного типу підкорення.
Батьки з негативним ставленням до навколишніх	У їх поведінці домінує агресивність, сварливість, намагання образити, скривдити, вилаяти, приказувати. Ця група з елементами підвищеної тривоги. хочуть бачити позитивні риси поведінки (майже половина), решта - з ознаками домінування цих рис, якщо мова йде про синів; часткову сукупність усіх форм поведінки з перевагою підлеглих і позитивної підкори - у своїх дочок (теж майже половина) і решта батьків вважають за необхідне вияви негативних форм особистісної поведінки як запоруку виживання у сучасному суспільстві.

Завдання для самостійної роботи студентів.

Підготувати питання для обговорення:

- Відповідальність матері, її роль у вихованні дітей.
- Відповідальність та роль батька у вихованні дітей.
- Бабусі і дідусі як вихователі.
- Виховання у неповній сім'ї: особливості та специфіка.

Н.Е. 2.2. РОЛЬ БАТЬКІВСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Лекція: Роль батьківського спілкування у вихованні дитини

План

1. Батьківське спілкування: поняття, функції та компоненти
2. Культура батьківського спілкування
3. Функції та компоненти батьківського спілкування

Основна література: 5, 6, 8, 19, 45, 56, 76.

Додаткова література: 21, 37, 71.

1. Батьківське спілкування: поняття, функції та компоненти

Одним з дуже ефективних засобів морально-емоційного виховання в сім'ї є спілкування батьків з дітьми як специфічний спосіб їхньої взаємодії, за допомогою якого здійснюється обмін інформацією з проблем морально-етичного змісту, розвиток моральної свідомості, формування моральних почуттів і переконань, регуляція та коректування вчинків і поведінка дітей.

Аналіз філософських, соціологічних і психолого-педагогічних досліджень дозволяє виділити основні методологічні положення про роль спілкування в морально-емоційному вихованні особистості, дати визначення поняття "батьківське спілкування", виділити його основні функції.

Батьківське спілкування у процесі морально-емоційного виховання дітей визначається як специфічний спосіб взаємодії батьків і дітей, за допомогою якого відбувається обмін інформацією з проблем морально-етичного характеру, розвиток моральної свідомості, формування моральних почуттів і переконань, регуляція і коректування вчинків і поведінки.

Батьківське спілкування допомагає встановлювати доброзичливі, правдиві та щирі відносини між батьками та дітьми, розвивати і збагачувати позитивні сімейні традиції і звичаї, виховувати дітей на позитивних прикладах родоvodu і сім'ї. В обстановці безпосереднього сімейного спілкування діти прилучаються до традицій своєї сім'ї і свого народу.

Роль спілкування в морально-емоційному вихованні особистості — спілкування є матеріально-духовним процесом, у якому відбувається обмін діяльністю та її результатами, що втілюються в

матеріальному, духовному, моральному досвіді та культурі суспільства;

— спілкування є необхідним чинником і обов'язковою умовою розвитку як суспільства в цілому, так і кожного його члена зокрема;

— спілкування безпосередньо необхідне і переживає конкретизацію суспільних відносин, їхню персоніфікація, особистісну форму;

— духовний і моральний розвиток індивіда залежить від різноманіття його спілкування з іншими індивідами;

— виховання взагалі, морально-емоційне зокрема, відбувається в постійних взаєминах і спілкуванні людей між собою, кожне нове покоління через різноманітні форми спілкування здобуває матеріальний і моральний досвід, накопичений усіма попередніми поколіннями;

— цілеспрямоване, систематичне і послідовне спілкування, помножене на силу впливу позитивного прикладу старших, сприяє формуванню моральної свідомості, почуттів, переконань і поведінки дітей.

На підставі дослідження виділяються такі основні тісно взаємозалежні функції батьківського спілкування: інформаційно-пізнавальна, емоційна, регулятивна і коригувальна.

Ефективності спілкування батьків з підлітками в процесі їхнього морально-емоційного виховання сприяє виконання найважливіших психолого-педагогічних умов; прояв доброзичливості і добросердості стосовно всіх дітей у сім'ї (рідним і приймальням); врахування їх статево вікових і індивідуальних особливостей; розширення і поглиблення з віком дітей у змісті спілкування з морально-етичних проблем; вплив як на інтелектуальну, так і на емоційну сферу підлітка; погодженість у процесі спілкування позицій батьків, інших членів сім'ї, родичів, вихователів, педагогів; повсякденна турбота про збереження і підкріплення свого морального авторитету, престижу і позитивного прикладу.

Виділяються три групи компонентів культури батьківського спілкування (ранжуються залежно від важливості і значимості, зазначених батьками і дітьми).

2. Культура батьківського спілкування

Причинами затримки активного мовлення дитини можуть бути, поряд з іншими, також відсутність емоційного спілкування з

дорослими та поповнення словникового запасу дитини тільки з орієнтацією на предметний світ.

У кожній сім'ї повинен існувати мовний кодекс, який містить такі основні правила:

- якнайчастіше спілкуйтеся з малям;
- щиро і правильно відповідайте на запитання дитини;
- шануйте гідність маленького співрозмовника, давайте йому можливість висловити свою думку;
- не підвищуйте голос у розмові з донькою чи сином; якнайчастіше вживайте формули ввічливості: будь ласка, перепрошую, вибач, прошу вибачити, дякую - виявляйте доброзичливість, прихильність;
- читайте і співайте дитині і разом з нею; учіть разом вірші, пісні, загадки, приповідки, скоромовки, поєднуйте слово і гру; слово і малюнок; не допускайте у вашій оселі лайливих слів; привчайте дитину до мовного етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці; виправляйте власні мовні огріхи, а також ваших рідних, друзів, колег;
- пояснюйте дитині значення незрозумілих слів; учіть правильно будувати речення;
- ведіть словничок, записуйте перлини мовної творчості вашої дитини.

Такий своєрідний мовний кодекс допоможе виховати у дітей шану до рідної мови як засобу спілкування і наблизити їх до витоків духовності, сформувати загальну культуру та розбірливість в емоціях спілкування.

Є основні педагогічні умови, дотримання яких сприяє ефективності спілкування батьків з дітьми у процесі їхнього морально-емоційного виховання.

1. Прояв доброзичливості та добросердості стосовно всіх дітей у сім'ї (рідним і прийомним).

2. Врахування статево-вікових і індивідуальних особливостей дітей. 6

3. Розширення та поглиблення з віком дітей змісту спілкування з морально-етичних проблем.

4. Вплив як на інтелектуальну, так і на емоційну сферу дітей. Практика сімейного виховання показує, що досвідчені батьки пробуджують почуттєву сферу дітей, якщо: 1) наводять яскраві

приклади з життя сім'ї, родоvodu, інших людей; 2) створюють природні і доброзичливі умови в сім'ї; 3) викликають дітей на співучасть і співпереживання; 4) використовують ті засоби і форми, за допомогою яких у дітей виявляються і закріплюються моральні почуття (дні народження сім'ї, батьків, дітей, народні свята й обряди і т.п.).

5. Узгодженість у процесі спілкування з дітьми позицій батьків, вихователів, педагогів. Спостереження показують, що морально-емоційний розвиток дітей проходить більш дієво, якщо узгоджуються позиції, по-перше, батьків і всіх дорослих усередині сім'ї; по-друге, позиції батьків і вихователів, батьків і педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів. У випадку неузгодженості чи розбіжності, протиставлення вимог діти по-різному сприймають слова старших, займають вигідну для себе позицію. У результаті в їхньому характері з'являються такі негативні якості, як лицемірство, несумлінність, неслухняність, лукавство, недисциплінованість, пристосовництво й ін.

6. Повсякденна турбота про збереження та підкріплення свого морального авторитету, престижу і позитивного прикладу.

Дані свідчать, що переважна більшість батьків порушують культуру спілкування, незалежно від рівня загальної освіченості допускають самі елементарні помилки і прорахунки в процесі спілкування, особливо з дітьми підліткового віку. Найбільш розповсюджені помилки, пов'язані з визначенням змісту спілкування і з умінням будувати спілкування (володіння методикою і технікою спілкування).

Типові помилки і прорахунки батьків при спілкуванні з дітьми: Нестриманість у спілкуванні, поспішність у судженнях і висновках відносно тимчасового психічного стану і дій підлітків; Фамільярність, дратівливість, ворожість, брутальність у спілкуванні й у ставленні до підлітків; Зайва причепливість до слів, учинкам і дій підлітків; Вільність у спілкуванні з підлітками, повідомлення їм стихійної інформації; Апатія, байдужність у тих ситуаціях спілкування з підлітками, коли необхідно виявити свою моральну і життєву позицію.

Типові правила, дотримання яких сприяє ефективності батьківського спілкування, удосконалить його методику і техніку:

— постійно підкреслювати свою повагу до індивідуальності чи сина дочки, їхнє прагнення до самоствердження в сімейному мікроколективі;

— виявляти увагу, зацікавленість, інтерес і повагу стосовно всіх дітей у сім'ї (рідних і прийомних);

— виявляти постійну готовність і вміння вислухати дитину, дати їй можливість говорити (виговорюватися), сперечатися, висловлюватися, відстоювати свої судження, погляди, переконання;

— перед тим, як показати дитині її помилки і прорахунки в поведінці, починати з похвали і підбадьорення позитивних якостей навіть при самому складному і важкому характері сина (дочки);

— віддавати перевагу ненав'язливим (ненастирливим) порадам, зауваженням, рекомендаціям, бесідам, діалогу й уникати стандартних повчань;

— не дорікати дитини при наявності в неї негативних рис і якостей;

— тактовно показувати кращі позитивні якості своєї особистості (ерудицію, працьовитість, пунктуальність, гуманні відносини до людей, порядність, чесність і ін.), але при цьому не підкреслювати своєї переваги над дітьми;

— створювати сімейну атмосферу любові, доброзичливості, турботи, захищеності, радості та перспективи, що позитивно впливає на фізичне і морально-психологічне здоров'я дітей;

— уникати крикливості та підвищеного тону;

— постійно учитися володіти засобами та прийомами вербального (словесного) і невербального спілкування (міміка і пантоміміка, жести, тон, погляд, рух і ін.).

Спілкуванню з дітьми необхідно постійно учитися, розвиваючи позитивне й усуваючи наявні в ньому помилки і прорахунки. Деякою мірою цьому допоможуть програма, вправи, завдання, ситуації, тести, що можуть бути використані для батьківської самоосвіти і навчання складному мистецтву спілкування з дітьми, батьків один з одним і оточуючими людьми.

3. Функції та компоненти батьківського спілкування

Функції батьківського спілкування

Інформаційно-пізнавальна. Батьки і старші члени сім'ї, даючи дітям різноманітну і багату інформацію з морально-етичних проблем,

допомагають їм здобувати й засвоювати на практиці загальноприйняті в суспільстві моральні принципи, норми і правила. При цьому процес їхнього надбання й засвоєння протікає більш інтенсивно і дієво, тому що про себе, свої позитивні і негативні якості діти довідуються від найближчих людей — батька, матері, дідуся, бабусі, інших членів сім'ї, родичів. У даному випадку спілкування виконує функцію "практичного людинознавства" (Л.П.Буєва).

Емоційна. Роль батьківського спілкування в даному випадку полягає в розвитку і збагаченні емоційної сфери дитини. Моральні почуття дітей можуть підсилюватися чи, навпаки, послаблюватися під впливом поглядів, думок, переживань, установок, мотивів поведінки і дій батьків, їхнього співпереживання, співучасті, співчуття дитячим невдачам, прикростям, трагедіям. Вплив батьків здійснюється за допомогою переконання як логічного обґрунтування визначених моральних суджень, що допомагають виробляти готовність не тільки дотримувати точки зору батьків, але і чинити відповідно до неї; навіювання як вербального чи невербального емоційного впливу на дитину, що припускає "автоматичне" сприйняття інформації, яка виражає думки, почуття і волю батьків і спонукає дітей до визначених дій, учинків, поведінки; захоплення як мимовільної схильності однієї дитини чи всіх дітей у сім'ї певним психічним станам; наслідування як відтворення дітьми зразків, рис поведінки (учинків) чи дій батька, матері, інших членів сім'ї.

Регулятивна. Суть її полягає в регулюванні та виборі способів схвалення чи осуду, у встановленні вимоги і контролю батьків за дітьми. Засобами регуляції при цьому є вимога, контроль, заохочення, покарання, думка, звички, традиції сім'ї, сімейний уклад життя.

Вивчення досвіду сімейного виховання показує, що дієвість вимог залежить від щирості і доброзичливості відносин батьків, від їхнього уміння варіювати в процесі спілкування засоби і прийоми вимоги. В одному випадку і стосовно однієї дитини це може бути послужливо-строгий, несхвальний погляд чи жест; у другому - менш чи більш тверде прохання; у третьому - вказівка в різних формах; у четвертому - категоричне розпорядження.

Коригувальна. Її ціль полягає в попередженні чи усуненні негативних явищ у сфері спілкування і відносин дітей один з одним, з іншими членами сім'ї, з дорослими й однолітками, у підвищенні дієвості впливу спілкування батьків і дорослих на моральну свідомість, почуття і поведінку дітей.

Батьки здійснюють коректування спілкування своїх дітей з дорослими, родичами й однолітками двома основними способами - прямим (у вигляді поради, прохання, указівки змінити сферу спілкування) і непрямим (за допомогою переключення, натяку, переорієнтування, відволікання і т.п.). Коректування спілкування припускає попереднє вивчення сфери (кола) спілкування дітей.

Компоненти батьківського спілкування:

Соціально-етичні

- 1.Любов і повага до дітей.
- 2.Віра в дітей.
- 3.Справедливість.
- 4.Дбайливість.
- 5.Чуйність.
- 6.Уміння встановлювати з дітьми довірчі, щирі відносини.
- 7.Здатність до співробітництва і співтворчості.
- 8.Безпосередність у спілкуванні.
- 9.Уміння спілкуватися з усіма членами сім'ї.
- 10.Уміння спілкуватися з вихователями, педагогами, друзями дітей.

Психологічні

- 1.Уява.
- 2.Увага, спостережливість.
- 3.Воля.
- 4.Здатність співпереживати, проникати у внутрішній світ дитини (емпатія).
- 5.Орієнтування в особистості дитини в умовах конкретної діяльності і поведінки (рефлексія).

Педагогічні

- 1.Високий рівень загальної культури.
- 2.Володіння методикою і технікою спілкування.
- 3.Освіченість і ерудованість.
- 4.Педагогічне мислення.
- 5.Знання індивідуальних і вікових особливостей дітей.
- 6.Знання методів і прийомів сімейного виховання.
- 7.Уміння комплексно та варіативно застосовувати методи і прийоми сімейного виховання.

Практичне заняття: Особливості батьківського спілкування

План

1. Методологічні основи спілкування у вихованні особистості.
2. Емоції сімейного спілкування. Любов і вимогливість
3. Культура батьківського спілкування

Література

Алексеевко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодого сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

Чечет В.В. Педагогіка сімейного виховання. – Минск, 1998.

Алексеевко Т. У чому мудрість батьківської любові // ДВ – 2002 – № 3. – С. 20-21.

Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод.посібн. – К.: ІЗМН, 1997.

Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. – К., 2001.

Завдання для роботи студентів

Ознайомтеся учасників із сучасними прийомами налагодження стосунків батьків із дітьми.

Проаналізуйте особливості спілкування батьків з дитиною на її різних вікових етапах.

Висловіть власний погляд на такі твердження:

Діти належать батькам.

Дітей потрібно бачити, а не чути.

Жінки краще виконують батьківські функції ніж чоловіки.

Державі немає місця у сім'ї.

Застосування фізичного покарання формує характер.

Батьки, які люблять своїх дітей, не можуть завдавати болю.

Діти, які виховуються у неповних сім'ях, стикатимуться із труднощами у своєму житті.

Згадайте відомі Вам народні прислів'я, приказки, балади, пісні, у яких яскраво простежуються родинні стосунки і традиції щодо виховання дітей у сім'ї.

Розробіть меморандум від імені батьків і дітей “Я хочу, щоб моя дитина (мої батьки)...”

Завдання для самостійної роботи студентів. Розкрийте складові педагогічної культури батьків.

Н.Е. 2.3. ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА БАТЬКІВ

Лекція: Педагогічна культура батьків

План

1. Педагогічна культура батьків: поняття, складові, рівні сформованості.
2. Організація та методичні аспекти формування педагогічної культури батьків

Основна література: 7, 21, 34, 67.

Додаткова література: 16, 57.

1. Педагогічна культура батьків: поняття, складові, рівні сформованості

Під педагогічною культурою батьків розуміється педагогічна підготовленість і зрілість їх як вихователів, що дає реальні позитивні результати в процесі сімейного і суспільного виховання дітей. Педагогічна культура є складовою частиною загальної культури батьків, у якій закладений досвід виховання дітей у сім'ї, придбаний різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також узятий з народної сімейної педагогіки.

Основою для визначення поняття “педагогічна культура” є філософське розуміння культури як характеристики розвитку творчих сил і здібностей людини та вчення про провідну роль діяльності в її формуванні. Особистісний прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, у стосунках, поведінці, стилі життя, побуті, засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок, умінь. Педагогічна культура батьків є складовою частиною загальної культури людини. Вона втілюється у творчій виховній діяльності і слугує формуванню духовно багатой та всебічно розвиненої особистості. Тому ми її сприймаємо як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності.

Педагогічна культура батьків – це їх достатня підготовленість до виховання дітей дошкільного віку в умовах сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя у процесі сімейної життєдіяльності. Педагогічна підготовленість батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології,

гігієни, вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними.

Педагогічна культура батьків реалізується у всіх видах виховної діяльності, сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого людством досвіду.

Структурно педагогічну культуру молодих батьків складають компоненти, до яких належать психолого-педагогічні знання, навички та вміння догляду за дітьми дошкільного віку, культура педагогічного впливу. Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може проявлятися у комплексі або в окремих її складових ознаках.

Основними параметрами педагогічної культури молодих батьків, як установлено, є моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична культура та екологічна культура. Моральна культура охоплює вимоги батьків до себе, їх самокритичність, дотримання моральних норм. Культура мислення передбачає наявність: проблемного мислення - вміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і намічати шляхи їх усунення; системного мислення - вміння бачити проблему з різних боків; оперативності мислення - здатності швидко реагувати на зміну обставин. Мовленнєва культура пов'язана з володінням правильною і чистою мовою, яка відповідає нормам літературної, хорошою дикцією, виразністю й образністю мови, емоційністю та багатством інтонацій. Комунікативна культура виявляється в здатності привертати до себе увагу дитини, будувати з нею довірливі стосунки, в доброзичливості в спілкуванні з іншими, вмінні керувати собою. Основу дидактичної культури складає вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання. Культура праці виявляється у звичці доводити розпочату справу до кінця, у турботі про якісні і кількісні результати праці, в умінні ефективно і продуктивно працювати. Рухова культура полягає в оптимальному використанні жестикуляції, вмінні вибирати позу, в пред'явленні вимог до красивої постави і ходьби. Естетична культура забезпечується наявністю естетичного смаку, дотриманням етики спілкування, естетичним оформленням зовнішності і побуту. Екологічна культура виявляється у здатності людини правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись

особистої гігієни. Фізична культура пов'язана зі здоровим способом життя сім'ї.

Виходячи із зазначеної структури, можемо аналізувати педагогічну культуру сім'ї як зміст взаємостосунків між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їх діяльності і втілення в цій діяльності моральних категорій.

Реалізація будь-якої моральної категорії вимагає відокремлення змісту категорії міри в її конкретних характеристиках, тобто абсолютно конкретного уявлення про те, ЩО робити, ЯК це робити і ДЛЯ ЧОГО це потрібно робити саме так, а не інакше. Таке обґрунтування взаємодії з іншою людиною (в нашому прикладі батьків з дитиною) являє собою процес прийняття рішення про рівень такої взаємодії, а також про міру впливу як на дитину, так і на себе.

Аналіз педагогічних фактів, одержаних у ході вивчення досліджуваної проблеми, дозволив на підставі встановлених критеріїв, самооцінки молодих батьків та показників вихованості їхніх дітей виділити умовно три групи батьків, які відповідають трьом рівням сформованості педагогічної культури: високому, середньому і низькому, їх характеристика містить такі показники: наявність і якість психолого-педагогічних знань, їх глибина, повнота і осмисленість; ступінь сформованості вмінь і навичок; ціннісне ставлення до дітей дошкільного віку; стабільність зацікавленості до питань виховання в цілому

Перший рівень - високий - характерний для молодих батьків з достатньо повними і глибокими психолого-педагогічними знаннями. Вони систематично займаються вихованням дітей, орієнтуючись на їх вік та індивідуальні особливості; постійно прагнуть до поповнення своїх знань; творчо реалізують їх у процесі сімейного спілкування та виховання. Для цієї групи батьків характерні висока відповідальність за виховання дітей, активна життєва позиція.

Другий рівень - середній - характеризується відсутністю системи знань з педагогіки та психології, нечіткістю уявлень про методи і прийоми сімейного виховання, інтуїтивними підходами до розв'язування проблем, що стосуються організації життя дитини. Вихованням дітей такі батьки займаються несистематично, підмінюють його доглядом, часто не вміють використовувати в практиці свої знання.

Третій рівень - низький - властивий молодим батькам з повною або частковою відсутністю знань з питань сімейного виховання і

пасивним ставленням до своїх виховних функцій, поведінки дітей. У таких сім'ях частіше спостерігаються типові помилки у вихованні дітей: відсутні єдині вимоги, наявні грубощі та авторитарний стиль виховання, застосування фізичних покарань, невимогливість батьків до дітей і до себе.

2. Організація та методичні аспекти формування педагогічної культури батьків

Попередити значну кількість педагогічних помилок батьків або пом'якшити їх вплив на особистість дитини допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та до батьківства, формування її педагогічної культури. Така робота повинна розпочинатися безпосередньо в сім'ях, коли і хлопчики, і дівчатка на прикладі своїх батьків на високому культурному рівні засвоюватимуть ролі чоловіка і дружини, батька і матері, продовжуватись в дошкільних закладах, школі, у спеціальних консультаційних пунктах, службах сім'ї і школах молодих батьків.

Виховання батьків визначається як формування мотиваційної, змістової та конструктивної підсистем; поліпшення механізму регулятивних систем і систем, які пов'язані з умовами реалізації виховної діяльності сім'ї.

Мотиваційна підсистема (або мотиваційний компонент системи) являє собою сукупність потреб, інтересів, бажань, планів, програм, спонукань. Виховна діяльність завжди опосередкована інтересами і може реалізовуватись без використання механізму емоцій. Формування мотиваційного компонента передбачає стимулювання інтересів, цілеспрямованості, бажань молодих батьків з урахуванням сукупності установок особистості, а також визначення мети виховання дошкільників в умовах сім'ї, складання відповідних планів і програм.

Змістова підсистема передбачає забезпечення батьків надійними і усвідомленими знаннями психолого-педагогічного мінімуму виховання дітей. Змістовий компонент педагогічної культури молодих батьків визначається завданнями сімейного виховання. Основні з них такі:

- турбота про здоров'я дитини, нормальний розвиток її почуттів і сприймання (органів зору, слуху, нюху, смаку...);

- піклування про всебічний розвиток дитини, формування її мовлення, елементарних знань та уявлень про навколишній світ за допомогою казок, пісень, лічилок, примовок, загадок, скоромовок, прислів'їв тощо;
- формування ціннісних орієнтацій у дитини з позицій добра, справедливості, гуманності, чесності, почуття власної гідності;
- створення сприятливої трудової атмосфери співробітництва;
- залучення дитини до народних традицій, до активної участі у всенародних і сімейних святах.

Конструктивний компонент являє собою сукупність всіх видів, форм, умінь, навичок особистості, прийомів, методів, що використовуються у виховній діяльності батьків. Він передбачає практичне вміння творчої реалізації основних компонентів і параметрів педагогічної культури в практиці сімейного виховання дошкільників.

Складний за структурою та динамічний характер педагогічної культури молодих батьків зумовлює необхідність дотримання у процесі її формування таких вимог:

- цілісного підходу до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;
- урахування рівнів педагогічної підготовленості батьків і їх індивідуальних особливостей;
- досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з молодих батьків.

Але формування окремих компонентів педагогічної культури батьків не може відбуватись ізольовано і обов'язково призводить до вдосконалення одного іншим. Ефективність формування педагогічної культури забезпечується процесом, в якому головна увага надається структурній моделі, має програмно-цільовий, цілісний і безперервний характер, враховує суб'єктивну позицію батьків як носіїв загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей, реалізується в їх особистій виховній діяльності. Ефективності формування сприяють також методи активізації навчально-виховного процесу батьків - дискусії з проблем виховання дітей, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, педагогічні ігри та індивідуальні завдання батькам, які спрямовані на формування спостережливості, навичок спільної діяльності з дітьми, вироблення здатності до

самоаналізу та критичного ставлення до особистої виховної діяльності в умовах сім'ї.

Процес формування педагогічної культури продовжується протягом усієї виховної діяльності батьків. Про його завершення можна судити тільки умовно, орієнтуючись на повноту виконання поставлених завдань у кожному конкретному випадку.

Умовами, які забезпечують успішність цього процесу (на фоні вищезазначених), є:

- формування у молодих батьків потреби в розвитку особистої педагогічної культури;

- застосування комплексу психолого-педагогічних знань для виховання дітей дошкільного віку, які б відповідали сучасним вимогам;

- набуття молодими батьками досвіду гуманних взаємин і поведінки, які вимагають розуміння дитячої психології та правильного вибору методів сімейного виховання дошкільників.

Аналіз досліджень з проблеми дозволяє виділити два основних завдання виховання батьків:

- 1) накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини;

- 2) самовиховання або саморозвиток батьків, тобто зростання їх самосвідомості і визначення особистої шкали цінностей.

Отже, справжнє виховання батьків розпочинається з усвідомлення ними можливостей і необхідності особистого внутрішнього зростання. Це постійний процес саморозвитку дорослих, який ґрунтується на свідомому їх прагненні до вдосконалення.

Постійний характер процесу передбачає створення цілісної педагогічної системи як певної сукупності взаємопов'язаних засобів, методів і процесуальних моментів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і прогнозованого педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями.

Оскільки сімейна життєдіяльність як і педагогічна культура батьків інтегровані, це передбачає різнопланові шляхи цілеспрямованої підготовки до батьківства та формування самої якості (тобто педагогічної культури) через реалізацію в єдиному комплексі дидактичних умов опосередкованого і прямого впливу на цей процес.

Тобто, необхідно створити стимулююче середовище для розгортання спеціальної роботи щодо виховання батьків:

витримувати інтелектуальний рівень навчання-підготовки (відправним моментом у його визначенні має бути діагностика сформованості педагогічної культури батьків у створенні навчальних груп відповідно до цього рівня підготовленості), налагоджувати гуманні та довірливі стосунки з батьками і застосовувати активні форми роботи, які дозволять їм бути експертами своєї виховної діяльності. Ці умови реалізуються шляхом конструювання окремих занять-тренінгів для батьків, їх організаційно-методичним забезпеченням, яке враховує особливості проходження навчання і виховання дорослих.

Важливим аспектом підготовки батьків є включення мотивогенних ситуацій, які орієнтовані на стимулювання саморозвитку і духовного розвитку батьків. Такий підхід забезпечить диференційованість процесу навчання, органічне поєднання дидактичних і методичних аспектів, дозволить систему виховання батьків, формування їх педагогічної культури зробити технологічною і відтворювати її в масовому педагогічному досвіді.

Дидактико-методичні контури системи необхідно зумовлювати в часових і просторових параметрах, спираючись на вік батьків та їх дітей. Це забезпечить самореалізацію батьків, їх самовдосконалення шляхом зацікавленого сприймання необхідних їм знань, набуття навичок і можливість апробації набутого досвіду у власній сім'ї.

Порівняння вихідних рівнів і одержаних результатів по закінченні спеціальної підготовки та виховання батьків, а також контроль на проміжних етапах цього процесу дозволить об'єктивно оцінювати результативність і цілеспрямованість функціонування продуманої педагогічної системи виховання батьків.

Рівні та критерії прояву педагогічної культури батьків

Найважливіші показники	Рівні прояву		
	Високий	Середній	Низький
Усвідомлення (розуміння) завдань сімейного виховання з урахуван-	Батьки повністю і глибоко усвідомлюють завдання сімейного виховання;	Батьки мають уявлення про основні завдання сімейного виховання; враховують	Батьки не бачать і не розуміють основних завдань сімейного виховання; не можуть

ням вимог часу, позитивних і негативних факторів впливу на сім'ю і виховання дітей	враховують вплив позитивних і негативних факторів на сім'ю і виховання дітей; використовують у процесі сімейного виховання позитивні, нейтралізують негативні фактори	вплив деяких; частково використовують їх у процесі сімейного виховання	враховувати впливу позитивних і негативних факторів на сім'ю і виховання дітей; а отже використовувати їх у процесі сімейного виховання
Застосування в комплексі різноманітних засобів, форм і методів, які необхідні для реалізації завдань сімейного виховання з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей	Батьки в комплексі застосовують різноманітні засоби, форми і методи виховання, вміють їх варіювати стосовно дітей різного віку, статі, враховують індивідуальні особливості сина чи доньки	Батьки застосовують певний набір засобів, форм і методів виховання, але не вміють їх варіювати стосовно дітей різного віку, статі, слабко враховують індивідуальні особливості сина чи доньки	Батьки намагаються час від часу застосовувати окремі засоби, форми і методи виховання (вимога, бесіда, наказ), однак при цьому не враховують віку та статі дітей, їх індивідуальні особливості
Наявність контактів і способів взаємодії батьків з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та	Перебувають у постійних контактах з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікро-	Вступають у контакти з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікросоціуму тільки у випадку конфліктних та	Не взаємодіють з вихователями, педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами, іншими спеціалістами та представниками закладів і служб мікросоціуму; при цьому одна категорія батьків

представника ми закладів і служб мікро-соціуму	соціуму, орієнтованих на роботу з сім'єю і дітьми	екстремальних ситуацій в сім'ї, у відносинах з дітьми	всі проблеми виховання дітей перекладає на заклади освіти, друга – бере на себе, не довіряючи закладам освіти
Участь у педагогічному навчанні, самоосвіті та самовихованні	Постійно поповнюють свої психолого-педагогічні знання шляхом навчання і консультування на курсах, факультетах батьків, службах сім'ї і т.п.; відчують потребу у вивченні новинок психолого-педагогічної літератури; набувають позитивних якостей виховання (витримка, впевненість, доброзичливість сприйняття дітей такими, які вони є у реальному житті і т.п.).	Час від часу поповнюють свої психолого-педагогічні знання шляхом різних форм і засобів навчання; знайомляться з найважливішою психолого-педагогічною літературою; переосмислюють відносини як вихователі своїх дітей, більш критично ставляться до позитивних та негативних якостей своєї особистості	Не поповнюють або поповнюють дуже рідко психолого-педагогічні знання; майже не читають психолого-педагогічну літературу; не критично ставляться до позитивних і негативних якостей своєї особистості у процесі сімейного виховання.
Здатність на основі психолого-педагогічних знань і	Постійно створюють у сім'ї сприятливий морально-психоло-	Прагнуть створити в сім'ї сприятливий морально-психоло-	Не звертають уваги на сприятливу організацію життєді-

<p>практики сімейного виховання створювати в сім'ї сприятливі умови для повноцінного розвитку дітей, гуманізації їх життєдіяльності</p>	<p>логічний клімат та умови для розвитку та саморозвитку дітей; поважають гідність і права кожної дитини; не допускають жорстокої поведінки з рідними і прийомними дітьми</p>	<p>гічний клімат та умови для розвитку і саморозвитку дітей; поважають гідність і права кожної дитини, не допускають жорстокого поводження з рідними та прийомними дітьми, хоча переважно відчувають труднощі у вирішенні всіх цих проблем, допускають зриви.</p>	<p>яльності дітей, умови їх розвитку і саморозвитку; порушують права дітей, доволі часто не поважають дитячу гідність; допускають жорстоке поводження з рідними і прийомними дітьми</p>
<p>Участь у проведенні та навчанні інших батьків на основі психолого-педагогічних знань та свого позитивного досвіду виховання дітей</p>	<p>Батьки постійно беруть участь у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, використовують з цієї метою наукові знання та свій позитивний досвід сімейного виховання</p>	<p>Батьки епізодично беруть участь у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, осмислюють з цієї метою певні наукові знання та елементи свого позитивного досвіду виховання дітей</p>	<p>Батьки не беруть участі у психолого-педагогічній просвіті та навчанні інших батьків, не осмислюють свій досвід виховання дітей на основі психолого-педагогічної науки.</p>

Практичне заняття: Сучасні методики психолого-педагогічної просвіти та навчання батьків

План

1. Спільна робота суспільних закладів і сім'ї з виховання дітей.
2. Шляхи оптимізації психолого-педагогічного навчання і виховання батьків.

Література

Алексеевко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод.посібн. – К.: ІЗМН, 1997.

Афанасьєва Т.М. Сім'я. – К., 1990.

Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. – К., 2001.

Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб.пособ. – М.: Академия, 2001.

Зверева О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. Пос. – М.: Академия, 1999.

Макаренко А.С. Книга для родителей

Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире. – М., 1991.

Сухомлинський В.О. Мудрість батьківської педагогіки

Чечет В.В. Педагогіка семейного воспитания. – Минск, 1998.

Завдання для роботи студентів

Запропонуйте комплекс форм психолого-педагогічного навчання батьків.

Класифікуйте їх за частотою вживання (постійні, епізодичні; традиційні, нетрадиційні).

Зобразіть циклограму психолого-педагогічної просвіти батьків (протягом навчального року, протягом періоду перебування дитини в дитячому садку, школі).

Продумайте свій сценарій однієї з форм роботи з батьками. Вибір групи батьків і теми – довільний.

Підготуйте презентацію будь-якої книги з проблем сімейного виховання.

Завдання для самостійної роботи студентів. Розробіть „Соціальний паспорт сім’ї”

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Сімейна педагогіка – це:

- а) галузь педагогіки, яка вивчає закономірності виховання дітей у сім'ї;
- б) галузь педагогіки, яка досліджує особливості виховного впливу сім'ї на фізичний, емоційний, інтелектуальний, духовний розвиток дитини; формування в неї відповідного ставлення до сімейних традицій; підготовки її до життєдіяльності у позасімейній сфері

2. Виберіть правильну відповідь. Основними завданнями сімейного виховання є:

- а) піклування про фізичне і психічне здоров'я дітей, виховання фізично й морально здорової дитини;
- б) виховання в дітей глибоких патріотичних почуттів, створення сприятливих умов для оволодіння дітьми рідною мовою, знаннями про рідний край, природу, Батьківщину;
- в) виховання в дітей любові до добра, правди, справедливості, моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабших і людей похилого віку;
- г) організація з найбільш раннього віку посильної праці, різних видів трудової діяльності дітей на благо сім'ї, родичів, інших людей і з самообслуговування, виховання їх цивілізованими господарями землі та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- д) цілеспрямоване і систематичне формування в дітей української національної психології, характеру, світогляду, ідеалів, наукових поглядів та переконань;
- е) формування естетичних смаків та почуттів, уміння розрізняти красиве й потворне в житті, і в мистецтві, і в побуті, поважати прекрасне у вчинках людей, забезпечити умови для їхньої творчої практичної діяльності;
- є) забезпечення духовної єдності поколінь, збереження сімейних традицій та реліквій, вивчення родоводу; прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості та самосвідомості;

- ж) забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до них традицій, звичаїв, обрядів;
- з) залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;
- і) сприяння сім'ї, навчально-виховним закладам у вихованні дитини, її становленні як особистості.

3. Назвіть основні напрями сімейного виховання:

- а) тілесне
- б) екологічне
- в) релігійне
- г) розумове
- д) духовно-моральне
- е) трудове
- є) патріотичне
- ж) естетичне
- з) моральна підготовка дітей та молоді до подружнього життя в поєднанні зі статевим вихованням
- і) усі відповіді правильні

4. Способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї, це:

- а) методи виховання
- б) засоби виховання
- в) форми виховання

5. Установіть відповідність між завданням родинного виховання та його визначенням

1. Натуралізм	А) плекання розуму дитини через засвоєння рідної мови, фольклору, родинно-побутової культури, народних мистецтв
2. Раціоналізм	Б) соціалізація особи на основі родинного, економічного, духовно-культурного життя й історичного досвіду свого народу, нації.
3. Гуманізм	В) виховання дитини вбачає в земному благополуччі та щасті.

4. Евдемонізм	Г) процес перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення в суспільне життя, як активної та дійової сили.
5. Соціалізація	Д) розгляд людини як частини природи й неухильна турбота про гармонійний розвиток природних сил дитини, яка розвивається наче та рослина.
6. Етнізація	Е) людяне, доброзичливе ставлення до дитини і намагання сформувавши "досконалої людськості", щирих стосунків між батьками та дітьми, братами й сестрами, членами родини, чуйного ставлення до людини взагалі, утвердження добра на Землі.
7. Духовність	Ж) виховання дітей на засадах народної моралі, обізнаності з релігійною культурою, шанобливого ставлення до неї.

1д, 2а, 3е, 4в, 5г, 6б, 7ж

6. Виберіть правильну відповідь. Що визначальне у вихованні в сім'ї?

- а) авторитет батьків;
- б) традиції сім'ї;
- в) приклад життя батьків;
- г) співпраця з педагогами школи.

7. Виберіть правильну відповідь. Суть сімейного виховання в:

- а) організації структури сім'ї та життя дитини;
- б) організації сім'ї як колективу;
- в) авторитеті дорослих членів родини;
- г) організації всіх напрямів виховання;
- д) усі відповіді правильні.

8. Причини зменшення виховного впливу родини такі:

- а) загострення конфлікту між поколіннями;
- б) зниження рівня життя;
- в) орієнтація на первинне задоволення, інтересів особистості;
- г) втрата традицій сімейного виховання;
- д) подвійне навантаження на жінку-матір;
- е) школа відійшла від виконання ролі помічника сім'ї;

- є) оголошене законом рівне право батька і матері у вихованні дітей на практиці порушується;
- ж) низькопробні зарубіжні телесеріали.

9. Перспективним для новітнього родинного виховання в Україні є:

- а) відродження високого статусу української родини;
- б) непорушний авторитет батьків;
- в) любов до дітей;
- г) відданість обов'язку виховання дітей;
- д) повага до батьків, предків;
- е) родинно – побутові традиції, звичаї;
- є) співробітництво зі школою;
- ж) всі відповіді правильні.

10. Форми співробітництва школи та сім'ї у вихованні дітей такі:

- а) педагогічні консультації;
- б) класні батьківські збори;
- в) відвідування педагогом сім'ї учня;
- г) "Екран успішності", який улаштовується за місцем роботи батьків;
- д) пропаганда сімейного досвіду;
- е) виконання батьками педагогічних доручень;
- є) вечори запитань та відповідей;
- ж) педагогічний лекторій;
- з) батьківські конференції.

11. Вибір методів виховання в сім'ї залежить:

- а) від педагогічної культури батьків;
- б) від виховних можливостей сім'ї;
- в) від рівня освіти батьків
- г) усі перелічені

12. Ефективність сімейного виховання залежить від таких умов:

- а) батьківське тепло, взаємна повага в сім'ї, довіра до дитини;
- б) частота й інтенсивність спілкування з батьками;
- в) сімейна дисципліна, методи виховання, які використовуються батьками;
- г) приклад батьків;
- д) усі перелічені

13. Виберіть правильну відповідь. Сім'я - це:

- а) історично-конкретною система взаємовідносин, яка формувалась на основі міжособистісних інтересів подружжя, батьків, дітей та родичів, які були пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою;
- б) одна з найважливіших форм організації життя людей, яка має фундаментальне значення як для індивіда, особистості, так і для суспільства;
- в) така спільність людей, яка спирається на шлюбний союз, на родинні зв'язки, на різноманітні відносини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між самими дітьми, між іншими членами сім'ї, які живуть разом і спільно ведуть господарство;
- г) це спільнота, заснована на шлюбі подружжя (батька, матері) та їх неодружених дітей (власних та усиновлених), пов'язаних духовно, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю.

14. Дитина - це особа з моменту народження до досягнення:

- а) 16-літнього віку
- б) 18-літнього віку
- в) 21-літнього віку

15. До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують:

- а) соціально-демографічну структуру сім'ї;
- б) превалюючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;
- в) тривалість і характер спілкування з дітьми;
- г) загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- д) зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- е) матеріально-побутові умов;
- є) усі відповіді правильні.

16. Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поведінки з нею - це:

- а) стилі виховання
- б) методи виховання

- в) засоби виховання
- г) форми виховання

17. Сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття і волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самостійної дитячої життєдіяльності, повноцінний моральний і духовний розвиток - це:

- а) стилі сімейного виховання
- б) методи сімейного виховання
- в) засоби сімейного виховання
- г) форми сімейного виховання

18. Гіперсоціалізація як тип неправильного виховання - це:

- а) неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;
- б) тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;
- в) концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

19. Емоційне відторгнення як тип неправильного виховання – це:

- а) несприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;
- б) тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

в) концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

20. «Кумир сім'ї» як тип неправильного виховання це:

а) неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

б) тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

в) концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

21. Методи сімейного виховання «привчання та вправління» - це:

а) повторенні дії або вчинку;

б) спосіб закріплення стійкості відповідних навичок і умінь;

в) один зі способів виконання дітьми сімейних і загальнолюдських правил і обов'язків;

г) метод впливу на дитину, в результаті якого у неї (реципієнта), не з її волі і бажання, виникають такі думки, почуття і бажання, настрої, які намагаються викликати батьки (індуктори);

д) спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї та до інших людей.

22. «Гендер» - це:

а) інтегральне поняття, що об'єднує всю сукупність тілесних, фізіологічних характеристик, на основі яких людину вважають жінкою (дівчиною) чи чоловіком (хлопчиком);

б) соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми.

23. Рольова ідентичність - це:
- а) усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей;
  - б) аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної особистості;
  - в) систему соціальних стандартів, уявлень, стереотипів, яким людина повинна відповідати, щоб її визнавали як хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку).
24. Коли відбувається повне усвідомлення статевої належності особистістю?
- а) 3-4 роки
  - б) 6-7 років
  - в) 9-12 років
25. Для препубертатного етапу психосексуального розвитку характерні:
- а) усвідомлення своєї статевої належності та її незворотність, тобто формується статеве самосвідомість;
  - б) формування в основному в іграх, стереотипів і набуття навичок статево-ролевої поведінки (війна, ляльки), інтенсивна гендерною соціалізація дитини, формування характеру;
  - в) платонічні мрії та фантазії, еротичні ласки та ігри, формування платонічного, еротичного та сексуального лібідо.
26. Скільки стадій психосексуального розвитку проходить дитина, за Фрейдом?
- а) 3
  - б) 5
  - в) 9
27. Хто є автором психосоціальної концепції розвитку особистості?
- а) З. Фройд
  - б) Е.Еріксон
  - в) К. Юнг
28. Модель, що не бере до уваги вікові особливості, покладаючи тягар вибору і відповідальності на людину, яка ще не вміє передбачати довгострокових наслідків своїх учинків - це:
- а) рестриктивна;

- б) пермісивна;
- в) модель золотої середини.

29. Предметом сімейної педагогіки є:

- а) вивчення форм і способів виховання підростаючого покоління у різних народів свідчить про наявність загальнокультурних норм виховання в сім'ї;
- б) дослідження особливостей виховного впливу сім'ї на фізичний, емоційний, інтелектуальний, духовний розвиток дитини; формування в неї відповідного ставлення до сімейних традицій; підготовки її до життєдіяльності у позасімейній сфері;
- в) закономірності виховання дітей у сім'ї.

30. Метою сімейного виховання є:

- а) вивчення форм і способів виховання підростаючого покоління у різних народів свідчить про наявність загальнокультурних норм виховання в сім'ї;
- б) дослідження особливостей виховного впливу сім'ї на фізичний, емоційний, інтелектуальний, духовний розвиток дитини; формування в неї відповідного ставлення до сімейних традицій; підготовки її до життєдіяльності у позасімейній сфері;
- в) забезпечення високого рівня освіченості й виховання свідомого громадянина України, здатного на основі життя й досвіду власного народу та досягнень світової науки і культури, утверджувати найвищі ідеали гуманістичної культури й демократичних взаємовідносин людей, відстоювати і захищати права, гідність і честь своєї Вітчизни.

31. Суб'єктом сімейного виховання є :

- а) форми і методи виховання;
- б) особистість дитини;
- в) засоби сімейного виховання.

32. Побут - це:

- а) загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі;
- б) характер взаємовідносин між батьками та іншими членами сім'ї, режим, традиції тощо

- в) елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах;
- г) загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

33. Звичай - це:

- а) загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі;
- б) характер взаємовідносин між батьками та іншими членами сім'ї, режим, традиції тощо
- в) елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах;
- г) загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

34. Традиція - це:

- а) загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі;
- б) характер взаємовідносин між батьками та іншими членами сім'ї, режим, традиції тощо
- в) елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах;
- г) загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

35. Сімейний лад - це:

- а) загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі;
- б) характер взаємовідносин між батьками та іншими членами сім'ї, режим, традиції тощо
- в) елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах;
- г) загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

36. Укажіть правильні відповіді. Цілеспрямоване психолого-педагогічне навчання батьків сприяє:

- а) підвищенню їхньої педагогічної культури;
- б) виробленню впевненості при виконанні виховної діяльності у своїй сім'ї і взагалі в суспільстві;
- в) розумінню батьківських і материнських функцій на кожному етапі свого життя;
- г) формуванню переконання в тому, що сім'я як вічне загальнолюдське мікросередовище, що приносить особистості моральне задоволення, знімає психофізичну напруженість і стреси, робить її щасливою;
- д) всі перелічені.

37. Укажіть головні шляхи і засоби підвищення педагогічної культури батьків:

- а) здійснення диференційованого навчання і надання індивідуальної практичної допомоги батькам, насамперед за допомогою консультування, силами кваліфікованих фахівців;
- б) використання з метою педагогічної підготовленості батьків активних форм їхнього психолого-педагогічного навчання (індивідуальні і групові консультації, психолого-педагогічні тренінги, аналіз проблемних сімейних ситуацій, ділові гри, семінарські і практичні заняття, диспути і дискусії, прес-конференції, семінари-свята для батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу й ін.);
- в) підготовка комплекту науково-методичної і науково-популярної літератури для різних категорій батьків із проблем сім'ї, виховання рідних і прийомних дітей у сім'ї, захисті їхніх прав і інтересів;
- г) усі перелічені.

38. Безпосередня (пряма) батьківська вимога - це;

- а) доручення
- б) попередження
- в) показ зразка
- г) побажання
- д) порада
- е) категоричний наказ

- є) прохання
- ж) нагадування
- з) переключення
- и) розпорядження**
- і) усі перелічені

39. Опосередкована (непряма) батьківська вимога виражається у вигляді:

- а) доручення
- б) попередження
- в) показ зразка**
- г) побажання
- д) порада
- е) категоричний наказ
- є) прохання
- ж) нагадування**
- з) переключення
- и) розпорядження
- і) усі перелічені

40. Оберіть правильне визначення типу особистісної поведінки батьків за Т.В.Сенько. Традиціоналізм - це:

- а) батьки мають упередження, що коли вони вже так сказали, то так і має бути, навіть якщо їх вимоги не завжди виправдані. У результаті такої принциповості батьки нерідко вдаються до фізичних покарань, лишаяють дитину прогулянки, забороняють улюблені ігри, не розмовляють з нею і т.п.
- б) перевищенні влади у стосунках з дітьми. Як правило, батьки виступають у ролі головної діючої особи, мають похмурий незадоволений вираз обличчя, втручаються в дитячі ігри, карають і вказують що, як і коли робити**
- в) непослідовність у вимогах, у стилі виховання, у небажанні відволікатися від своїх справ та захоплень.

41. Оберіть правильне визначення типу особистісної поведінки батьків за Т.В.Сенько. Батьківські лінощі це:

- а) батьки мають упередження, що коли вони вже так сказали, то так і має бути, навіть якщо їх вимоги не завжди виправдані. У результаті такої «принциповості» батьки нерідко вдаються до

фізичних покарань, позбавляють дитину прогулянки, забороняють улюблені ігри, не розмовляють з нею і т.п.;

б) перевищенні влади у стосунках з дітьми. Як правило, батьки виступають у ролі головної діючої особи, мають похмурий незадоволений вираз обличчя, втручаються в дитячі ігри, карають і вказують що, як і коли робити;

в) непослідовність у вимогах, у стилі виховання, у небажанні відволікатися від своїх справ і захоплень.

42. Оберіть правильне визначення типу особистісної поведінки батьків за Т.В.Сенько. Негативне оцінювання це:

а) небажання батьків обтяжувати себе аналізом поведінки дитини та пошуком причин негативного. Так простіше і легше. Цьому сприяє також націленість на виховання як жорстку взаємодію з дитиною - необхідність робити зауваження, осуджувати, карати, упереджувати;

б) покарання чи заохочення за одні й ті самі дії дитини;

в) перевищенні влади у стосунках з дітьми. Як правило, батьки виступають у ролі головної діючої особи, мають похмурий незадоволений вираз обличчя, втручаються в дитячі ігри, карають і вказують що, як і коли робити.

43. Батьківське спілкування це:

а) особлива форма людської взаємодії і міжособистісних взаємин, комунікативна діяльність

б) специфічний спосіб взаємодії батьків і дітей, за допомогою якого відбувається обмін інформацією з проблем морально-етичного характеру, розвиток моральної свідомості, формування моральних почуттів і переконань, регуляція і коректування вчинків і поведінки;

в) процес встановлення доброзичливих, правдивих і щирих відносин між батьками і дітьми, розвиток і збагачення позитивних сімейних традицій і звичаїв, виховання дітей на позитивних прикладах родоводу і сім'ї.

44. Педагогічна культура батьків - це:

а) педагогічна підготовленість і зрілість батьків як вихователів, що дає реальні позитивні результати у процесі сімейного та суспільного виховання дітей;

б) достатня підготовленість батьків до виховання дітей дошкільного віку в умовах сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя у процесі сімейної життєдіяльності;

в) складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності.

45. Структуру педагогічної культури батьків складають 3 компоненти:

1) психолого-педагогічні знання;

2) _____

3) культура педагогічного впливу.

46. Типові помилки і прорахунки батьків при спілкуванні з дітьми:

а) нестриманість у спілкуванні, поспішність у судженнях і висновках відносно тимчасового психічного стану і дій підлітків;

б) _____

в) зайва причепливість до слів, учинків і дій підлітків;

г) вільність у спілкуванні з підлітками, повідомлення їм стихійної інформації;

д) _____

47. Оберіть правильні відповіді. Функції батьківського спілкування такі:

а) інформаційно-пізнавальна;

б) емоційна;

в) розвивальна;

г) регулятивна;

д) соціально-педагогічна;

е) коригувальна;

є) психолого-педагогічна;

і) усі перелічені.

48. Оберіть правильні відповіді компоненти батьківського спілкування

а) соціально-етичні;

б) соціально-педагогічні;

в) соціально-психологічні;

г) психологічні компоненти;

- д) психолого-педагогічні;
- е) педагогічні компоненти;
- є) всі перелічені.

49. Напишіть назву до визначень основних параметрів педагогічної культури молодих батьків:

- а) вимоги батьків до себе, їх самокритичність, дотримання моральних норм - це _____
- б) уміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і намічати шляхи їх усунення, вміння бачити проблему з різних боків, здатності швидко реагувати на зміну обставин _____
- в) володіння правильною і чистою мовою, яка відповідає нормам літературної, хорошою дикцією, виразністю й образністю мови, емоційністю та багатством інтонацій _____
- г) здатність привертати до себе увагу дитини, будувати з нею довірливі стосунки, доброзичливість в спілкуванні з іншими, вміння керувати собою _____
- д) вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання _____
- е) доводити розпочату справу до кінця, турбота про якісні і кількісні результати праці, уміння ефективно і продуктивно працювати _____
- є) оптимальне використання жестикуляції, вміння вибирати позу, красива постава і хода _____
- ж) наявність естетичного смаку, дотриманням етики спілкування, естетичне оформленням зовнішності і побуту _____
- з) здатність людини правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись особистої гігієни _____
- и) пов'язана зі здоровим способом життя сім'ї _____

50. Впишіть пропущені педагогічні умови, дотримання яких сприяє ефективності спілкування батьків з дітьми:

- а) прояв доброзичливості і добросердості стосовно всіх дітей у сім'ї
- б) _____
- в) розширення і поглиблення з віком дітей змісту спілкування з морально-етичних проблем.

- г) _____
- д) _____
- е) повсякденна турбота про збереження і підкріплення свого морального авторитету, престижу і позитивного прикладу.

51. Установіть відповідність:

1) Адлерівська модель	А) Основними поняттями теорії є “рівність”, “співробітництво” і “природні результати”. З ними пов’язані два центральні принципи виховання: відмова від боротьби за владу і врахування потреб дитини. Ця модель виховання наголошує на рівності між батьками і дітьми як у правах, так і у відповідальності.
2) Навчально-теоретична модель	Б) виховання батьків необхідно сконцентрувати на конкретних вирішеннях їх проблем, а теорію максимально наблизити до практики. Подаються конкретні приклади та питання: як говорити з дитиною, як хвалити, як карати; обговорюються проблеми дисципліни, щоденних занять, страхів дитини, привчання до гігієни тощо.
3) Модель чуттєвої комунікації	В) центральне місце у вихованні батьків відводиться загальній і неподільній любові до дітей не залежно від їх віку, яка дає особливе відчуття важливості і безцінності дітей для батьків. А головною тезою є: шлюб і сім’я - це спосіб життя, посланий богом.
4) Модель трансактного аналізу	Г) теорія на перше місце ставить завдання науки підходу в організації догляду за дітьми раннього віку. Акцент робиться на біоенергію, яка наповнює дитину вже в момент її народження і визначає всі потреби і нахили індивіда. Саме нею пояснюється поведінка, її мотиви та думки дитини. У зв’язку з цим особлива роль у житті дитини, у формуванні її почуттів і соціальної поведінки відводилась матері, яка першою пригорнула її до грудей
5) Модель групових консультацій	Д) Суть полягає в тому, що в різних ситуаціях людина відчуває себе і поводить по-різному, в загальному плані можна було б сказати трьома

	способами: 1/ по-дитячому; 2/ по-дорослому; 3/ по-батьківськи. Модель вчить батьків ставити себе на місце дітей, краще їх розуміти і на цій основі допомагати їм вирішувати проблеми. Таким чином, за даною теорією, ключ до зміни поведінки знаходиться в зміні взаємостосунків між батьками і дітьми.
б) Психоаналітична теорія	Е) Головним принципом теорії є те, що батьки не повинні давати дитині готові рецепти поведінки на всі випадки життя, не нав'язувати їй своїх цінностей і поглядів. У вихованні, на думку автора, слід дотримуватися щирості, а не послідовності.
7)Християнське виховання батьків	Ж) Головна ідея запропонованої моделі полягає в тому, що зміна поведінки батьків відбувається під впливом переосмислення особистої поведінки і поведінки дітей, оскільки батьки навчаються правити факторами, які впливають на поведінку всіх членів сім'ї, тим самим регулювати взаємостосунки. Автори цього напряму вважають, що є три способи формування поведінки: заохочення, покарання і нульова увага. Усі вони мають конкретні вияви-символи.

7 в, 6 г, 5 б, 4д, 3е, 2ж, 1 а

52. Метод сімейного виховання «навіювання» - це:

- а) повторенні дії або вчинку;
- б) спосіб закріплення стійкості відповідних навичок і умінь;
- в) один зі способів виконання дітьми сімейних і загальнолюдських правил і обов'язків;
- г) метод впливу на дитину, в результаті якого у неї (реципієнта), не з її волі і бажання, виникають такі думки, почуття і бажання, настрої, які намагаються викликати батьки (індуктори);
- д) спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї та до інших людей.

53. Метод сімейного виховання «осуд» – це:

- а) метод сучасного сімейного виховання дитини, за допомогою якого батьки демонструють їй своє осудження вчинків або мотивів її поведінки;
- б) спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї і до інших людей;
- в) метод попередження можливих життєвих помилок і прорахунків;
- г) спосіб показу дітям їхніх недоліків і прорахунків у поведінці і діяльності в етичному і коректному тоні;
- д) вираження батьками вербально і невербально (поглядом, жестами, мімікою) незадоволеності вчинками і поведінкою дітей;
- е) спосіб показу дітям відхилень від загальноприйнятих серед людей норм і правил поведінки.

54. Метод сімейного виховання «докір» - це:

- а) метод сучасного сімейного виховання дитини, за допомогою якого батьки демонструють їй своє осудження вчинків або мотивів її поведінки;
- б) спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї і до інших людей;
- в) метод попередження можливих життєвих помилок та прорахунків;
- г) спосіб показу дітям їхніх недоліків і прорахунків у поведінці і діяльності в етичному і коректному тоні;
- д) вираження батьками вербально і невербально (поглядом, жестами, мімікою) незадоволеності вчинками і поведінкою дітей;
- е) спосіб показу дітям відхилень від загальноприйнятих серед людей норм і правил поведінки.

55. Метод сімейного виховання «покарання» - це:

- а) метод сучасного сімейного виховання дитини, за допомогою якого батьки демонструють їй своє осудження вчинків або мотивів її поведінки;
- б) спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності дитини і виконує стимулюючу функцію з метою виховання почуття власного достоїнства і таких моральних якостей, як доброта, працьовитість, старанність, слухняність, повага до старших членів сім'ї і до інших людей;
- в) метод попередження можливих життєвих помилок і прорахунків;
- г) спосіб показу дітям їхніх недоліків і прорахунків у поведінці і діяльності в етичному і коректному тоні;
- д) вираження батьками вербально і невербально (поглядом, жестами, мімікою) незадоволеності вчинками і поведінкою дітей;
- е) спосіб показу дітям відхилень від загальноприйнятих серед людей норм і правил поведінки.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Підготувати доповіді про основні підходи до сімейного виховання:

- Погляди на сімейне виховання Ж-Ж. Русо.
- Материнська школа Я. А. Коменського
- Погляди на сімейне виховання І. Г. Песталоцці.
- Погляди на сімейне виховання К. Д. Ушинського.
- А. С. Макаренко про сімейне виховання.
- Батьківська педагогіка В. О. Сухомлинського.
- Система сімейного виховання у сім'ї Нікітіних.
- Педагогіка любові і свободи Ю. П. Азарова

Підготувати реферати за такими темами:

- Значення сім'ї у формуванні особистості дитини дошкільного віку;
- Моральний розвиток дітей молодшого шкільного віку;
- Стан підлітків у сім'ї та взаємини з батьками
- Батьківська любов як культурно-історичний феномен;
- Емоційне прийняття і любов батьків до дитини як умова повноцінного особистісного розвитку

Розробити розгорнутий план-конспект таких лекцій для батьків:

- Статеворольове виховання дітей молодшого шкільного віку у сім'ї
- Статеворольове виховання дітей середнього шкільного віку у сім'ї
- Статеворольове виховання дітей старшого шкільного віку у сім'ї .
- Підготувати реферати за такими темами:
- Насильство у подружніх стосунках;
- Сексуальне насильство у сім'ї

Розробити систему занять для батьків по формуванню у них навичок педагогічної майстерності у спілкуванні з дітьми з урахуванням таких:

- навички педагогічного аналізу конфліктних ситуацій;
- навички саморегуляції;
- навички мімічної та пантомімічної виразності;
- навички виразного мовлення;
- навички активного вислуховування

ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ З КУРСУ «ПЕДАГОГІКА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ»

Варіант № 1

1. Особливості соціалізації у родинно-сімейному колі.
2. Особливості підготовки до свідомого виконання батьківських функцій.

Варіант № 2

1. Сімейне виховання: поняття, суб'єкти й об'єкти процесу, основні завдання.
2. Особливості статевої соціалізації хлопчиків і дівчат.

Варіант № 3

1. Процес сімейного виховання у історії педагогічної думки.
2. Сучасні тенденції та форми психолого-педагогічної освіти та навчання батьків.

Варіант № 4

1. Педагогічні проблеми сучасної сім'ї.
2. Класифікація типів особистісної поведінки батьків та їх характеристика.

Варіант № 5

1. Зовнішні фактори впливу на сім'ю та виховання.
2. Статеворольове виховання дітей середнього шкільного віку у сім'ї.

Варіант № 6

1. Особливості внутрішніх факторів впливу на процес сімейного виховання.
2. Помилки батьків у процесі виховання та шляхи їх попередження й усунення.

Варіант № 7

1. Формування педагогічної культури та психолого-педагогічне навчання батьків.
2. Типологія сімей. Особливості виконання виховних функцій у різних типах сімей.

Варіант № 8

1. Проблема розлучень та їх вплив на формування особистості дитини.
2. Сімейний побут і його вплив на процес виховання дітей.

Варіант № 9

1. Стилi сімейного виховання. Їх основні принципи та характеристики.
2. Схема реалізації запропонованого методу сімейного виховання (привчання, довіра, покарання, примушування, випробування, застереження).

Варіант № 10

1. Принципи сімейного виховання та їх роль.
2. Теорії підготовки батьків до виконання виховної функції.

Варіант № 11

1. Стратегії домашнього виховання: суть та особливості.
2. Умови ефективності використання запропонованого методу сімейного виховання (навіювання, порада, пояснення, бесіда, натяк, докір).

Варіант № 12

1. Стратегії домашнього виховання: суть і особливості.
2. Рівні та критерії прояву педагогічної культури батьків. Завдання педагогів щодо підвищення педагогічної культури батьків.

Варіант № 13

1. Напрями сімейного виховання.
2. Правила поведінки батьків з дітьми вказаного віку (7-10 років).

Варіант № 14

1. Відповідальність батьків за виховання дітей.
2. Розробіть правила поведінки батьків з дітьми вказаного віку (11-14 років).

Варіант № 15

1. Методи сімейного виховання: поняття, класифікації, специфіка застосування.

2. Функції та ролі батьків на різних етапах життєдіяльності сім'ї.

Варіант № 16

1. Батьківське спілкування та його роль у вихованні особистості.
2. Поняття «шлюб», «сім'я», їх походження, ознаки.

Варіант № 17

1. Джерела сімейної педагогіки (сімейне виховання у народній педагогіці)
2. Виховання дітей в умовах дитячого будинку сімейного типу.

Варіант № 18

1. Соціально-педагогічні проблеми підготовки молодої сім'ї до процесу виховання дітей
2. Функції, компоненти, принципи батьківського спілкування.

Варіант № 19

1. Роль сімейних традицій у вихованні
2. Методи сімейного виховання і специфіку їх застосування.

Варіант № 20

1. Поняття біологічної статі. Етапи творення біологічної статі.
2. Культура батьківського спілкування: основні вимоги, правила, сучасні проблеми.

Варіант № 21

1. Педагогічна культура батьків: поняття, складові компоненти.
2. Поняття біологічної статі. Етапи творення біологічної статі.

Варіант № 22

1. Педагогічна культура батьків: поняття, складові компоненти. Система педагогічної культури батьків.
2. Особливості соціалізації у родинно-сімейному колі.

Варіант № 23

1. Педагогічна культура батьків: поняття, складові компоненти. Система педагогічної культури батьків.
2. Основні специфічні ознаки сімейного виховання, його відмінність від суспільного.

Варіант № 24

1. В чому полягає інтеграція зусиль сім'ї та суспільних (освітньо-виховних і соціальних) установ у вихованні дітей.
2. Розкрийте джерела сімейної педагогіки (сімейне виховання у народній педагогіці)

Варіант № 25

1. Зовнішні фактори впливу на сім'ю та виховання.
2. Педагогічні умови ефективності батьківського спілкування.

Варіант № 26

1. Соціальна сутність сім'ї, основні функції.
2. Напрями сімейного виховання.

Варіант № 27

1. Особливості внутрішніх факторів впливу на процес сімейного виховання.
2. Методи сімейного виховання: поняття, класифікації, специфіка застосування.

Варіант № 28

1. Сімейний побут і його вплив на процес виховання дітей.
2. Поняття «шлюб», «сім'я», їх походження, ознаки.

Варіант № 29

1. Основні специфічні ознаки сімейного виховання, його відмінність від суспільного.
2. Принципи сімейного виховання та їх роль.

Варіант № 30

1. Функції та ролі батьків на різних етапах життєдіяльності сім'ї.
2. Рівні та критерії прояву педагогічної культури батьків. Завдання педагогів щодо підвищення педагогічної культури батьків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аза Л.О. Батьківський авторитет - К., 1986.
2. Азаров Ю.П.П. Педагогика любви и свободы. - М., 1994
3. Акизис Д.С. Отцовская любовь. - М., 1989.
4. Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
5. Алешина Ю.Е. проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии - 1991. - № 4.
6. Анджей Белат Йосиф. Обручные как икона отца. /. Человек. - 1994. - № 3.
7. Баженов В.Г, Воспитание педагогически запущенных подростков. -К., 1986.
8. Байярд Р.Т., Байярд Дж. Ваш беспокойный подросток. – М., 1985.
9. Беленькая А.С. Слагаемые авторитета. -М, 1983.
10. Бойко В В. Авторитет дисциплины. - Л., 1985
11. Бойко В. В. Если ты мать и жена - М, 1991.
12. Бойко В. В. Ты стал отцом. - Л., 1977.
13. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї. - К.: МАУП, 2001.
14. Буянов М.И. ребенку нужна родительская любовь. - М, 1984.
15. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра - М., 1988.
16. Вейнингер О. Пол и характер // Тайна характера: Психологические типы. - Харьков, 1995.
17. Винникотт Дж. В. Разговор с родителями. - М, 1994.
18. Всегда ли правы родители? Психология воспитания / А.В. Петровский, З.А.-Петровский. М.,2003.
19. Гердан Т.Р. Повышение родительской эффективности. – Екатеринбург, 1997.
20. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? М, 1995.
21. Глозман Л. Любовь? Любов! (Причины потери любви) // Семья и школа - 1989. - № 2.
22. ГоворунТ. Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. - Тернопіль, 1999
23. Джайнотт Х. Родители и дети. - М., 1986.
24. Добсон Дж. Не бойтесь быть строгими. Советы родителям. - М., 1996.
25. Дрейкус Р, Зольц В. Счастье вашего ребенка. - М., 1986.

26. Дружинин В.Н. Психология семьи. - Екатеринбург, 2000.
27. Иванов О.И. Семья, общество и социализация индивида // Семья как объект философского и социологического исследования. - М., 1979.
28. Каменский Я. А. Материнская школа // Избр. пед. соч. в 2-х т. - М., 1986.
29. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. - М., 1987.
30. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М., 1988.
31. Коляда М. Г. Шпаргалка для родителей. - Донецк, 1998.
32. Кон И.С. Ребенок и общество. - М., 1988.
33. Кочетов А.И., Верцинская Н.Н Работа с трудными детьми. - М., 1986.
34. Кочубей БИ. Мужчина и ребенок. -М, 1990.
35. Куликова ТА. Семейная педагогика и домашнее воспитание. - М., 2000.
36. Кульчицкий О. Світогляд українця // Українська думка. - К., 1992.
37. Кэмпбелл Р. Как на самом деле любить детей. - М., 1990.
38. Кэтрин Дж. Кволе Переориентация поведения детей. - СПб., 2000
39. Лодкина Т В. Семейный социальный педагог: Теория и практика - Москва-Вологда, 1997.
40. Макаренко А.С. Книга для родителей.// Пед. соч. в 8 Т. - М, 1986. - Т. 5.
41. Макаренко АС. Семья и воспитание детей. // Пед. соч. в 8Т.-М., 1986. - Т. 4.
42. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми - СПб.; 2000.
43. Матейчек З. Родители и дети. - М., 1992.
44. Махов Ф.С. Кого мы растим? Беседы о материнской и отцовской любви. - М., 1984.
45. Мужчина и женщина: путь к гармонии. - Х., 1997.
46. Немов Р.С. Психология В 3-х кн. - М., 1995. - Кн. 2. -
47. Песталоцци И.Г Как Гертруда учит своих детей // Избр. пед. соч.: В 2-х т. -М., 1981. -Т. 1.
48. Плотниекс И.З. Психология в семье. - М., 1991.
49. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс Учебник для студ. пед вузов: В 2-х кн. - М., 2000. - Кн, 2, - С, 239-252.

50. Популярная, психология для родителей. Под ред. А.А. Бодалева. - М., 1988.
51. Прихожин А.М., Толстых А.Н. Дети без семьи без семьи (Детский дом: заботы и тревоги общества). – М.1990.
52. Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу. - К.: 1997.
53. Райнбург Й. Секреты личности. – М., 1983.
54. Рибаченко В.Ф. Грані сумісності. – К., 1987.
55. Ринок В.М. Настольная книга школьного психолога: Учеб. пособие: В 2-х кн - М., 1998. -
56. Родино-сімейна енциклопедія. - К., 1996,.
57. Розин Р.М. Судбба молодой семьи. – М, 1990.
58. Руссо Ж.-Ж. Юлия или Новая Элоиза. - М., 1976.
59. Сатир В. Как строить себя и свою семью. - М., 1992.
60. Семейное воспитание: краткий словарь / Сост. И.В. Гребеников - М., 1990.
61. Семенова Ю.И. Происхождение брака и семьи. - М., 1974.
62. Семья. Социально-психологические и этические проблемы: Справочник. - К., 1989.
63. Сермягина О.С. Эмоциональные отношения в семье. - Кишнев, 1991.
64. Сомиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування. - К., 1998.
65. Спиваковская А.С Как быть родителями. - М., 1986.
66. Спок Б. Разговор с матерью - К, 1994.
67. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. - К., 1997.
68. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. - К., 1996 - Розд. 1.
69. Сухоленов С.Т. Метаморфозы любви (Современные психологи о неврот. деской любви // Практична психологія та соціальна робота, 1998. - № 4.
70. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К, 1978.
71. Технології соціально-педагогічної роботи. - К., 2000. - Розд.4.
72. Титатеренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності. - К, 1989.
73. Торре Делла Ошибка родителей. - М., 1993.
74. Уиндел Д. Дисциплина: 50 надежных способов воспитания детей. - М., 1996.

75. Ушинский К.Д. Про сімейне виховання. - К., 1974.
76. Философия любви. В 2-х частях. - М., 1990.
77. Флейк-Хобсон К. Мир входящему: развитие ребенка и его отношения с окружающими. - М., 1992
78. Формування педагогічної культури батьків у сучасних умовах. - К., 1998.
79. Фромм Алан. Азбука для родителей. - М., 1994.
80. Фромм Э. Искусство любить: Исследование природы любви. - М., 1990.
81. Харчев А.Г. Семья и брак в СССР. - М., 1979.
82. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка. - М., 1989.
83. Хорват Ф. Любовь, материнство, будущее. - М., 1982.
84. Хрипкова Л.Г, Колесов Д.В. В семье растет сын и дочь. - М., 1988.
85. Шмелев А.Г. Острые углы семейного круга. - М. 1986.
86. Эдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. - СПб., 1999.
87. Элиум Д. Воспитание сына: как вырастить настоящего мужчину. - СПб., 1996
88. Эриксон Э. Детство и общество - СПб., 1996.

Навчальне видання

ПЕДАГОГІКА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
навчально-методичний комплекс

Укладач *Мудрий Ярослав Сергійович*

Відповідальна за випуск *Петрюк І.М.*
Літературний редактор *Лукул О.В.*

Підписано до друку 04.09.2012. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 7,9.
Обл.-вид. арк. 8,5 Тираж 100. Зам. Н-286.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.